

EDUARD DROBERJAR

V Ě K B A R B A R Ů

**České země a stěhování národů
z pohledu archeologie**

**PASEKA
Praha – Litomyšl 2005**

O b s a h:

Úvodem

Kapitola první

Soumrak římské moci

Markomanské války

Barbarikum a krize římské říše

Germáni a agónie provincií

Křesťanství

Hunský vpád

Kapitola druhá

Počátky nové epochy

Stěhování

Chaos v Podunají

Osady domorodců a cizinců

Útočiště

Kostrové hroby

Římské importy

Předchůdci Bavorů?

Kapitola třetí

Na pomezí hunského panství

Archeologie a Attilova říše

Po bitvě na řece Nedao

Cizí hordy na Moravě

Herulové

Změny v Čechách

Kapitola čtvrtá

Barbarská nobilita

Tvůrci dějin

Hroby knížat a králů

Ženy vládců

Kapitola pátá

V dosahu merovejské civilizace

Zrod moci franských králů

Západní vlivy u nás

Kapitola šestá

Langobardské intermezzo

Invaze Dlouhobradých

Bojovnické družiny

Řadová pohřebiště Langobardů

Žárové hroby, pozůstatky starého ritu

Svědectví barbarských osad

„Poslední Germáni“

Kapitola sedmá

Příchod Slovanů

Ohlédnutí

Poznámky

Chronologický přehled

Prameny a literatura

Jmenný rejstřík

Místní rejstřík

Dokud byl svět otevřený a možnost volby
takové souhrnné vlasti neomezená, utvářelo se
ze všeho takto získaného opravdu cosi jako
neurčité, přesto však dostatečně nosné
místo, v jistém smyslu přesahující různé země.

Rainer Maria Rilke

Rolfu von Ungern-Sternbergovi

26. června 1921¹

Úvodem

Zřejmě každá doba měla své barbary. Ale pro žádnou dobu nebyl tento pojem tak příznačný jako právě pro období stěhování národů. Právem jej tedy můžeme označit věkem barbarů. Nejdříve byli barbary pro staré Řeky všichni cizinci, později i nevzdělanci, hrubei a surovci a zvláště Neřekové. I Římané považovali za barbary všechny lidi, kteří žili za hranicemi jejich říše – v takzvaném barbariku. V závěru republiky a na počátku císařství vzniká s koncepcí univerzality civilizovaného světa pod římskou nadvládou podvojná antinomie (protikladnost) Řím – barbari. V průběhu staletí se názor na představu o barbarech měnil. Od doby Augustovy byli barbari (zejména Germáni) hlavním zahraničněpolitickým problémem na evropské půdě. Od 3. století se pro mnohé barbary stává Řím „nikoliv nepřítelem, ale kariérou“.² Ve větším počtu vstupují do římských vojenských služeb. V pozdně antickém období se význam barbarů natolik zvýšil, že historie západořímské říše je spíše výkladem o barbarských (germánských) kmenech ve vztahu k Římanům než vztahu západořímské říše k neřímskému světu. Barbari pronikali i do státní správy. Někteří ovlivňovali bezprostředně chod císařského dvora. Z mnohých příslušníků barbarských kmenů se stávali vysoce vzdělaní a kulturní jedinci, někteří se dokonce dávali pokřtít. Tak dalece se začal měnit tehdejší svět.

Proto pojednat o době stěhování národů, jež zmítala Evropou na troskách antického světa, o epoše, jíž se věnuje tato knížka, znamená sledovat neuvěřitelně složitou, rychle se odvíjející a přitom krutou dobu plnou dramatických zvratů, tragických osudů jedinců i celých národů, permanentního válčení, zabíjení, hladu a útrap obyvatelstva, vzestupů a pádů vládnoucích dynastií. Tím vším hýbaly nejen hluboké hospodářsko-spoločenské změny, ale i zřejmé snahy dětí vládců a postupné propojování aristokracie různorodých kmenů a jejich následné znepřátelování a opětné sbližování za účelem zvětšování moci a území. Téměř žádný kmen ani etnické uskupení nezůstaly pohromadě, ale postupně se štěpily. Často se pro dosažení vlastních cílů vytvářely účelové formace takových odlišných kmenů, jaké by v jiných podmínkách neměly žádné naděje na úspěch. Přesídlování obrovských skupin rozličné populace postihovalo autochtonní (původní) obyvatelstvo, jež bylo nuceno čelit všelijakému nebezpečí. Na druhé straně vnášeli nově příchozí lidé do neznámého prostředí podnětné prvky a impulzy, s nimž se postupně starousedlíci vyrovnávali a sžívali. Mísily se odlišné kultury. Asimilační a akulturační procesy se tak stávaly hybnými silami zroděných se říší a uskupení. Migrace germánských, sarmatských a nomádských kmenů křižujících Evropu vnesly změny a otřesy i do našich zemí. Při letmém pohledu se zdá, že východní část, tedy Morava, zvláště jižní, byla zasažena nesrovnatelně výrazněji než Čechy. A nelze se čemu divit. Otevřená podunajská krajina byla mnohem zranitelnější. Avšak ani Čechy nebyly zcela uchráněny od ničivých zmatků doby stěhování národů. Této epoše, kdy se ony převratné události odehrávaly, přísluší časový úsek od sklonku 4. do druhé půle 6. století. Možnosti poznání temné epochy jsou však omezeny počtem zachovalých písemných pramenů, jejich výpovědní hodnotou a interpretačním potenciálem. Jsou obsaženy v dílech pozdně římských, byzantských, franských a langobardských dějepisců. Daleko větší spektrum vědomostí a z nich plynoucích úvah však poskytují nově přibývajících archeologické nálezy a lokality. Téměř každým dnem se díky četným záchranným výzkumům a náhodným objevům dozvídáme něco nového. Nahlížíme tak pod roušku ukrytých událostí a dějů nebo pronikáme skrze už objevené šperky, zbraně a nádoby k novým nepopsaným kapitolám jejich historie. Oddělovat psané a nepsané dějiny pro tuto převratnou éru však nelze. Znameními příklady ucelených pohledů na jednotlivé kmeny a říše jsou vynikající díla o Gótech, Francích a Alamanech.³ Vzájemná propojenost obou hlavních pramenů působí mnohem celistvěji než vytržený a často jednostranný úhel pohledu. Ale i toto nazírání je v leccems nepostradatelné. Zevrubně analyzované a úzce vymezené problémy přinášejí poznatky, z nichž se postupně skládá celkový obraz minulosti. A nutno poznamenat, že především na těchto pracích je postaveno současné moderní široce koncipované bádání. Neklidnou, až chaotickou dobu stěhování národů je u nás obtížné, ba přímo

nemožné vyličit systematicky podle jednotlivých kmenů. Navíc konstituování zřetelných mocensko-politických útvarů, jako byla například říše durynská ve středním Německu, ostrogótská a langobardská v Itálii, svébská a vizigótská ve Španělsku atd., v našich zemích nepozorujeme. Nemožnost vzniku stabilních státních uskupení, snaha o zajištění stálých sídel barbarů a nesmírná komplikovanost celé doby se zračí i ve struktuře našeho pojednání. V době stěhování bylo všechno se vším propojené. I vzájemně nesourodá společenství a jejich kultury měly shodnou přinejmenším jednu myšlenku: vybojovat co nejvíce při dělení nově získávaných zemí. Dostáváme se tak k motu naší knihy, které ústy Rainera Maria Rilka přesně vystihuje atmosféru převratné epochy a prostupuje i naším textem jako klenba chrámem.

Doba stěhování národů ve střední Evropě je zvláštním úsekem dějin. Nepatří už do pravěku ani starověku, ale ještě to není středověk v pravém slova smyslu. Je to něco mezi tím vším, především však velmi pestrý a složitý etnický, kulturní, geografický, sociální a politický konglomerát, vztahující se ke krátké, zato však nadmíru bouřlivé době.

Proč vlastně došlo ke stěhování národů? Na tuto otázku nelze najít jednoznačnou odpověď. Přestože se přijímá většinou názor, že dobu velkých etnických otřesů v Evropě způsobili Hunové, jež vnikli z východu na území římské říše a tlačili před sebou Góty, a ti zase další kmeny, nebylo to tak jednoduché. Germánská společnost procházela v různých částech evropského kontinentu procesem silné sociální diferenciaci. Upevňování moci vládnoucích složek u jednotlivých kmenů se stalo zárodkem vzniku pozdějších raných barbarských říší. Už v této době docházelo k bojům o nová území. Stará osídlená teritoria už nestačila uživit přibývající populaci. K pohybům barbarských etnik napomáhala i složitá hospodářsko-politická situace říše římské, která od sklonku 2. století zmítala všemi kraji tohoto obrovského antického soustátí a vyvrcholila na konci 3. století za vlády císaře Diokletiana, dělením impéria. Správa jednotlivých provincií nebyla schopna zvládat všechny narůstající problémy (nájezdy jednotlivých barbarských kmenů, vzpoury na mnoha místech, úpadek financí, „prorůstání“ barbarů do vojska apod.). Navíc z hlavního města Říma se už nedal ovládat celý „superstát“. Proto byla celá římská říše rozdělena na čtyři menší územní celky – prefektury (Oriens, prefekturu Illyrskou, Italskou a Galskou). Každá z nich se dále dělila na diecéze; celkem jich bylo 12. Nejmenšími správními útvary se staly opět provincie, avšak v mnohem menším rozsahu než do té doby a ve větším počtu (celkem 96). Pro naše země měly největší význam zejména podunajské provincie Norikum a Panonie. Odtud k nám směřoval římský import a vlivy. Na tato území útočili Germáni, jež žili v našich zemích. Norikum se rozkládalo zhruba na území dnešního Rakouska a Slovinska. Panonie, už před Diokletianovými reformami rozdělená na dva celky – Horní Panonii (Pannonia Superior) a Dolní Panonii (Pannonia Inferior) – zaujímala přibližně teritorium dnešního východního Rakouska, malou část nejjižnějšího Slovenska (opět na dunajském pravobřeží), pravobřeží maďarského břehu Dunaje a severní Chorvatsko. Za Diokletianových reforem neušly ani tyto provincie štěpení. Norikum bylo rozděleno na dvě části: Norikum Pobřežní (Noricum Ripense) a Norikum Vnitrozemské (Noricum Mediterraneum). Z někdejší Panonie se staly čtyři provincie: Panonie První a Panonie Druhá, Valerie a Savie. Norické a panonské državy patřily podle nového uspořádání k panonské diecézi a ta příslušela pod Italskou prefekturu. Ačkoli toto dělení zpočátku přineslo do mocensko-správního systému nové impulzy, ani ono nemohlo zabránit blížící se katastrofě. Situace se postupně znovu začala vyhrcovat za Konstantina I. (307–337) a vyvrcholila za Valentiniana I. (364–375) a Theodosia I. (379–395), tří velkých římských císařů 4. století.

Složitě poměry panovaly na sklonku doby římské (ve 4. století), jež předcházela vlastní době stěhování národů, i za hranicemi římské říše u barbarských kmenů. Už ve 3. a zejména ve 4. století začal v četných germánských kmenech kvas a přípravy na velké stěhování národů. Zatím mezi sebou bojovaly o malá území, ale postupně se boje zostřovaly a kmeny byly nuceny opouštět stará území a hledat si sídla nová. Nejmarkantnější změny postihly Góty (Gutony), kteří se přesídlili nejprve z dolního Pověslí do Pověslí východního a středního a poté okolo poloviny 3.

století dále do oblasti Volyně a Ukrajiny. Zhruba o sto let později kolonizují severní oblasti Černého moře. Pravděpodobně stejnou nebo velmi podobnou pouť podnikl z oblasti dolního Povislí jiný germánský kmen – Herulové. Ty zanedlouho – v druhé polovině 4. století – na pobřeží Azovského moře rozdrtili Gótové. Ve střední Evropě na sever od našich zemí, mezi řekami Vislou a Odrou, se rozkládala sídla dalšího významného germánského kmene – Vandalů. Část kmene expandovala v průběhu 3. století do Potisí, kde je máme doloženy ještě v následujícím století. Dalším kmenem, jenž opouští svá dočasná útočiště, jsou Burgundi. Z teritoria mezi středními toky Odry a Labe expandují už na sklonku 3. století na jihozápad – do Pomohani a Porýní, kde jsou doloženi kolem poloviny 4. století. Ve středním Německu se postupně od konce 3. a zejména ve 4. století formuje kmen Duryнкů, který jako jeden z mála nemusel tak radikálně měnit svoji domovinu. Podobně i Alamani, germánský kmen obývající území mezi dolními toky Dunaje a Rýna, nebyli postiženi velkými přesuny. Zato museli o své území v polovině 4. století svádět urputné boje s Římany. Některé kmeny však dlouhé a strastiplné putování doprovázené krvavými střety teprve čekalo. Nejdelší cestu k hledání nové vlasti si museli probojovat Gótové (zvláště západní) a Vandalové. Další význačné germánské kmeny, jako například Frankové, Duryнkové, Bavoři, Gepidové, Langobardi, Herulové a Rugiové, na svůj hlavní historický výstup z temnot dějin teprve čekaly.

Které kmeny křižovaly naše země? Proč se toho o našich zemích dá říct tak málo a kdo byli hlavní protagonisté? Přímou k našemu území nelze, až na několik málo výjimek z doby langobardské anexe, vztáhnout spolehlivě žádnou historickou zprávu. Jedinými prameny pro zkoumání českých dějin 5. a 6. století jsou archeologické nálezy. Proto jim v této knížce věnujeme hlavní pozornost. Poznat je a porozumět jim znamená poznat a snažit se rozumět celé této složité době. Ve 4. století dožívalo u nás původní germánské obyvatelstvo, zastoupené od přelomu letopočtu kmeny Markomanů a Kvádů, jež pozděně antické prameny označují souhrnným jménem Svébové. Do Čech přicházely nové skupiny Germánů ze středního a severního Německa a mísily se s původním lidem. I vývoj společnosti doznal značné změny. Na jedné straně se utvářela vládnoucí aristokracie, kterou tvořili především příchozí obyvatelé. Její stopy rozpoznáváme v bohatě vybavených kostrových hrobech. Druhou stranu společnosti – tu nejpočetnější – tvořil chudý lid. Jeho pozůstatky nacházíme v jednoduchých žárových (popelníkových) hrobech bez milodarů nebo v hrobech jen s několika obyčejnými předměty. Z těchto vrstev se rekrutovaly další sociální skupiny, o nichž toho dosud víme velmi málo. Nejtvrdší oříšek českých dějin tkví v tom, že spolehlivě nedokážeme říct, které germánské kmeny a v jak velkém počtu prošly v době stěhování národů našimi zeměmi a které z nich se u nás na nějaký čas usídlily. V 5. století lze na Moravě předpokládat pestrou kulturní směs různých východogermánských kmenů, nomádů a snad i Herulů. Od konce 5. do druhé poloviny 6. století osídlili Čechy a Moravu Langobardi, pravděpodobně doprovázeni skupinami Duryнků a snad i malým počtem Sasů.

Velmi obtížně se hledá i odpověď na otázku jaký byl každodenní život Germánů usídlených u nás, která určitě bude čtenáře zajímat. K tomu je nutné už v úvodu poznamenat toto: Dosud máme k dispozici jen velmi málo archeologických pramenů z prostředí, kde lze dennodenní činnost nejlépe pozorovat, tj. z osad. Většinu našich úvah a hypotéz podporují především hrobové nálezy.

Přehled o pohybech hlavních protagonistů doby změn a otřesů musí čtenář brát jako úvod do rozsáhlé a neobyčejně obtížné tematiky. Zároveň jsem chtěl ukázat, že ani naše země se nevyhnuly mohutným migračním vlnám, v nichž se pokládaly základy dnešních národů. Ačkoliv území České republiky nebylo vystaveno tak ničivému řádění jako někdejší římské provincie a samotná Itálie, i ono prošlo specifickým vývojem. Lecčemu se díky své poloze dokázalo vyhnout. Hornaté hraniční hvozdy ztěžovaly přístup nomádským hordám. Na druhé straně zabraňovaly a zpožďovaly pronikání nových kulturních a společenských fenoménů, zvláště z říše východořímské (byzantské) a franské. Jak složitý to byl proces, dokládají následující stránky.

Kapitola první

Soumrak římské moci

Markomanské války

Mocný starověký státní útvar, jímž byla římská říše, skomíral. První vážnou ránu utrpěl už za vlády Marka Aurelia (161–180). A úder mu zasadili Germáni a další barbarské kmeny, které se na sklonku antiky přičinily o definitivní zánik římského panství nejen na evropském kontinentu, ale i v Asii a severní Africe. Vývoj od poloviny 2. do konce 4. století však byl natolik spletitý a dynamický, že rozhodně nebude k újmě, když si jeho hlavní a pro země na sever od Dunaje rozhodující události, zběžně připomeneme. Lépe pak porozumíme složitosti „temného věku“, jak byla doba stěhování národů starými dějepisci nazývána. Ostatně intenzita a zvláště dlouhé válčení mezi Římany a Germány či barbary předznamenaly pád impéria. A byly to právě markomanské války, v nichž začal pozvolný úpadek světové římské říše, a současně i první velké pohyby národů, které pokračovaly i v následujících desetiletích a vyvrcholily na sklonku 4. a v průběhu 5. a 6. století, tedy v době stěhování národů. Válečné události z let 166–180 by měly být přesněji nazývány germánsko-sarmatskými válkami, protože je Římané vedli nejen s Markomany, nýbrž i s jinými germánskými (svébskými) kmeny (Kvádý, Hermundry, Langobardy), ale i s kmeny negermánskými, zvláště se Sarmaty (Jazygy, Roxolany, Alany). Sarmati byli kočovným národem íránského původu. Někdy bývají považováni za příbuzné Skytů. Počátkem doby římské zaujali teritorium od Bessarábie po Dunaj. V druhém století se jejich území, označované jako Sarmatie, rozkládalo v nížině východně od Visly a Karpat.

Pojem markomanské války se však už natolik vžil, neboť hlavním jejich činitelem byli Markomani a Kvádové, že se toho budeme držet i my. Tyto války, jež poznamenaly panování Marka Aurelia, znamenaly vážný zásah do hospodářského a správního systému celé římské říše. Na území někdejšího barbarika (rozsáhlého území, jež nebylo trvale obsazeno Římany a v němž žili barbarské kmeny) jsou považovány za mezník mezi starší a mladší dobou římskou. Jsme o nich informováni ze zobrazení na 30 metrů vysokém sloupu Marka Aurelia v Římě. Mezi hlavní písemné památky o popisované době patří biografie císařů Marka Aurelia a Kommoda z cyklu *Životopisů římských císařů* (*Scriptores historiae augustae*). K dalším pramenům náleží archeologické, numismatické a epigrafické nálezy.

Průběh válečných událostí lze rozdělit na dvě hlavní etapy – germánské nájezdy v letech 166–171 a římskou protiofenzivu (172–180). Už v roce 166 překročilo několik tisíc germánských bojovníků prý Langobardů a Obiů řeku Dunaj. Byl to první, a neúspěšný, pokus o násilný přechod římské hranice. Následovala výprava poselstva jedenácti podunajských kmenů v čele s markomanským králem Ballomariem (Ballomarem), která v počáteční fázi válek vyjednávala o mír s římským legátem provincie Dolní Panonie Markem Ialliem Bassem. Sjednaný klid zbraní neměl dlouhého trvání, neboť ještě v témže roce protrhly germánské a sarmatské kmeny římskou hranici na Dunaji a pronikly do Panonie. V roce 167 Římané sice dosáhli dílčího úspěchu, ale jen krátkodobého. Následujícího roku se vypravili oba spolicísařové, Marcus Aurelius a Lucius Verus s vojskem do Aquileie. Tím si získali, zvláště u Kvádů, alespoň dočasný respekt. Dokonce jim Římané dosadili nového krále, pravděpodobně Furtia, a současně potvrdili jejich závislost na Římu. Jelikož se oba spolicísařové obávali možných germánských vzpour a nenadálých protiúderů, rozhodli se v tažení pokračovat. Po překročení Alp dosáhli v těžké bitvě viditelného úspěchu. Písemné prameny nám zanechaly zprávu o tom, že proti nim bojovaly i germánské ženy, neboť mezi mrtvolami Germánů byla nalezena těla žen ve vojenské zbroji.

Účast žen v bojích potvrdily i archeologické výzkumy z našeho území. V příkopu římského tábora zjistily vykopávky v Mušově (v poloze dříve pojmenované Neurissen) poházené mrtvoly žen (bojovnic?). Dalšími doklady jsou zbraně v ženských hrobech. Na několika germánských žárových pohřebištích u nás (například v Třebusicích ve středních Čechách nebo Šitbořicích na jižní Moravě) se v hrobových celcích našly železné hroty kopí. Antropologové spálené kosti vyhodnotili, aniž znali k tomu příslušné archeologické nálezy, jako pozůstatky žen. Proto bude nutno tomuto zvláštnímu jevu se detailně věnovat v dalších analýzách žárových pohřebišť.

Po onom úspěchu se opět Římané stáhli do Aquileie. V roce 169 umírá adoptivní bratr Marka Aurelia a jeden ze spoluvladařů Lucius Verus. Této skutečnosti, jakož i moru řádícího v Aquileii, využili okamžitě Germáni. Markomani spolu s Kvády podruhé pronikli přes provincie Norikum a Panonii hluboko do nitra římské říše; jejich oddíly stanuly až v severní Itálii. Aquileia po tuhých bojích odolala, nedaleké město Opitergium bylo dobyto a vypleněno. Řím musel čelit mimořádně kritické situaci, jakou nezažil od dob druhé punské války. Dílčí úspěchy zaznamenali Římané až v roce 170 a zejména v roce následujícím. Tehdy byli Germáni už natolik zdecimováni, že postupně opouštěli dobité pozice. Zejména zásluhou Pertinaxe (pozdějšího císaře), velitele I. legie Adiutrix se sídlem v Brigetiu na maďarské straně Dunaje, se podařilo barbarům vytlačit z obou severodunajských provincií. Marcus Aurelius přenesl svůj hlavní stan do hornopanonského Karnunta (významného tábora u dnešního rakouského Petronella proti Bratislavě) a postupně se připravoval na protiofenzivu. Jeho prvořadým cílem bylo pokořit Kvády, kteří obývali území jihomoravsko-západoslovenské, tedy prostor mezi Markomany a Jazygy. Římské tažení, známé pod označením první germánská válka (*expeditio Germanica prima*), v jejíž čele stanul sám císař, začalo počátkem roku 172. Někde u Karnunta překročila římská vojska Dunaj a směřovala do kvádské země. V důsledku vnitrogermánských rozporů a pod tlakem římských legií Kvádové uzavřeli s Římany mír. Pravděpodobně v této době byl dosazen Kvádům král Furtius.

Další boje vedli Římané s Markomany. V nich padl sám Marcus Macrinus Vindex, už druhý římský prefekt císařské gardy v této válce. A přesto římské vojsko slavilo triumf. Po vítězství nad oběma germánskými kmeny se v Římě razily mince s alegorií podrobené Germánie a s nápisy „*Germania subacta*“ (Germánie byla porobena). Krátce nato (roku 173) svrhli Kvádové krále Furtia a zvolili si Ariogaisa. Reakcí Říma bylo nové tažení proti Kvádům v roce 173, zahájené patrně z Brigetia (římského tábora na území dnešního maďarského města Szöny) a popisované ve zprávě o „zázračném dešti“. Za letního vedra prý Kvádové obklíčili římské legie pod velením Pertinaxe nebo Pompeiana a čekali, až Římané zcela vyprahnou. Nakonec strádání zachránil až nenadálý prudký dešťový příval („zázračný déšť“) s krupobitím a blesky. Tato událost je zvěčněna na mincích (sesterciích) s nápisem „*Religio Augusti*“ („císařovou zbožností“). Po bitvě si však poměry vyžadovaly císařovu přítomnost v kvádské zemi. V roce 174 nebo až v roce následujícím uzavřeli Římané s Markomany a Kvády mír. Snad ještě před tímto aktem byl zajat kvádský král Ariogaisos a internován do Alexandrie. Marcus Aurelius plánoval zřízení nové provincie, Marcomanie, vytvořené z území Markomanů a Kvádů. Kruté boje s těmito barbari, z nichž mnohé probíhaly i na našem území, císaře přivedly k myšlenkám o rozličných věcech a jevech, zejména v souvislosti s neustále se nablízkou vyskytující smrtí, a řadu z nich zaznamenal ve filozoficky laděné sbírce řecky psaných aforismů. Je v ní obsaženo množství různorodých postřehů. Například: „Nepohrdej smrtí, nýbrž ochotně se s ní smiř, protože je to také jedna z věcí, které příroda chce. Neboť něco podobného, jako je například dospívání, stárnutí, tělesný růst a rozkvět, vzrůst zubů a vousů, šedivění, plození, otěhotnění, porod a ostatní přirozené úkony, jak je s sebou přinášejí období tvého života, je právě i rozklad. Je tedy přirozená povinnost myslícího člověka, aby se nechoval k smrti ani lhostejně, ani odmítavě, ani pohrdavě, nýbrž aby ji očekával jako kterýkoliv přirozený úkon.“⁴

Roku 175 byl k posílení římských pozic povolán na germánskou frontu Markův syn Commodus. Další fáze války, tzv. druhá germánská válka (*expeditio Germanica secunda*), vypukla v roce 177

a trvala až do roku 180. Odehrávala se v oblasti na sever od Dunaje a zasáhla jižní Moravu. V prvním roce války úspěšně Římané odolávali kvádskému tlaku, ačkoli v bojích padl v pořadí už třetí velitel císařovi tělesné stráže Marcus Bassaeus Rufus. Po jeho smrti změnili Římané radikálně svou taktiku. Marcus Aurelius se s Kommodem vydal v roce 178 přímo na bojiště v doprovodu nového prefekta praetoria Tarruntia Paterna a mnoha dalších zkušených a významných bojovníků. Jejich tažení v roce 179 znamenalo zásadní obrat v průběhu markomanských válek. Po vítězné bitvě se Římané posunuli hluboko za hranice říše, až na území dnešní České republiky a Slovenska. Některými svědky oněch událostí mohou být krátkodobé římské tábory na jižní Moravě a nápis na trenčínské skále, jenž svědčí o přezimování podpůrné jednotky (vexillatio) I. legie zvané Pomocné (Adiutrix) v místech dnešního Trenčína. Vojenskému uskupení o síle 855 mužů velel Marcus Valerius Maximianus.

Následující rok 180 přinesl nečekané rozuzlení celého válečného konfliktu. V březnu umírá na mor patrně ve Vindoboně (dnešní Vídň) nebo v Sirmiu (?) Marcus Aurelius. Jeho skolem se zhatily veškeré římské plány na trvalé dobytí markomansko-kvádského teritoria. Commodus nebyl schopen dokončit záměry svého otce a co nejrychleji se vrátil do Říma.

Římské defenzivy využili i Germáni a uzavřeli s Římany tzv. Kommodův mír, jenž vedl k ukončení válek. Mezi hlavní podmínky usmíření nutno vyzvednout respektování bezpečnostního pásma podél Dunaje a předání římských zběhů a zajatců. Germáni, zvláště pak kmeny Markomanů a Kvádů, měli poskytovat Římanům každoročně vysoký počet bojovníků a odvádět jisté množství obilí. Na základě těchto podmínek nařídil Commodus odsun všech jednotek z germánského vnitrozemí a stažení posádek z bezpečnostního pásma před hranicí říše (*limes Romanus*). Povinnosti uložené oběma germánským kmenům byly obtížně splnitelné. Barbaři se tak opět dostali pod klientní závislost na Římu, jako tomu bylo před válečným konfliktem.

Období markomanských válek je z hlediska archeologických pramenů velmi přitažlivým tématem, a to hned z několika důvodů. Předně se dá sledovat alespoň v hrubých konturách stěhování větších i menších skupin obyvatelstva. V hrobových nálezích známe četné doklady cizorodých prvků (šperk, spony, součásti oděvu) z kultur wielbarské, przeworské a luboszycké, nacházejících se na teritoriu dnešního Polska. Nechybějí ani nálezy mající původ v německém polabském okruhu. Pro naše země je důležité, že patřily k územím, kam vstoupily římské legie a kde se odehrály závěrečné fáze válek, v nichž se účastnili i nejvyšší představitelé Říma. Z Čech a Moravy pocházejí početné archeologické doklady, jež umožnily datování markomanských válek. Pro poznání tohoto výrazného časového úseku lze nejlépe použít výsledky zkoumání na římské výšinné fortifikaci v Mušově-Hradisku (Burgstallu), římské polní tábory a nálezy v germánských sídlištních objektech na Moravě, ale i hroby germánských bojovníků s římskou výzbrojí objevené v Čechách. Na Burgstallu, předpokládaném sídle vrchního velení římské invazní armády v barbariku, nacházejí archeologové především vojenské předměty používané v sedmdesátých letech 2. století: hroty kopí, trojhrbité šipky, kování pochev mečů, součásti pásových garnitur, kolínkovité spony, části pancířů (zejména šupinových), železné cvočky z bot, vojenské hliněné talíře, misky s vyhnutými okraji a zalomenými stěnami a především velký počet mincí – hlavně čerstvě ražených denárů – s převahou nominálů z období vlády Marka Aurelia.

Vojenský charakter Mušova (Burgstallu i sousední polohy Neurissenu) prokázaly i hluboké příkopy s příznačnými zahrocenými dny. O významu této lokality v posledních letech vypovídají nálezy potvrzující nelítostné boje mezi Římany a Germány. Nejlépe to dokumentuje výplň velmi hlubokého strmého příkopu jednoho z četných táborů s naházenými zvířecími a lidskými mrtvolami – nechybějí ani kostry germánských žen a dětí. Z té doby pochází převaha římských polních táborů, objevených leteckou prospekci, z nichž některé byly archeologicky sondovány. Do období markomanských válek spadá i mladší část bohatého obsahu královského(?) hrobu z Mušova. Tam se v hrobové komoře našly pozůstatky významného člena germánské nobility, který nepochybně stál na vrcholu mocenské hierarchie a byl v úzkých stycích s vrchním římským velením pro naddunajské barbarikum, ne-li přímo s císařem. I v germánských osadách se

nacházejí římské předměty, jež přispívají k poznání těchto válečných konfliktů. Zejména různé vojenské věci příslušníků legií (šupina pancíře, kování opasků, bojový nůž, tzv. zednická lžíce, mělký talíř apod.) často kradli domorodí obyvatelé. Někteří Germáni také přebíhali na stranu nepřítele a sloužili v jeho řadách. Po skončení služby si pak domů přinášeli nejrozličnější artefakty. Zatím nevyjasněná je absence zbraní v germánských hrobech na Moravě. Až na některé výjimky nemůžeme zcela jednoznačně uvedenou situaci vysvětlit. Možná že většina germánských bojovníků nemohla být na území válečných operací, kam jižní Morava nepochybně spadala, pohřbena řádným způsobem. Jejich těla proto zůstala ležet na bojištích a výzbroj si rozebrali přeživší vojáci.

Jiná situace byla v Čechách, markomanskými válkami přímo nezasaženými. Ale i tam četné archeologické nálezy dokumentují tuto dobu: římské meče s kruhovou rukojetí, závěsná kování a nákončí jejich pochev, jež svědčí o účasti českých Germánů ve válkách. Bojovníci pochovaní v žárových hrobech s ostruhami a dlouhými meči, jejichž popel byl uložen v antických plechových vědrech na lokalitě v Třebusicích, používali římská militária. Buď se zbraně staly kořistí Římanů, nebo Germáni sloužili v jejich pomocných sborech.

V této době došlo nejen na Moravě, ale i v Čechách k významnému oživení provinciálního dovozu. Převládal import bronzových a skleněných nádob, spon, emailovaného zboží, ale i dalšího sortimentu v podobě šatových ozdob. Markomanské války znamenaly období změn i v pohřebním ritu. Na některých nekropolích (významných pohřebištích) se ve druhé polovině 2. století přestává pohřbívat. Objevují se hroby s typickými *przeworskými* předměty (spony, kovové součásti opasků apod.). K cizím prvkům náležejí zlaté hruškovité závěsky nebo celý inventář žárového hrobu pravděpodobně *wielbarské* kultury, objevené v Třebusicích na Kladensku nebo hrob *wielbarské* (gótské) ženy ze Semčic na Mladoboleslavsku. V obou případech je zde patrný vliv z polského území o kontaktech našich zemí s okolním světem, například ze směru severozápadního (*luboszycká* kultura a *polabští* Germáni) nebo jihovýchodního (*sarmatská* kultura) svědčí i další doklady.

Vraťme se však do doby bezprostředně po markomanských válkách a míru uzavřeném v roce 180, kdy na římský trůn nastoupil devatenáctiletý Commodus (180–192). Tento krutý a divoký, nemravný a chlípny muž nešel ve šlépějích svého rozvážného a vysoce respektovaného otce. Ani ve vedení válek nevynikal přílišnými schopnostmi. Snad kromě jediné. V roce 188 uspořádal proti naddunajským Germánům tažení, jež vešlo do dějin jako *Kommodova výprava*. A třetí germánská válka (*expeditio Germanica tertia*) pro něj skončila úspěchem. O tom, jak probíhala, příliš nevíme.

Postupně císaře stále více ovládala touha po zábavě a rozkoši, jež zvítězila nad nepohodlím vojenského života v nehostinných krajinách. Nezbyvalo mu nic jiného než hledat snadnější východiska, jimiž by ochránil severní hranici. Na sklonku vlády si proto začal vykupovat germánskou poslušnost velkým množstvím peněz. Ani jeho nástupce Pertinax (193), který se účastnil markomanských válek jako velitel legie, a měl tedy vojenské zkušenosti, za své tříměsíční vlády problém s Germány nevyřešil. I on si vykupoval mír, podobně jako jeho následovník Septimius Severus (193–211). Ten v prvním roce vlády přiměl k poslušenství Markomany a Kvády velikými přísliby. S jedním z jejich králů, patrně Aistomodiem, uzavřel spojenectví v podobě tzv. *klientního vztahu*, jenž se projevoval tím, že jej císař, mocensky, materiálně i finančně podporoval. Zakrátko se však tento *barbarský* panovník svým krajanům tak znelíbil, že jej spasil jenom útek na římskou stranu. Nepokoje mezi Germány a Římany přetrvávaly i v následujícím století a v třicátých a šedesátých letech vyvrcholily ve vážné narušení severořímské hranice. Co tomu předcházelo a jak se vyvíjely poměry v provinciích a na území severně od jejich hranic?

Barbarikum a krize římské říše

Území za hranicemi největší starověké říše a trvale osídlené Germány a dalšími negermánskými kmeny se – jak jsme už uvedli – nazývá barbarikum. Patřily k němu především široké oblasti na sever od Rýna a Dunaje, tedy i naše země. Situace ve středoevropském úseku tohoto teritoria je v první polovině 3. století z pohledu archeologie poměrně obtížně rekonstruovatelná. Už na sklonku 2. století vyrazili ze severních oblastí Polska na jihovýchod do oblasti Volyně, Podolí a dále až k severnímu Černomoří Gótové a jejich dočasným sídlem se stala Hrubieszovská kotlina na levobřeží Bugu. Svědčí o tom kostrové, ojediněle žárové hroby masłomęczské skupiny, pojmenované podle lokality Masłomęcz. Z dolního Povislí, místa wielbarské kultury, začaly dílčí přesuny Gótů i západním směrem. Z prostoru při dolním toku Odry se podle jedné z možných teorií mohly přemístit skupiny obyvatel wielbarské kultury i do Polabí, a to přes území nově se formující kultury luboszycké a zvláště stávající przeworské. (Tato kultura, jedna z nejvýznamnějších kultur doby římské, byla nazvaná podle stejnojmenné lokality.) V Čechách pozorujeme různé formy pronikání przeworské kultury na některá žárová pohřebiště (například v Lužci nad Vltavou), které vyvrcholilo právě v první polovině 3. století. Po markomanských válkách, snad ještě na sklonku 2., ale zejména počátkem 3. století vznikají nová žárová pohřebiště (například v Dobřichově-Třebické, Pňově, Plotišti nad Labem). Zatímco v první polovině tohoto století máme dostatečný počet dokladů o intenzivním obchodování s římskými provinciemi, v následujícím období začíná náhlý úpadek, v němž se odráží postupující krize impéria. Ze studia archeologických pramenů je také patrné, že vzrostl význam východních oblastí kvádského území. Svědčí o tom zejména koncentrace bohatých hrobů a hromadění římského dovozového zboží včetně luxusních stříbrných a skleněných nádob. V hrobech ve Strážích (západní Slovensko) byli nepochybně pohřbeni příslušníci vládnoucí kvádské nobility. Tento region, především pak Pováží, měl v naddunajském barbariku značnou důležitost. Obdobné bohaté hroby zatím u západních Kvádů, tedy na Moravě postrádáme. Je docela dost možné, že můžeme tuto absenci objasnit současným stavem terénního bádání, kdy ještě nebyly obdobné hroby odkryty. Zvětšování moci germánských knížat a králů na sever od Dunaje mělo vliv na změnu římské zahraniční politiky.

Počátky 3. století se nesly ve znamení zdokonalování obrany římské hranice zejména proti Markomanům a Kvádům, k němuž přistoupil Caracalla (211–217). S tím souvisely i císařovy reformy, zvláště reorganizace státní správy roku 214, při níž se změnily hranice mezi Panonií Horní a Dolní. Snaha naklonit si a podrobit podunajské Germány se projevovala i při výběru císařovy tělesné stráže, neboť jejími příslušníky se stávali znamenití a statní bojovníci z řad obou germánských kmenů sídlících na našem území. Aby se Caracalla co nejvíce přiblížil mentalitě barbarů, prý se dokonce po germánském způsobu oblékal.

Jinou metodou chránění říše před nepřáteli bylo rozeštvávání jednotlivých germánských kmenů mezi sebou navzájem a zasahování do jejich vládních záležitostí, jak dokládá případ krále Gaiobomara, jenž stanul v čele Kvádů někdy na přelomu 2. a 3. století. Z blíže neurčitelných příčin se znelíbil svým vlastním lidem a ti jej před císařem Caracallou obžalovali. Ten jej někdy v roce 214 nechal popravit.

Úsilí o opatrné řešení vztahů s Germány vyústilo v relativně poklidný vývoj za vlády zlotřilého císaře Elagabala (217–222). Přesto i po tolika letech od ukončení markomanských válek nebylo stále jisté, zda nedorazí k nějaké nečekané ofenzivě barbarů nebo k vyhrocení poměrů.

Zásadní události čekaly na dobu vlády Alexandra Severa (222–235). Na trůn nastoupil mladičkový ještě jako čtrnáctiletý a zpočátku za něj vládla jeho babička a poté matka. Sklonek jeho panování poznamenaly obrovské a ničivé nájezdy Alamanů na *limes Romanus* v provinciích Horní Germánie a Raetie. K hrozbě germánských a dalších kmenů v Evropě přibýlo nebezpečí z Asie, kde roku 226 sásánovská dynastie pod vládou Ardašíra (224–241) utvořila mocný stát v podobě partské neboli novoperské říše. Říše vedla boje jak s Ardašírem, tak i s jeho synem a nástupcem

Šápúrem I. (241–272). Šápúr zvítězil nad Gordianem III. (238–244) a k míru donutil i další římské císaře Philippa Araba (244–249) a Valeriana (253–260). Valerian se dokonce roku 260 dostal do perského zajetí a brzy nato zemřel jako služebník krále Šápúra.

Čím hlubší byla po smrti Alexandra Severa hospodářská a společenská krize impéria, tím více se zvyšovala i aktivita nájezdníků ze severních oblastí Dunaje. Za naprosto nevzdělaného císaře velké tělesné síly Maximina Traxe (235–238), který se mimochodem za celou dobu své vlády nedostal do Říma, probíhaly tuhé boje s Germány a se vzdorocísaři. Od posledního roku vlády tohoto panovníka začali na pohraničí Moesie a Thrákie útočit Gótové a jejich útoky v dalších letech nabývaly na intenzitě. Vzájemnou propojenost trvalých válek a nedostatek peněz doprovázel prudký pokles hodnoty ražených mincí a snížení obsahu drahých kovů v platidlech. Finanční krize římské říše nabývala značných rozměrů. Prohlubovaly se i hospodářské svízele. Vyčerpávající války a lupiči (latrunculi) narušili dálkový obchod. A zároveň špatná ekonomická situace snížila obranyschopnost hranic. K oslabování císařské moci napomáhalo časté střídání „vojenských císařů“, kteří neměli předpoklady pro zvládnutí problémů v celé říši a často získávali podporu jen svých vojenských jednotek.

Také za severními hranicemi římské říše se v důsledku nových migračních vln odehrávaly velké změny, které kolem poloviny 3. století postihly celé rozlehlé území evropského barbarika. Do našich zemí přichází ze středního Polabí nový lid a obsazuje okrajové oblasti zvláště severozápadních Čech. Zakládá si zde nové nekropole (nejlépe je prozkoumané rozsáhlé žárové pohřebiště Opočno u Loun) nebo využívá stávající (Plotiště nad Labem). V důsledku nových kulturních vlivů z oblasti durynské říše (skupina bohatých hrobů v archeologické literatuře pojmenovaných podle hlavních lokalit jako Leuna–Hassleben–Gommern) se objevují první kostrové hroby, zvláště v periferních zónách původního osídlení. Přítomnost vyšších společenských vrstev lze doložit bohatými kostrovými hroby významných žen ze druhé poloviny 3. století nebo kolem roku 300 na severozápadě v Prosmykách a Soběsukách nebo ve Slepoticích ve východních Čechách. Několik ojedinělých honosných nálezů – zlatá spona s cibulovitými knoflíky z Chlumína na Mělnicku a dvě luxusní stříbrné ostruhy z okolí Litoměřic – bezpochyby svědčí o existence bohatých mužských kostrových hrobů. Byly bohužel po svém objevení v novověku rozchváceny. Proto je třeba poopravit tvrzení o Čechách jako okrajové oblasti vzhledem ke středoněmeckému dvorskému prostředí.⁵ Autochtonní germánské obyvatelstvo se mohlo udržet v centru země, kde bylo bezpečněji, déle než v jejich vedlejších oblastech, vystavených častým nájezdům.

Jednou ze zajímavých otázek struktury společnosti je problém absence bojovníckých hrobů, lépe řečeno zanedbatelný výskyt zbraní. Proč v druhé polovině 3. století chybí vrstva bojovníků? S obdobným tématem jsme se na jižní Moravě setkali už o století dříve. Odehrávaly se v českých pomezích teritoriích stejně lité boje jako v případě jihomoravské římsko-germánské kontaktní zóně, a proto jejich účastníci nemohli být pohřbíváni? Nebo byly zbraně natolik ceněny, že nebyly dávány do hrobů jako součást milodarů? Písemné prameny nám nezanechaly žádné zprávy o dramatických událostech na našem území. To však ještě nic neznamená. Pro nedostatek spolehlivých argumentů musíme nechat tento problém zatím otevřený.

Významná změna se odehrává i na severní Moravě, zejména v prostoru Hané. Okolo poloviny 3. století přicházejí do této oblasti cizí osadníci z dolního Polabí, shodní s těmi, kdo obsadili okrajové zóny Čech. Nejlépe je kultura polabského lidu patrná na žárovém pohřebišti v Kostelci na Hané. Jiná situace byla v druhé polovině 3. století na jižní Moravě. Zatímco v enklávě na Hané pokračoval plynulý vývoj germánských skupin z dolního a středního Polabí, pro něž jsou příznačné poměrně četné milodary v hrobech, jihomoravské území představovalo odlišný germánský kulturní okruh. Jeho hroby jsou chudé na milodary. Pronikání nových skupin obyvatelstva na území středoevropského barbarika se stává častějším jevem.

Možnostmi zrcadlení těchto historických fenoménů v archeologických pramenech se zabývali zejména dnes už zesnulý Kazimierz Godłowski (profesor krakovské univerzity), Volker

Bierbrauer (profesor mnichovské univerzity) a Jaroslav Tejral (vědecký pracovník Archeologického ústavu Akademie věd ČR a docent brněnské univerzity)⁶. Při zevrubném zkoumání jednotlivých chronologických stupňů a fází dospěli ke třem možným modelům vývoje. 1) V nově obsazených oblastech se objevují pohřebiště a sídliště, která přímo navazují na původní (opuštěné) kraje. Expanzivní kultura se obvykle v nových zemích přizpůsobuje vlivům domácího prostředí, ale nějakou dobu udržuje ještě kontakty se starou vlastí. Dokládá to středomoravská skupina pohřebišť označená podle hlavní žárové nekropole v Kostelci na Hané s labskogermánským původem nebo druhá migrační vlna wielbarské kultury ve východním Polsku, jež vedla k vykrystalizování kultury černjachovské na Ukrajině. 2) Druhý model migrace můžeme rozpoznat v nových teritoriích jen podle několika archeologických souborů nebo jednotlivých nálezů, které si zachovaly stejný charakter a vzhled jako v původní (výchozí) oblasti. Jiným způsobem je obtížné nové osadníky odlišit od domorodého obyvatelstva. Veškeré archeologické kultury na novém území, jež zastupují početné nálezy, byly ve srovnání s migračními oblastmi velmi silně proměněny (například přesídlení obyvatel ve starší době římské z oblasti przeworské kultury z území Polska do severního Podunají). 3) V některých případech je stěhování doloženo pouze písemnými prameny, v archeologických nálezech pro ně nenacházíme oporu (třetí model). K hlavním faktorům pohybů velkých skupin obyvatelstva patřilo nejen hledání nové půdy, ale i vzájemné různostranné zájmy okolních kmenů. Migraci přispívala i probíhající hluboká krize impéria, jehož území lákalo germánské kmeny k nepředstavitelnému loupění, ale i kariéře v rámci nejvyšší hierarchie římského úřednictva.

Hrozbě se snažil čelit císař Gallienus (253–268), do roku 260 Valerianův spoluvládce. Ani tento celkem schopný panovník, nedokázal odrazit nebezpečí barbarských kmenů, které se na římskou říši vrhaly z různých stran. Na západě musel čelit vpádům Franků a Alamanů, kteří na mnoha místech překročili *limes Romanus* a vyplenili desítky galských měst, do jejichž rukou padla i jihozápadní část provincie Horní Germanie ohraničená horním Dunajem, středním Rýnem a uměle vybudovanou hranicí označenou jako tzv. desátková pole (*agri decumates*). Na východě útočili na římskou říši Gótové, na severu pronikli do Norika Markomani a do obou Panonií Kvádové. Na území dnešních Čech vládl v té době markomanský král Attalus, jenž se poté pravděpodobně usadil na jihu nebo jihovýchodě od našich zemí, někde v Noriku nebo Horní Panonii, kam se za ním postupně přestěhovala část Markomanů. Jejich teritorium nebylo přesně identifikováno. Dcerou Attaly byla Pipa nebo Pipara. Podle dobového „klepu“ se do ní měl zamilovat přímo císař. Za to, že dostal od Galliena nové území, uvolil se Attalus dát císaři svoji dceru císaři coby konkubínu. Po polovině 3. století, především za Gallienovy vlády, se císaři a zvláště různí uzurpátoři střídali tak často střídali u moci, že běžný občan římské říše mohl těžko vědět, kdo je právě legitimním císařem.

Také velmi schopný panovník Aurelianus (270–275) – císařem se stal, když mu bylo přes šedesát let – musel říši bránit před nejrůznějšími barbarskými vpády a zaznamenal řadu úspěchů: porazil Alamany a Góty, zvítězil nad Svěby (pravděpodobně Kvády), Sarmaty a Vandaly (Hasdingy) a znovu dobyl palmyrské království. Byť se mohl honosit tituly *restitutor orbis* („obnovitel světa“) a *dominus et deus* („pán a bůh“), přesto byl nucen nechat provincii Dacii Gótům. O další porážku Kvádů se pravděpodobně zasloužil v roce 283 císař Carinus (283–285), za což získal titul *Germanicus maximus*, a v následujícím roce oslavil toto své vítězství velkým triumfem v Miláně (tehdejšími Mediolanu). I panování velmi schopného Diokletiana (284–305), zakladatele „vlády čtyř císařů“ (tetrarchie), jenž prosadil řadu reforem v armádě, hospodářství a ve správě a nechal se prohlásit jediným pánem a bohem, bylo doprovázeno boji s germánskými kmeny. Víme, že je roku 285 porazil na středním Dunaji. V letech 293–296 přemohlo jeho vojsko Kvády a na samém sklonku 3. století (roku 299) zvítězilo nad Markomany.

Germáni a agónie provincií

V duchu římského vítězství nad Markomany pokračoval v počátcích své vlády i císař Licinius I. (308–324). Vzhledem k celkové stabilizaci říše za Konstantina I. Velikého (307–337), po uskutečněné reformě vojenské a mincovní a novém administrativním uspořádání, byl upevněn i obranný systém římské říše, jenž znesnadňoval průniky barbarských nájezdníků. Absence zpráv o válečných kontaktech Římanů s Markomany a Kvády může být toho dokladem. Z druhé čtvrtiny 4. století pochází germánská rezidence významného představitele Kvádů v Cíferu-Páci na Slovensku, pravděpodobně vybudovaná s přispěním Římanů. Toto sídlo, vystavěné „podle římského způsobu“ („domitilia cuncta ritu romano constructa“), patřilo nepochybně do skupiny knížecích dvorců, o nichž se pro germánské oblasti mezi Mohanem a Neckarem zmiňuje Ammianus Marcellinus.⁷ Pravděpodobně klid zbraní mezi Kvády a Římany zajišťoval trvalý mírový (klientní) poměr a čelní germánští představitelé dosazení Římem. V této době také narůstá vliv barbarských bojovníků a celých jejich jednotek v římské armádě. Byli na základě smlouvy (foedus) začleňováni do legií jako foederáti (spojenci). Za svou loajalitu k Římanům a účastí v bojích proti nepřátelům měli dokonce možnost získat i půdu. Barbaři pronikali i do nejvyšších velitelských struktur římské armády. Nejvyššího postavení se v padesátých letech 4. století domohl Silvanus. Dosáhl vysoké vojenské hodnosti *magister militum* (velitel či jakýsi regionální generál) v Galii. Ještě výš postoupil germánský bojovník Merobaudes. Stal se generálem pěchoty (*magister peditum*), a dokonce dvakrát zastával úřad konzula. Za Valentiniana II. se stal vrchním velitelem armády (*magister utriusque militiae*) Frank Arbogast. Měl nejvyšší moc v celé západní části říše. Nechal dokonce zavraždit císaře a místo něho dosadil nevýrazného Eugenia (v letech 392–394 vládl jako uzurpátor). Po něm si veškerou moc na Západě vydobyl další Germán – Stilicho.

Pro naše území měly již z dřívějších dob z pochopitelných důvodů hlavní význam dvě podunajské provincie, jež na severu říše hraničily s Germány: Norikum a Panonie. Už správní reforma císaře Diokletiana rozdělila Norikum na dvě samostatné provincie, oddělené hlavním alpským hřebenem, tj. na Noricum Mediterraneum (Norikum Vnitrozemské) a blížeji k nám Noricum Ripense (Norikum Pobřežní). Ani Panonie se nevyhnula rozsáhlým Diokletianovým reformám. Celé území správně rozdělil dokonce na čtyři samostatné jednotky, na Panonii První (s hlavním městem Savaria, dnešní Szombathely), jež měla k nám nejbliže, Panonii Druhou (s hlavním městem Sirmium, nynější Sremska Mitrovica), Savii (Siscia, nyní Sisak) a Valerii (Sopiana, dnes Pécs).

Za Konstantina Velikého byl zpracován strategický koncept, na jehož základě se v Panonii rozsáhle přebudovala římská hranice (*limes*). Modernizovaly se objekty na hlavní dunajské linii mezi Ostřihomí a Szentendre. Přebudována byla celá řada menších táborů (kastelů) a stavěly se nové burgy (ještě menší opevněné tábory než kastely) a strážní věže. Římané, kteří toto území chránili před nájezdy Sarmatů a Gótů, věnovali ochraně hranic velkou pozornost. Svědčí o tom tzv. sarmatský *limes* – důmyslný valový systém vystavěný ve 4. století v provincii Valerii, v oblasti Velké uherské nížiny, který vymezoval prostor o rozloze přes 60 000 kilometrů čtverečních. Obranná soustava umožňovala alespoň dočasný mírový život obyvatel a zajišťovala i jistý hospodářský rozkvět, což dokládají hrobové nálezy, ale zejména početný sídlištní materiál. V důsledku pokračujících bojů se Sarmaty musela být stále zdokonalována obranyschopnost této obranné linie. Na středním Dunaji mezi Brigetiem (Szöny) a Viminaciem (Kostolac) působilo silné uskupení legií (I. a II. Adiutrix, IV. Flavia, V. Iovia, VI. Herculia a VII. Claudia). Méně početnější jednotky zajišťovaly norickou hranici.

Poměrně dlouhou dobu nebylo zpráv o výbojích Germánů na středodunajském limitu. Teprve dvacet let po smrti Konstantina I. Velikého Kvádové (a snad i Markomani) roku 357 opět narušili římské hranice. Markomani vpadli do Raetie (alpské země nacházející se západně od Norika) a Kvádové do Valérie. Obtížná situace donutila císaře Constantia II. (337–361) osobně se účastnit

tažení. Počátkem roku 358 překročil s velkým vojskem Dunaj a začal pustošit sarmatské osady. Východní Kvádové (sídlicí na území dnešního západního Slovenska) se římského řádění zalekli a král Arahari s nimi raději uzavřel mír, a to i jménem svého vazala, sarmatského velmože Usafera: za podmínek velkého obětování znamenitých bojovníků: byli nuceni bojovat v římských legiích. Na obdobné mírové podmínky přistoupili i západní Kvádové, kteří obývali oblasti jižní Moravy a severní části Dolního Rakouska a jímž vládl Vitrodurus, syn Viduariův. Kvádové se tak opět stali závislými na Římu. Je tedy zřejmé, že pravděpodobně v této době došlo na kvádkém území k rozdělení moci. V čele už nestál jeden král, ale dva hlavní představitelé, západokvádký a východokvádký. Ti vládli jako vrchní králové drobnějším králům, velmožům a knížatům, z nichž se zachovalo jméno pouze jednoho – Agilimunda (Agilimundus), vystupujícího v úřadu podkrále (*subregulus*) u západních Kvádů.

Valentinian I. sám už nebyl schopen zabezpečit říši proti narůstajícím nájezdům barbarských kmenů ze všech stran, a proto jmenoval na východě spoluvladařem svého bratra Valenta (364–378). Za jejich vlád nastává v Noriku Pobřežním i První Panonii další rozsáhlá stavební činnost, která měla zabezpečit ochranu říše. Nejenže byly stavěny nové objekty (zejména četná opevnění), ale pouštěli se i do rekonstrukcí stávajících vojenských staveb na římské hranici. Po Valentinianovi se začala hraniční opevnění v Noriku na Dunaji pomalu rozpadat. Vojenské posádky byly přiděleny i městům ve vnitrozemí, například Iuvavu (Salcburk), Ovilavě (Wels), Teurnii (v Korutansku). V Panonii První a Valerii byla římská hranice nejzranitelnější. To se projevovalo ve značné aktivitě při budování a přestavování kastelů, strážních věží a burgů. Převažovaly věže vějířovité nebo podkovovité, aby mohly snadněji krýt palbu balist (dálkových zbraní uzpůsobených ke střelbě kamenných koulí a šípů). Kastely se častěji budovaly na složitějším a obtížněji přístupném terénu, proto fortifikace měnily svoji vnitřní dispozici, aby se mohly přizpůsobit terénu (jako například Visegrád-Ponte Navata). Navíc byla posilována vojenská hotovost v nejohroženějších místech, a tedy i na středním Dunaji.

Na konci panování Valentiniana I. v letech 374–375 řádila se ve středním Podunají rozhořela tzv. kvádsko-sarmatská válka. V roce 374 vpadli Kvádové v čele s králem Gabiniem nejprve do Valerie a poté i do Druhé Panonie a Moesie. To vyvolalo značný odpor Římanů. Ještě téhož roku pozval místodržící provincie Valerie Marcellianus kvádkého krále Gabinia pod rouškou přátelství k hostině a tam jej nechal zrádně zavraždit. V odpověď vpadli Kvádové ještě téhož roku spolu se sarmatskými Jazygy do Panonie Druhé a Moesie a příšerně tam plenili, vraždili, pálili a loupili ve městech, venkovských vilách a vojenských táborech. O těchto sarmatských bojovnících nám zanechal svědectví pozdně římský historik řeckého původu Ammianus Marcellinus. „Tyto kmeny jsou způsobilější k lupičství než k otevřenému boji, mají dlouhá kopí a jejich pancíře z uhlazené a vyleštěné rohoviny jsou přišity k plátěnému oděvu jako peří. Jejich koně jsou většinou účelně vykleštěni, buď aby se při spatření klisen nerozdražďovali a neplašili, nebo aby v zálohách nedivočeli a neprozrazovali své jezdce častým ržáním.“⁸

Následujícího roku (375) se císař Valentinian I. přesunul do Karnunta a čtvrt roku zde připravoval válečné tažení proti Kvádům. Jedna (západní) expedice, které veleli generál pěchoty (*magister peditum*) Merobaudes a Sebastianus s hodností komes⁹ (nedlouho poté roku 378 vykrvácel v bitvě u Adrianopole) se vydala Pomoravím na sever. Druhé velel přímo císař Valentinian a ta mířila Podunajím do Aquinka (město v panonské provincii Valerii, nyní Budapešť). Měla Kvády napadnout z východu. Ani jedna z nich však nedosáhla kýženého úspěchu. Novou výpravu se Římané chystali podniknout z Brigetia, ale neočekávaná událost jejich další plány zhatila. Dne 17. listopadu 375 přijal císař Valentinianus skupinu kvádkých vyslanců. Ti jej tak horlivě kritizovali, že císař se převelice rozčilil, ranila jej mrtvice a zemřel.

Za jeho následníka a spoluvladaře Gratiana, jeho nevlastního bratra, byl císařem provolán teprve čtyřletý Valentinianův syn Valentinian II. (375–392). Římané se tak definitivně vzdali naděje na dobytí kvádkých území.

Římská říše se začala postupně ocitát na prahu nové vývojové etapy své existence. V rozhodující bitvě u Adrianopole (Edirne v evropské části Turecka) v srpnu roku 378 padl císař Valens: uhořel, těžce zraněný v jakési venkovské chýši, v níž hledal útočiště. Římské ztráty doznaly nebývalého počtu a vedly k vítězství nového germánského kmene na evropské scéně – Vizigótů. Na jejich straně bojovali Alani, Ostrogóti, Sarmati, a dokonce i Hunové. O tomto barbarském běsnění nám zachoval popis Ammianus Marcellinus, z něhož vyjímám: „Na obou stranách padali střetající se muži a pokrývali svými těly půdu, pole se naplnila zabitými lidmi a bylo slyšet úděsné stony umírajících mužů, proklaných hlubokými ranami. A poněvadž půda pokrytá potoky krve podlamovala vratké kroky, pokoušeli se všemi způsoby neobětovat svůj život bez pomsty a čelili nepřátelskému náporu s takovou srdnatostí, že někteří hynuli i vlastními střelami. Všechno konečně děsivě hyzdila temná barva krve, a kamkoli se obrátily oči, tam se kupily hromady padlých a šlapalo se bez jakékoli šetrnosti po bezduchých mrtvolách.“¹⁰ Adrianopolská bitva bývá považována za počátek konce celého římského impéria. Jeho další osud se stále více dostával do rukou Gótů, Hunů a dalších barbarských kmenů.

Co se dělo ve 4. století na sever od hranic s římskou říší, kde žily početné germánské kmeny? Jedním z těchto kmenů byli předchůdci Gótů, jejichž kulturu nazýváme wielbarskou. Nejmladší období reprezentuje od konce 2. do 4. nebo až počátku 5. století cecelská fáze (podle pohřebiště Cecele ve východním Polsku), připisovaná už Gótům. Její příslušníci obývali rozsáhlé území od dolního toku Visly do Mazovska, Polesí a Volyni. Pro lid oné kultury je charakteristické birituální pohřbívání (pochovávalo se současně jak žárově, tak i kostrově) a mohyly s kamennými násypy. Do této fáze náleží zajímavá kulturní skupina, jež rozpoznal Andrzej Kokowski (profesor lublinské univerzity) a již pojmenoval podle místa objevu pohřebiště v Masłomęczu. Její památky, především kostrové hroby, ojediněle i hroby žárové s četnými milodary a sídliště, se nacházejí zejména v Hrubieszovské pánvi a v oblasti mezi Bugem a Vislou. Tamější archeologické nálezy jsou srovnatelné s předměty ukládanými do hrobů lidem černjachovské kultury a některé z nich, zejména z konce 4. století, je možno považovat přímo za gótské. To také dokládá propojenost obou kultur. Lid černjachovské kultury zaujal prostor na širokém teritoriu mezi Dněprem a dolním Dunajem. V jeho projevech se mísí sarmatské prvky s místními tradicemi z okruhu dácké kultury. Vedle toho jsou pro ně charakteristické i kontakty s lesostepními oblastmi severního Černomoří, kam zasáhl vliv antické civilizace. Hlavní podíl na krystalizaci této kultury měla nejmladší fáze wielbarské kultury, tedy přímo Gótové. Charakteristickým rysem je opět birituální pohřební ritus. Tato kultura je velmi blízká kultuře Sîntana de Mureș, pojmenované podle stejnojmenné lokality a byla rozšířena v Rumunsku a Moldávii. V novějším bádání je proto také označovaná jako jeden komplex s černjachovskou kulturou (kultura Černjachov - Sîntana de Mureș). Hlavní lokalita kultury Sîntana de Mureș se nachází v Transylvánii. Nálezy, patřící době od konce 4. do počátku 5. století, svědčí o pronikání Gótů z ukrajinských stepních oblastí do dolního Podunají. Spojíme-li tedy všechny tři jmenované kulturní projevy na mapě Evropy, dostaneme trasu stěhování Gótů z Pobaltí přes Ukrajinu do severního Černomoří a dále do dolního Podunají na Balkán.

Pro Čechy a Moravu měla zvláštní význam velká evropská kultura sousedící na severu s českými zeměmi, pro niž se už počátkem 20. století ujal název przeworská. Ve 4. století s oživením hospodářství expanduje na jih, zejména do hornatějších oblastí, a dále na sever do území uvolněných obyvateli wielbarské kultury v okolí dolního toku Visly. Patrné jsou i její silné tlaky jihovýchodním směrem až do severovýchodního Maďarska. Lidé této kultury bydleli převážně v nadzemních stavbách s hlinitými pecemi v jednom z rohů. Živil se zemědělstvím, obchodem a hutnictvím železa. Z této suroviny pak vyráběli četné nástroje a zbraně. Velkou část obyvatelstva – jak dosvědčuje častý výskyt zbraní v hrobech – tvořili bojovníci. Svě zemřelé spalovali, ojediněle je pohřbívali inhumačně (kostrově). Závěrečnou vývojovou fází této kultury charakterizuje tzv. dobrodzieńska skupina se smíšenými domácími (przeworskými) a cizorodými prvky, které lze nejlépe sledovat ve vrstevných žárových hrobech.

Jaký germánský kmen nebo kmeny můžeme rozpoznat v przeworské kultuře? Někdy se – zvláště pro starší období – uvažuje o Lugiích, jindy o Vandalech. Není však jednoduché vždy ztotožnit určitou archeologickou kulturu přímo s historicky známým kmenem. Často totiž jedna kultura v určitých stupních svého vývoje obsahovala také prvky jiných kultur nebo kulturních skupin. Jindy lze v jedné kultuře rozlišit i více kmenů. Automaticky tedy zdaleka neplatí rovnice: archeologická kultura rovná se konkrétní kmen. V pozdní době římské procházeli střední Evropou procházeli vzpomnutí Vandalové, z nichž se oddělily větve hasdingská a silingská. Kolem roku 330 Hasdingové válčili s Góty v okolí Karpat. Po neúspěšných bojích se museli usadit v panonském Potisi. Silingové pobývali ve Slezsku, část Hasdingů a Silingů zůstala v Potisi, ostatní na samém sklonku 4. století migrovali daleko na západ.

Probíhající migrace kultur przeworské a wielbarské vedly už v druhé polovině 2. století na území Dolní a Horní Lužice, v severní části Dolního Slezska, jižního Braniborska a východního Saska, tedy opět v nepříliš vzdáleném teritoriu, k vykrytalizování nové kultury, kultury luboszycká. Je charakteristická silnými kontakty s polabským kulturním okruhem a později i se Skandinávií. Bývá považována za kulturu germánských Burgundů. Vzkvétala v 3. a 4. století.

Západně od Čech, ve spolkové zemi Bádensko-Württembersko, se mezi Dunajem a Rýnem zformoval početný a silný germánský kmen Alamanů. Jejich svébský či lépe labskogermánský původ – pocházeli z rozsáhlého území mezi Meklenburskem a Čechami – dává tušit příbuznost s našimi Markomany a Kvády. Budovali výšinná opevněná sídliště. Za jedno z jejich hlavních center je považován Runder Berg u Urachu, nacházející se mezi horními toky Dunaje a Neckaru, knížecí sídlo par excellence. Byť často zkřížili v bojích meče s Římany, mnozí z nich působili v římských vojenských službách. Roku 357 byli Alamani pod vedením knížete Chnodomara poraženi Julianem Apostatou u Argentorata (dnešní Štrasburk). Nedaleko jejich sídel, do oblasti Mohanu a Neckaru, postupně přesídlili z prostoru východně od Odry východogermánští Burgundi a začali se ve 4. století postupně usídlvat a posléze i expandovat do okolních zemí. Ostatní germánské kmeny (Frankové, Duryňkové, Bavoři, Gepidové, Langobardi, Herulové a Rugiové) se zatím připravovaly na svoji hlavní dějinnou úlohu. Sídla Franků se rozkládala východně od dolního Rýna. Duryňkové začali centrum své budoucí říše budovat u soutoku Labe se Sálou ve středním Německu, kde se už od sklonku 3. století formovala vůdčí společenská vrstva, po níž se například v Hasslebenu, Leuně a Gommernu dochovaly bohaté kostrové knížecí hroby. O Bavořech nemáme pro 4. století ještě žádné zprávy. Na sklonku tohoto století mohli podle výpovědi archeologických nálezů žít někde severně od středního Dunaje, možná i v jižních Čechách a ve východním Bavorsku. Gepidové sídlili až do počátku 5. století východně od Tisy, u severovýchodních hranic Dácie. Langobardi jsou v průběhu 4. století doloženi na dolním a částečně i středním Labi. S Heruly se poprvé setkáváme už ve 3. století v oblastech východě od Černomoří. V druhé polovině 4. století jejich říši na břehu Azovského moře vyvrátili Gótové. A o Rugiích nemáme od 1. století po Kr., kdy je poprvé připomíná Tacitus v oblasti mezi Odrou a Vislou, až do 5. století, kdy vytvořili na středním Dunaji říši, žádné zprávy. Předpokládá se, že ze své původní země do Podunají přišli buď přes Slezsko a Moravu, nebo přes Karpaty někde v oblasti horní Visly. Jiná teorie připouští jejich stěhování stejnou trasou, kudy prošli Gótové a Herulové, přes jižní Rusko (severní Černomoří).

České území bylo součástí polabského kulturního okruhu, neboť v něm stále ještě žili Markomani a Kvádové. Zanechali po sobě v Čechách poměrně velká žárová pohřebiště, ale s chudými milodary. V jejich hrobech jen výjimečně nacházíme zbraně. I v druhé polovině 3., tak i ve 4. století, chybí na pohřebištích vrstva bojovníků. V severozápadním teritoriu Čech přibývá kostrové pohřbívání, což je důsledek pronikání nových labskogermánských osadníků do našich zemí. Cizí vlivy jsou patrné i na žárovém opočenském pohřebišti v Poohří, kde se podařily prozkoumat „vrstvé hroby“ z pozdní przeworské kultury (dobrodzieňská skupina). Kromě toho některé na kruhu točené nádoby z českých žárových hřbitovů ukazují na dolní Pomohani a Bavorsko. Výskyt pozdně římských importů (spony, náramky ze zkrouceného drátu, kování

opasků, glazované a skleněné nádoby atd.) svědčí o stále nepřerušném obchodování s podunajskými provinciemi. Možná proto, že u nás žila vrstva bohatších obyvatel, především příslušníků vyšší společenské třídy.

K výše postaveným lidem nepochybně patřila žena, jež zemřela v době kolem poloviny 4. století a jejíž hrob byl prozkoumán u Žiželic na Lounsku. V hrobové jámě s rozměry 2x1,50 metru ležela v hloubce jednoho metru její kostra v natažené poloze na zádech s rukama mírně roztaženými, orientovaná ve směru severovýchod–jihozápad. Nad kostrou byly naskládány dvě vrstvy kamenů. Po levé straně zemřelé se našly zlomky keramiky, z nichž se podařilo slepit čtyři mísovité nádoby. Po pravé straně lebky zemřelé ženy spočívala stříbrná jehlice zakončená hadí hlavičkou. Ženin dvakrát kolem krku ovinutý náhrdelník tvořilo 395 drobných skleněných, jantarových, kamenných a bronzových korálků. Na klíčních kostech ležely dvě bronzové spony samostřílové konstrukce. Na prsteníku levé ruky měla mrtvá navlečený stříbrný prsten a v klíně ulitu s otvorem pro zavěšení. V místě ženina břicha objevili výkopci různé stříbrné, bronzové a železné závěsky. V hrobě se našel i železný kruh, šídlo a zlomky železných předmětů. U pravé ruky pohřbené se ležela kostra kohouta.

Ačkoli mezi milodary nelze jednoznačně prokázat římské výrobky, z ojedinělých nálezů je jisté, že do Čech pronikaly, ale především až v druhé polovině 4. století. Mnohé z předmětů antické provenience k nám mohli přinést germánští bojovníci působící v římských kohortách a u nižších jednotek. Přímých důkazů o tom mnoho není. Existuje však jiný zajímavý údaj. V soupisu hodností (*Notitia dignitatum*)¹¹, jenž obsahuje úřední seznam dvorních, civilních a vojenských titulatur západní i východní části římské říše a je tudíž jedinečným pramenem pro pozdně římské správní a vojenské dějiny, neboť vznikl na počátku 5. století, se píše o přítomnosti jistého náčelníka kmene Markomanů (*tribunus gentis Marcomannorum*). Je tedy zřejmé, že v První Panonii sloužil pod vojenským velitelem i germánský náčelník se svou pomocnou družinou (*auxilia palatina*). Ač hledáme v archeologických pramenech sebedůkladněji, nenacházíme pro konec 4. století v celé široké oblasti severně od Dunaje mnoho bohatých bojovnických hrobů. K jednomu z mála patří kostrový pohřeb germánského bojovníka s luxusní výbavou z Berouna-Závodí. Byl odkryt v roce 1978 na germánském sídlišti z doby římské (v době pohřbu už pravděpodobně zaniklém), na nejnižších terasách levého břehu Berounky nedaleko mostu. V hrobové jámě o rozměrech 3x2 metry ležela v natažené poloze kostra asi čtyřicetiletého muže. Po levé straně mrtvého spočíval meč, za hlavou měl skleněný pohár. Několik hliněných nádob a další milodary se soustřeďovaly především po pravé straně pohřbeného. Šatové spínadlo bylo po jeho levé straně nedaleko nohou a na levém rameni mu ležela štítová puklice.

Mezi nálezy v hrobě vyniká unikátní bronzový meč s kostěnou rukojetí. V celém barbariku, a pokud mi je známo ani na území římské říše, nejsou bronzové meče vůbec známy, tam se vyráběly jen železné zbraně. Také další zbraně pohřbeného – hroty kopí a oštěpů – byly zhotoveny z bronzu, což svědčí o jejich symbolickém významu. Nepochybně sloužily jako insignie význačného jedince. Co dalšího můžeme o „muži z Berouna“ říct? Používal koně, neboť v hrobě se našla bronzová ostruha. Pečoval o svůj zevnějšek. To ozřejmují nálezy hřebene, toaletní soupravy (pinzeta a ušní lžička) a nůžek. Součástí jeho oděvu byl i opasek, z něhož se zachovala přezka a ozdobné nákončí.

Nálezy ukazují na smíšený charakter kulturní příslušnosti. Převažují komponenty labskogermánského původu (keramika, spona). Štítová puklice má analogie v przeworské kultuře, spona je polabského charakteru, další keramické nádoby a některé ostatní nálezy jsou domácí provenience a pro nákončí opasku nacházíme protějšek v Pomohani a ve středním Německu.

Je jisté, že v hrobě byl uložen významný příslušník germánské, pravděpodobně markomanské nobility, který zemřel v druhé polovině 4. století, tedy na konci doby římské. Kdyby šlo o jednoho z prořímských náčelníků, proč v jeho hrobové výbavě nenacházíme nějaký římský předmět, například třeba součást oděvu nebo výzbroje? Nebo snad je právě onen vzácný meč

římského původu? Význačné postavení pohřbeného podtrhuje ještě další skutečnost. Už více než půl století před jeho objevením se nedaleko od tohoto místa, na území města Berouna, přišlo na největší poklad římských mincí u nás. Obsahoval přes 1800 bronzových ražeb císařů Konstantina I. a II., Constantia II., Constanse, Juliana Apostaty a Prokopia (365–366). Podle nejmladších kusů lze dobu uložení depotu klást do šedesátých nebo sedmdesátých let 4. století, tedy do stejného časového období jako popsáný hrob. Množství a stáří drobných peněz vypovídá o tom, že toto oběživo bylo v uvedené době ještě použitelné. Mohlo se k nám dostat jako žold germánských bojovníků sloužících v řadách římského vojska. Berounský hrob i poklad mohou tedy patřit k sobě.

Nepochybně se i z řad germánských Kvádů žijících na území Moravy rekrutovali členové římských pomocných sborů, už z toho prostého důvodu, že byli především v častých kontaktech s obyvateli provincií na konci 4. století. Pro období, které předcházelo sklonku doby římské, lze na Moravě sledovat prolínání severo- a jihomoravské kulturní oblasti. V severních oblastech včetně Hané je patrné prosakování przeworských prvků ze Slezska, ale i (například na pohřebišti v Kostelci na Hané) ze severoněmecko-dánského prostoru nebo ze severní či východní Evropy (různé druhy skleněných pohárů, jejichž stěny byly zkrášlovány vybrušováním a svislými žebírky). Na jižní Moravě se odehrával proces obdobný vývoji v západním Slovensku. Nejlépe je patrný v hmotné kultuře žárových nekropolí, v nichž se postupně začínají objevovat prvky předznamenávající dobu velkých přeměn. Ta nezasáhla jen naše území a kmeny zde žijící, ale postihla celou Evropu.

Křesťanství

Období 4. století a následujících věků, jinými slovy pozdní antika a počínající raný středověk, bylo ve znamení převratných změn, které ovlivnily náboženské, ale i světonázorové a politické představy římských a postupně i barbarských obyvatel. Pozornému čtenáři jistě neunikl význam, jaký pro naše země měly římské provincie Norikum a Panonie. Jejich prostřednictvím k nám přicházelo nejen zboží, ale i duchovní kultura, včetně křesťanství. O jeho počátcích v těchto provinciích toho však příliš nevíme.

První křesťané se na území Norika ocitli pravděpodobně už v druhé polovině 2. století. Počátkem 4. století zemřel první zdejší mučedník pro víru svatý Florián (Florianus); byl utopen v řece. V průběhu tohoto století se začaly zakládat raně křesťanské stavby. I do Panonie pronikalo křesťanství už v 2. a 3. století. Jeho rozvoj nastal zejména v druhé polovině 3. století. Gallienus svým ediktem z roku 260 toto náboženství začal tolerovat, ale úředně jej ještě nepovolil. Až teprve po milánském ediktu se začalo těšit větší podpoře. Hlavním světcem pocházejícím z Panonie byl svatý Martin (†397), rodák ze Savarie (dnešního Szombathely), původně římský setník, později biskup v Toursu.

Pro další vývoj křesťanství mělo zvláštní význam ariánství, jež reprezentovalo (heretické) učení alexandrijského kněze (presbytera) Aria (asi 260–336). Popíralo tezi, že Ježíš je stejné podstaty jako Bůh Otec, čímž se odlišovalo od oficiální církve. Bylo rozšířeno v antickém světě i u barbarů, hlavně ve východních oblastech, a mělo řadu vyznavačů. Představovalo však pro představitele kléru rostoucí nebezpečí, neboť církev byla rozpolcena hádkami o víru. Složitou náboženskou otázku se podařilo částečně vyřešit císaři Konstantinovi, neboť milánským ediktem v roce 313 zrovnoprávnil všechna náboženství. Tím započalo prolínání církve s mocenskými strukturami pozdně antické říše, které mělo v následujících stoletích trvale zesilující vliv na chod státních záležitostí. Důležitou událostí v dalším vývoji bylo svolání nikajského koncilu, čehož se ujal sám císař Konstantin. Není bez zajímavosti, že byl pokřtěn teprve na smrtelném loži, a to ariánským knězem. Cílem koncilu bylo vyřešit obtížnou situaci v rozkolu mezi církevním učením

a arianismem a upevnění jednoty křesťanského světa. Třebaže sněm Arioovo učení odsoudil mělo pro další vývoj pozdně antické i barbarské společnosti značný význam. Postupně totiž proniklo k většině germánských kmenů – k Svébům, Vandalům, Burgundům, Langobardům, Rugiům a Herulům a přetrvávalo u nich až do 6. století. Význačným šířitelem ariánského křesťanství u Germánů byl Wulfila (†383), jehož roku 341 konstantinopolský biskup Eusebios z Nikomedie vysvětil na biskupa a pak vyslal ke Gótům; působil u nich až do svého vyhnání roku 348. K jeho největším počínům patří překlad bible do gótstiny. Wulfila se dožil ariánské prohry na koncilu v Konstantinopoli, kde do roku 381 žil.

Zlatým věkem křesťanství byla druhá polovina 4. století. Za pontifikátu papeže Damase I. (366–384) nastala éra velkých křesťanských spisovatelů a teologů nazývaných později církevní otcové (Basilius, Řehoř z Nazianzu, Jan Zlatoústý z Antiochie, Hieronymus /Jeroným/, Ambrož, Eusebios z Kaisareje a další). K nejvýznamnějším pozdně antickým filozofům a teologům západního křesťanství patřil bezesporu biskup Aurelius Augustinus (354–430) – svatý Augustin svým dílem *O obci boží* (*De civitate Dei*) položil základy křesťanské filozofie. Takřka apokalypticky prožíval vpád Vandalů do severní Afriky ve městě Hippo Regius (u dnešního města Bony v Alžírsku), kde působil. Roku 380 prohlásil Theodosius Veliký křesťanství za vládnoucí náboženství a rok nato bylo definitivně odsouzeno ariánství a ariáni uprchli do severních oblastí Balkánu. Tak se toto křesťanství dostalo ke Gótům. Jedinou povolenou církví v římském státě se tak stala církev katolická.

Za jednu z největších autorit, dokonce významnější než biskup římský, byl považován milánský biskup Ambrosius (svatý Ambrož, † 397). Nejprve působil ve státní službě a poté se stal místodržícím provincie Liguria a Emilia v severní Itálii se sídlem v Miláně. Nedlouho poté byl v téže městě vysvěcen biskupem, ale jelikož nepatřil dosud mezi pokřtěné, teprve týden před vysvěcením na biskupa přijal základní svátost. Vedl četné spory s císařem Theodosiem I. V roce 390 vydal císař zákon proti homosexualitě. V této době byl v Řecku zatčen jeden podezřelý z tohoto provinění. Na jeho podporu a za propuštění se vzbouřil dav lidí a osvobodil jej. Císař poté nechal zmasakrovat velké množství obyvatel města Thessalonike, kde se incident odehrál. Uvádí se, že přišlo o život na 7 000 obyvatel. Proti Theodosiovu zběsilému činu protestoval biskup Ambrož, dokonce jej přiměl, aby propříště byly rozsudky s větším časovým odstupem zvažovány, než bude vynesena konečná ortel.

Neméně významnou osobností následujícího 5. století byl kněz (presbyter) Salvianus z Massilie (dnešní Marseille). Tento vzdělaný církevní představitel se ve svém díle *O božím řízení* (*De gubernatione dei*) věnoval rozkladu antického světa, zvláště „úpadkové morálce“.

Nedaleko markomanské sídelní zóny, v severní části provincie Norika, působil ve městě Favianis (dnešní rakouské město Mautern) svatý Severinus (†482). Jeho životopisec Eugippius, opat kláštera v Lucullnu u Neapole, o něm napsal, že zakládal kostely a kláštery, staral se o zbídačené obyvatelstvo a často jednal z čelnými představiteli barbarských kmenů, zejména Rugiů. Dostal se do kontaktu s králem Flaccitheem nebo s Gisou, ženou jiného panovníka. V druhé polovině 5. století byla oblast, kde Severinus působil, alespoň částečně christianizována. Někteří barbarští králové, například již vzpomenutý Flaccitheus nebo alamanský Gibuld, prokazovali Severinovi určitou zbožnost. Ostatní křesťany nenáviděli, zvláště pro jejich majetek. Dokladem je zavraždění kněze (presbytera) v Batavis neznámými barbary přímo v křtitelnici; kněze Maximiana z Joviaka zase Herulové oběsili na šibenici. To vše se dělo jen v nevelké vzdálenosti od našich zemí. Jestliže se tedy křesťanství šířilo v takové blízkosti, můžeme předpokládat, že jeho vlivu byly vystaveny i některé labsgermánské kmeny.

O existenci křesťanství v raných stádiích máme u nás velmi mlhavé představy. Přesto lze na základě jistých skutečností vysledovat první příznaky šíření Kristovy víry. Nemůžeme vyloučit, že se u polabských Germánů, zejména u některých příslušníků nejvyšších společenských vrstev, velmi pomalu a nesměle zakořenila. Svědčí pro to nejen údaj o zájmu markomanské královny Fritigily o křesťanské učení na sklonku 4. století, ale i zpráva o pronikání křesťanství k

Langobardům za vlády krále Wachona v první polovině 6. století. V roce 396 nebo 397 putoval do Čech nebo na území jižně od Čech neznámý křesťan z Itálie. Zde se setkal s Fritigilou a hovořil s ní o Ambrožovi, milánském biskupovi. Vyprávění o tomto světcí ji natolik okouzlo, že mu poslala dary a rozhodla se biskupa požádat prostřednictvím svého hosta o větší poučení ve víře. Od biskupa se jí dostalo listu s věroučnými poučkami. Když se za Ambrožem vydala do Milána, nezastihla jej už živého. To vše jsme se dozvěděli z díla životopisce svatého Ambrože Pavla Diakona; jde o cenné svědectví kontaktu barbarů s křesťanstvím.

Také některé archeologické doklady – různé předměty s menší či větší vypovídací schopností – mohou přispět k poznání protochristianizace. Ačkoli třeba ze sousedního Slovenska pocházejí některé předměty, u nichž se připouští spjatost s křesťanstvím (např. hliněné kahany zdobené motivem ryby nebo kotvy nalezené v Gerulátě u Bratislavy nebo mince s christogramem – monogramem tvořeným písmeny z Kristova jména – z různých lokalit už z druhé poloviny 2. století), u nás lze za nejstarší považovat jen několik dokladů z pozdní doby římské (ze 4. století). Jedním z takových předmětů by snad mohl být keramický kahan z Rakvic, zdobený motivem jehličnaté větévky a květu. Tato křesťanská symbolika má vysvětlení v Žalmu 1,3: „...ten, kdo doufá v Boha, se nemusí obávat. I když v jeho životě mnohé odumře, větve, listí i květy rostou dál a takový člověk pak dává ovoce v pravý čas.“

Další nálezy spjaté s křesťanstvím pocházejí až z doby stěhování národů. Hodně lokalit a památek po našich předcích z 5. a 6. století bylo v nejrůznějších dobách, nejvíce však ve 20. století, zničeno a nenávratně ztraceno. Týká se to i kostrového pohřebiště v Kněžívce u Tuchoměřic. Při budování silnice z Prahy do Slaného se počátkem 60. let minulého století prováděly četné záchranné archeologické výzkumy. V roce 1962 sledoval stavbu kromě jiných i Antonín Knor (1908–1971). Pro rychlý postup prací a za velmi obtížných podmínek zachraňoval co se dalo. Ze lžíce bagru vybíral předměty z kostrových hrobů z doby stěhování národů. Odhadl, že tam bylo zničeno celé pohřebiště s 50 až 60 hroby. Východně od pohřebiště se mu však podařilo odhalit základ jedné neobyčejně zajímavé stavby, z níž se zachovaly volně kladené opukové kameny, zasazené kolmo do podloží, které vymezovaly lichoběžníkovitý půdorys původně dřevěné stavby (19,5x10-14,5 metru) s obdélníkovitou „apsidou“ (5-6x2,5 metru). Vylovil odvážnou tezi, že by mohlo jít o křesťanskou svatyni, resp. ariánský kostelík ze 6. století. Jelikož A. Knor neměl vysokoškolské vzdělání, nebyla jeho teorie v kruzích jeho nadřízených vyslyšena. Tento brilantní terénní technik Archeologického ústavu Československé akademie věd v Praze a autor několika fundovaných archeologických článků, který dokonce vyučoval terénní praxi v prehistorickém semináři profesora Jana Filipa na Univerzitě Karlově, měl neopomenutelnou zásluhu o zachránění četných lokalit a nálezů zejména na Slánsku. Knorovu interpretaci stavby v Kněžívce nelze zničením zavrhnout. Předně je známo, že byla situována těsně vedle langobardského (nebo durynského) pohřebiště z konce 5. či z první poloviny 6. století. Stavba byla orientována apsidou na východ. Víme-li že ariánské křesťanství přežívalo u některých germánských kmenů, včetně Langobardů až do 6. století, kdy jej zakázal papež Řehoř I. Veliký, pak existence nejstarší křesťanské stavby u nás nemusí být nemožná. Také z nálezové situace je pravděpodobné, že stavba mohla patřit do protohistorického (časně dějinného) období. Ačkoli s jistotou nemůžeme říct jak starý, jaké kulturní příslušnosti a funkce objekt byl, přesto je to pro nás signál, abychom se této problematice v budoucnu věnovali podrobněji.

Presvědčivějšími doklady ke křesťanství by mohly být předměty ve tvaru ryby, nalézané společně s drobnými cedníčky, a to v bohatých ženských kostrových hrobech 5. a 6. století. Nejednou bývají u sebe, jako například v hrobě ve Světcí; tam byl objeven krásný stříbrný pozlacený cedníček (*colatorium*) a stříbrné pozlacené kování ve tvaru ryby, oba předměty bohatě zdobené. Miniaturní stříbrný cedníček pochází z bohatého hrobu z Měcholup. Podobný cedníček s dlouhou rukojetí se zbytky tkaniny se našel i v Klučově a v Záluží u Čelákovic známe cedníček bronzový. Na některých těchto předmětech (například ve Světcí u Bíliny, Záluží u Čelákovic a Klučově) má perforace tvar kříže ze čtyř, pěti nebo devíti otvorů. Cedníčky a kování ve tvaru ryby se objevují

zásadně v ženských kostrových hrobech s bohatou výbavou. Je velmi pravděpodobné, že mají vztah ke kultu. Jde-li však o projev křesťanství, nelze jednoznačně prokázat. Nové názory připouštějí i jinou interpretaci. Podle miniatury v rukopisu z 9. století, uloženého v Národní knihovně v Paříži, byl takový cedník součástí mobiliáře číšníka při nalévání vína. Cedníčky se rituálně i prakticky očišťovalo víno, zejména kořeněné.¹²

Nepochybně existovaly i jiné kultovní předměty, ale mnohdy se podobně jako kultovní objekty velmi obtížně identifikují. Jak známo, ryba patřila od časů prvních křesťanů k symbolu nového náboženství a už v době Ježíše Krista byla pokrmem křesťanů. Písmena řeckého slova „ryba“ – ICHTHYS – se vykládala jako *Jesús Christos Theú Hyos Sótér* (Ježíš Kristus Boží Syn Spasitel). Křesťanství pronikalo nejprve k nejvyšším vrstvám, neboť ty měly nejlepší možnosti se seznámit s cizími vlivy a podněty. Nemůžeme však vyloučit ani různé jiné orientální kulty, které mají v obecných rysech kultu některé shodné prvky s Kristovým učením. Rozšiřovaly se zejména s působením římských vojenských jednotek v Podunají. Dalším dokladem křesťanské symboliky by mohl být stříbrný prsten s christogramem (pravděpodobně v podobě kotvy)¹³, jenž je nalezen v kostrovém hrobě ženy z druhé poloviny 5. století ve Vyškově, a zejména slonovinová pyxida (schránka na ukládání různých cenností, zvláště šperků) s křesťanskými motivy ze Žuráně (návrší u obce Podolí asi 10 kilometrů severně od Brna).

Důležitým zdrojem informací jsou polohy koster v hrobech. Na pohřebišti ve Strachotíně mělo několik pohřbených z druhé poloviny 5. století ruce na hrudi pokrčeny v loktech a překříženy. Snad nebudeme daleko od pravdy, když i tyto příklady budeme s určitou opatrností považovat za možné znaky christianizace.

Hunský vpád

Skutečné počátky doby stěhování národů jsou svázány už s hunskými útoky na říši Ostrogótů, rozkládající se severně od Černého moře mezi řekami Donem a Dněstrem. První výpady Hunů, doprovázené vpády porobených iránskoscarmatských Alanů (nejvýznamnějšího sarmatského kmene, do druhé poloviny 4. století žijícího ve stepích severně od Kaspického moře), se uskutečňovaly už počátkem sedmdesátých let 4. století. Nejprve šlo o malé skupiny, později se tlak kočovných nomádů zvětšoval. Starý ostrogótský král Ermanarich nebyl schopen ničení prosperujících vesnic a zabíjení lidí zastavit a spáchal v zoufalství sebevraždu. Jeho nástupce a prasnovec Vithimir byl po řadě neúspěšných bojů nakonec definitivně poražen. Většinu národa si Hunové podmanili. Hrůza z divokého bojovného lidu vyháněla zbytky Ostrogótů z původních sídel na západ za řeku Dněstr. Následkem toho se dali na pochod i západní Gótové (Vizigóti), v čele s vládcem Athanarichem. Ve strachu před hunskými hordami opouštěli své domy mezi Dněprem a Dněstrem a prchali k dolnímu toku Dunaje; v roce 376 jej překročili a ocitli se na území římské říše. V tu chvíli jí hrozilo hned několik nebezpečí, neboť Gótové se spojili se svými někdejšími protivníky Huny. Rozhodující bitva spojených gótsko-sarmatsko-hunských sborů s Římany se odehrála u Adrianopole. Římané z ní vyšli poraženi a integrita jejich říše utrpěla vážné trhliny. Hunové se spolupodíleli na nájezdech a plenění severních balkánských provincií. Nový císař Theodosius I. zvaný Veliký (379–395) zaznamenal v bojích s nimi dílčí úspěchy. Vytlačil je i s Góty z Balkánského poloostrova a Vizigóty usadil v Thrákii. Dokonce se snažil germanizovat armádu, zejména gótskými jednotkami, ale neukázalo se to však být příliš prozíravým. Nakonec byl okolnostmi nucen uzavřít s Vizigóty v roce 382 mírovou smlouvu, na jejímž základě byli uznáni spojenci (foederáty) Říma a dostali k pobytu rozsáhlé území na Balkáně.

Následující období je z hlediska historických a archeologických pramenů málo prozkoumané. Už v roce 395 vpadli Hunové na území římské říše. Jejich nájezdy byly daleko ničivější než všechny

předchozí výpady barbarů. Jejich mohutné jezdecké hordy využily tuhé zimy, překročily zamrzlý Dunaj a vtrhly do Thrákie. Současně začali postupovat daleko na východě: obsadili Arménii, Kappadokii, Kilikii a pronikli až do Sýrie. V následujících letech si postupně podmaňovali Balkánský poloostrov. Císaři Theodosiovi Velikému nezbývalo na sklonku života nic jiného než říši rozdělit mezi své dva syny. Sedmnáctiletému Arkadiovi (383–408) odkázal východořímskou říši a teprve desetiletý Honorius (395–423) dostal západořímskou říši. Politické vedení západořímské říše za nezletilého císaře převzal nejvyšší velitel polních vojsk římské armády (*magister utriusque militiae*) Stilicho z kmene germánských Vandalů. Východní část říše ovládal *praefectus praetorio* (nejvyšší správní úředník v prefektuře) Rufinus, osobní Stilichonův nepřítel a krutý šplhavec.

Důležitou roli v římské armádě sehráli Vizigóti. Po rozdělení impéria se jejich králem stal Alarich, usídlený v Moesii. Alarich s Římany uzavřel četné dohody, které se snažil plnit. Jeho barbarské sbory sloužily jako foederáti v římské armádě. Vizigóti tak fungovali jako zábrana vymezující západo- a východořímskou sféru moci. Přesto se Alarichovi do konce života nepodařilo nalézt pro západní Góty trvalá sídla. Dosáhl vysoké hodnosti *magister militum* v Illyriku (souhrnné označení pro území provincií Dalmacie, Panonie, Moesie a Dacie). Lákala jej italská města. Počátkem 5. století pronikl na sever Itálie a v těžkých bojích se utkal s faktickým vládcem západořímské říše Stilichonem. Nezdary v boji a hlad jej přiměly k dalším výbojům, za nimiž stála největší meta, Řím. Římané se s ním snažili vyjednávat a uplatit jej obrovským množstvím zlata a stříbra. V roce 410 pronikl k branám Říma, v několika dnech dobyl a vyplenil hlavní město někdejší slavné říše a zmocnil se mnoha pokladů a cenností. Jeho vojáci zabíjeli, loupili a znásilňovali. Řím byl vydán Gótům na milost a nemilost. Podle písemných pramenů vydal Alarich jakožto ariánský křesťan nařízení o zachování kostelů. Když z Říma odtáhl, měl v plánech dobytí Afriky, nečekaně onemocněl; a zemřel na jihu Itálie, v Kalábrii.

Zatímco Apeninský poloostrov prožíval těžké chvíle, pronikli Hunové do Karpatské kotliny a střetli se s Římany v Podunají. Někteří se nechali najímat i do římské armády jako tělesná stráž vysokých hodnostářů. Obyvatelé, kteří žili pod hunskou nadvládou, ať už to byli Gótové nebo Římané, trpěli nesčíslnými přítěžemi a útrapami. Nomádské nájezdy, plenění a vraždění je nutily k neustálým migracím. Toho využívali kočovníci k dalším agresím. První etapa podmaňování Evropy Huny skončila v roce 406 nebo 409, kdy jim byla oficiálně předána provincie Valérie, tedy území mezi Dunajem a Tisou. Tímto datem začala velká expanze Hunů na západ.

Kapitola druhá

Počátky nové epochy

Stěhování

Migrace¹⁴ doprovázejí lidstvo od jeho vzniku a stály i u zrodu „nové epochy“. Lidé, národy a kmeny se stěhovali a stěhují. V žádném časovém úseku zřejmě nedošlo k tak rozsáhlým etnickým pohybům obyvatelstva jako právě v době stěhování národů. Poznat všechny tyto souvislosti znamená vcítit se do doby nadmíru složité a neustále se měnící. Co platilo ještě nedávno, platit přestalo. Tak se připravoval svět na novou dobu, o níž nikdo nevěděl, co přinese. Zhroutil se starý systém a nový ještě nebyl vytvořen. Jen barbarští vládcové si ve svých hlavách pomalu načrtávali plány na dobývání nových území a přesun svých kmenů.

Co vedlo kmeny k opouštění původních sídel a jaké jsou příčiny jejich pohybů? Podle nizozemského kulturního antropologa Petra Muldera¹⁵ kombinace dvou faktorů, tj. přitahujícího („pull-factors“) a vytlačujícího („push-factors“). Zatímco prvním faktorem jsou lákadla v podobě bohatství civilizačně vyspělého světa, vlivného postavení nebo vlídnějších sídel, druhý zahrnuje takové jevy, jako je válka, hladomor, ekologická katastrofa, chudoba apod. Co si tedy pod pojmem migrace představovat? Migrace (stěhování, přemístění, přesídlení, posuny obyvatelstva či etnické pohyby) náleží k běžnému společenskému jevu, jehož hlavním smyslem je hledání lepší budoucnosti. Migrace obyvatelstva je vždy spojena se změnou místa pobytu. Pro hlubokou minulost zpravidla mluvíme o migraci dočasné, při níž se lidé přesídlují na dlouhou, ale omezenou dobu, a migraci nevratné, definované jako konečná změna místa trvalého pobytu. Vedle migrace, která značí postupnou kolonizaci, a tedy obecný pojem pro přesídlení, mohly nastupovat i emigrace. Z cizích podnětů nebo přímo za asistence ozbrojenců byli násilně vystěhováváni jedinci, skupiny obyvatelstva nebo celé národy ze svých domovů. Ti pak žili v imigraci, vyhnanství nebo exilu. Emigrace přetrvala až do 20. století a ani v současnosti zcela nevymizela.

„Historie si libuje v ironii, zamíchává karty osudu lidí, idejí a hnutí svérázným způsobem, patrně spíš k vlastní potěše než k zmoudření lidského rodu,“ říkal Pavel Tigrid.¹⁶

I v dávné minulosti, která nás zajímá, se přesídlování cizích etnik dělo nemilosrdně. Často docházelo k ozbrojeným nájezdům do cizích zemí. Tato invaze – či vpád, vniknutí, napadení, nepřátelský vnik nebo zachvácení – probíhala s jasným cílem: podmanit si území a jeho obyvatele. Postupné nebo násilné prolínání obou kulturních složek pak provázely složité asimilační a akulturační procesy, od infiltrace či penetrace (prosakování, pronikání) přes asymbiózu (vzájemně výhodné soužití) až k brutální likvidaci všech kulturních a společenských charakteristik, nebo dokonce k hromadnému vyvražďování velkých skupin populace. Každá doba s sebou nesla velké posuny etnik, či alespoň pohyby malých skupin. Výjimečným případem řetězové reakce, způsobené rozsáhlými přesuny etnik, je právě doba stěhování národů. Podle čeho v tak dávné době migrace rozpoznáme? Z písemných pramenů, z archeologie (která objevuje nový způsob sídlení a staveb obydlí, nový pohřební ritus, kroj, přibývání nových nálezů), někdy i z antropologie. Je doloženo, že první vlny přistěhovaleckých skupin se v archeologických nálezech projevují velmi nezřetelně, někdy vůbec ne. Stěhování většinou probíhalo postupně v určitých vlnách nebo fázích, z nichž každá se může projevat odlišně. Složitost studia migračních procesů tkví i v tom, že se nikdy nepřestěhovali úplně všichni obyvatelé. Určité skupiny setrvaly v původních sídlech a jejich vývoj se postupně začal odlišovat od odešlých. O archeologických modelech migrací pro dobu římskou a dobu stěhování národů v pojetí Kazimierze Godłowského, Volkera Bierbrauera a Jaroslava Tejrál¹⁷ jsme se už zmínili. Připomeňme si dvě hlavní pojetí. V prvním z nich lze vysledovat, že příchod a akulturace

(vzájemné přejímání a splývání rozdílných kultur) nového obyvatelstva probíhaly postupně. Nejprve se vliv nového kulturního prostředí začne projevovat v odlišném vývoji společnosti, zjiitelném v četných historických, archeologických a antropologických aspektech. Vzápětí naváže odešlá populace spojení se svou někdejší domovinou a v tomto kontaktu setrvá i poměrně dlouhou dobu.

Jindy jsou v poměrně krátké době přetrhány kontakty s původním osídlením. Noví osadníci se v cizím prostředí rychle asimilují; přejímají cizorodé prvky ve způsobu bydlení, v nošení obdobných krojů a šperků i ve způsobu pohřbívání apod. Ztrácejí svou původní kulturu a začínají přebírat prvky místního vývoje. Jen podle některých ojedinělých složek lze ještě rozeznat, co bylo pro ně typické.

Chaos v Podunají

V našem vyprávění jsme se podle archeologické terminologie ocitli v přechodném stupni mezi pozdní dobou římskou a stěhováním národů, označeném pro snadnější komunikaci mezi badateli jako stupeň D1 (v rozmezí let 380/400 až 410/420). Mezidobí je na jedné straně ohraničeno zničením gótského kmenového svazu Huny na východě a na druhé straně velkými migračními pohyby počátkem 5. století. Do sousedství nejbližších římských provincií – do Norika Pobřežního, Panonie První a Valerie – na sever k barbarským kmenům doléhala agónie římské moci.

Po nešťastné bitvě u Adrianopole, kde Římané utrpěli porážku od Gótů a kde padl císař Valens, vykázal císař Gratian etnický mnohotvárnému konglomerátu Alanů, Gótů a Hunů vedených Alatheem a Safrakem sídla na území panonské diecéze. Stávali se součástmi foederátních oddílů, chránících římskou hranici před kmeny útočícími na impérium z levého břehu Dunaje a před vnější hunskou masou. Východogótsko-alansko-hunským spojencům Říma jsou připisovány četné úspěchy. Měly však pouze pomíjivý dosah, neboť mnoho vysoce postavených barbarů pronikalo do velení římské armády, čímž oslabovali její už tak dost vratkou stabilitu uvnitř. Způsob boje a multietnická skladba pomocných sborů nemohly být zárukou trvalejší stability nejvíce ohrožované oblasti skomírající říše. K tomu je třeba přičíst i boje o císařský trůn na západě, v nichž se účastnily i zmíněné foederátní oddíly. Po smrti císaře Valentiniana II. roku 392 vypukl spor o nástupnictví. Franský vojevůdce Arbogast nakonec dosadil svého učitele Eugenia. Toho však neuznal Theodosius I. Proto se Arbogast a Eugenius v čele franských a alamanských oddílů utkali s Theodosiem, na jehož straně bojovali i Vizigóti a panonští foederáti, v bitvě u horské říčky Frigidu na severu Itálie a byli roku 394 poraženi. Skončili tragicky. Eugenius byl popraven a Arbogast se na útěku sám probodl mečem.

Následující rok 395 přinesl do dějin římské říše, a tudíž i do poměrů v podunajských provinciích podstatné změny a řadu zmatků. Skončila vláda Theodosia I. Velikého a říše byla, jak už jsme výše uvedli, rozdělena. Nejmnocnějším mužem západořímské říše se však stal Germán Stilicho.

Panonie, zvláště Panonie Druhá začala po kvádsko-sarmatské válce v roce 374 prožívat krušné chvíle. V letech 377–379 ji pustošily východogótsko-hunsko-alanské oddíly a v dalších letech (379–387) ji obléhaly. Navíc roku 384 následovala sarmatská invaze a konečně roku 391–392 do ní vpadly nesourodé hunské hordy. Mohutná vlna barbarů v čele s východními Góty a jejich předákem Radagaisem zasáhla kolem roku 400 i Panonii První. Do pohybu se dali pod tlakem Hunů. Zmatení a strach z Hunů ve střední Evropě zintenzivněly v počátečních letech 5. století. Hunové loupili a získávali početné zajatce. Roku 406 nebo 409 byla provincie Valerie oficiálně předána Římany Hunům. Hunský nápor měl odezvu i v severních končinách nad karpatským obloukem. Proto se na prahu 5. století daly do pohybu početné skupiny Vandalů, Svěbů (patrně Kvádů) a sarmatských Alanů. Postupovaly na západ a v roce 406/407 překročily u Mohuče Rýn a

zmocnily se mnoha galských měst. V téže době se v Panonii objevují skupiny Alarichových Vizigótů. Po zrušení foederátní smlouvy s Římany začali tito Germáni pustošit Norikum a Panonii První. Jejich početné hordy vedené Alarichovým švagrem Athaulfem pronikly dokonce až do oblasti Nežiderského jezera. Jejich řádění vyvrcholilo v roce 410 dobytím samotného Říma. Panonie tak prošla na přelomu 4. a 5. století složitým procesem, na němž se podílela různorodá jihovýchodní společenstva. Každé z nich zanechalo po sobě větší či menší spoušť v podobě vypálených a zdevastovaných sídel, bídy a žalu obyvatelstva a v neposlední řadě i násilné barbarizace celé pozdně římské provinciální společnosti. To nejlépe vystihuje Salvianus, křesťanský presbyter z Massilie (asi 400–475).

„Nezbylo nám z míru a dřívějšího úspěchu nic jiného než pouhé viny, které způsobily, že úspěch je ten tam. Vždyť kde je bývalé římské bohatství a důstojnost? Kdysi byli Římané nejstatečnější, a dnes nemají síly, staří Římané byli postrachem, a my dnes máme sami strach, barbarské národy jim odváděly poplatky, a dnes jsme barbarům poplatní my. Nepřátelé nám prodávají vzduch a takřka veškerý svůj život získáváme výměnným obchodem.“¹⁸

Historický pohled na problematiku Panonie v posledních letech výrazně doplňuje a v mnohém mění archeologické bádání a výzkumy. Snaží se zodpovědět dvě hlavní otázky týkající se vývoje podunajských provincií: jak dlouho se udržela římská hranice a kdy došlo k zániku antické civilizace. Byl předěl mezi dobou římskou a stěhováním národů náhlý, nebo postupný?

Útoky barbarů znamenaly úbytek obyvatelstva. Jejich oddíly vypalovaly a plenily města, venkovské vily a tábory. V římském hraničním úseku podél Dunaje je na některých pevnostech prokázána stavební činnost, jež signalizuje, že alespoň formálně přetrvávala hranice. Některá města odříznutá od zemědělského zázemí byla nucena žít v neustálé defenzivní připravenosti. Rozpadl se trh a přerušilo pravidelné obchodování mezi městy a jednotlivými oblastmi.

Archeologické nálezy svědčí o značně nesourodém výrobním sortimentu (keramiky, součástí oděvu apod.), který muselo produkovat množství samostatných dílen v jednotlivých městech. Vznikaly proto nové typy a některé zcela originální druhy předmětů, sloužící jen pro samozásobování.

Jsou archeologické pozůstatky germánské a sarmatské provenience nalezené v prostředí pozdně antických vojenských táborů (například keramika a spony) dokladem dobývání a obsazování pevností barbary, nebo svědectvím přítomnosti barbarských foederátů v římské armádě? Pravděpodobnější se zdá druhá možnost. Neblahá situace postupně zasáhla všechny vrstvy obyvatelstva. Svůj význam ztrácela města a vzrůstala úloha venkova, kterou zvyrazňovalo postavení vlivných pozemkových vlastníků. Venkovské statky představovaly hlavní zdroj hospodářské prosperity.

Kolem roku 400 si barbari celé Podunají podmanili. Poměry na dobytém území však byly daleko pestřejší, než se dosud soudilo. Dnes už překonané názory o nepřerušném přežívání římské úřední správy v Panonii, které formuloval maďarský badatel László Várady,¹⁹ nahrazuje teorie o nepoměrně komplikovanějším vývoji postupného zániku římského života, způsobeného prorůstáním barbarských živlů. V této době se už formují zárodky nové, foederátní kultury, v níž při vytváření nových společenských a mocenských struktur hrály cizí, východní elementy stále větší roli.

Osady domorodců a cizinců

Různorodost kulturních projevů je v našem prostředí patrná i na obyčejných nížinných pozdně svěbských sídlištích, jichž v této době byly desítky, možná i stovky a v nichž žila většina obyvatel. Na sklonku doby římské a na samém počátku doby stěhování národů se na Moravě, jež

měla blízko k etnickým změnám a zmatkům v Podunají, vytvořila zvláštní skupina sídlišť – sídliště zlechovského typu, nazvaná podle sídliště z pozdní doby římské ve Zlechově na Uherskohradištsku. V malém údolí severovýchodně od obce v místě zvaném „Padělky“ prozkoumal archeolog Vilém Hrubý (1912–1985) osadu s množstvím různých staveb (obytnými zahloubenými chatami, nadzemními kúlovými stavbami, obilnicemi, různými hospodářskými jámami apod.). Pozoruhodné bylo uspořádání sídlištních objektů. V západní části se nacházely pouze nadzemní stavby, uprostřed sídliště nadzemní stavby a zahloubené chaty s kúly i bez kúlů a ve východní části osady prokázal výzkum jen zahloubené chaty s kúly.

Se zkoumáním této lokality se započalo v roce 1964, tedy v době, kdy už bylo dokončen výzkum hlavní části sídlištní lokality v Březně u Loun. Připomenutí tohoto druhého naleziště je zde namístě. Jestliže v Březně byl shledáván kontakt mezi Germány a nejstaršími Slovy v 6. století (o Březně více v dalších částech této knížky), pak Zlechov byl původně považován za nejstarší slovanské sídliště v našich zemích. Jeho vznik se kladl do počátku 5. století. Některé hrubě vyrobené zlechovské nádoby částečně připomínaly nejstarší slovanské hrnce tzv. pražského typu. Proto také V. Hrubý spatřoval za předstupeň pražského typu zlechovské nálezy, ačkoli mezi existencí Zlechova a příchodem Slovanů byl interval více než jedno a půl století. Badatelé důvěrně obeznámení s kulturou germánských kmenů už záhy rozpoznali, že se slovanským etnikem nelze tuto lokalitu spojovat. Nicméně doba, kdy se nejstarší slovanské památky hledaly s velkou intenzitou všude možné, a doba, uzavřená svobodnému vědeckému výzkumu, je už zplátřpánbůh minulostí.

Obdobná sídliště zlechovského typu zjistil archeologický výzkum i na jihozápadním Slovensku a v Dolním Rakousku. K hlavním „naším“ sídlištním lokalitám z této doby patří zejména uvedená osada ve Zlechově, lokality Drslavice, Buchlovice, Bořitov, Mikulčice, Blučina, Mušov („U sv. Jana“), Vlčnov-Dolní Němčí a další. Koncentrují se především v úrodných jihomoravských oblastech, někdy ale i v méně hostinné krajině. V posledních letech bylo prokázáno intenzivní osídlení i na Hané (v Olomouci-Slavoníně).

Co je pro tyto osady společné a co je odlišuje od starších sídlišť? Hlavně architektura domů a hmotná kultura jejich obyvatel. Klasické zahloubené chaty se šestiúhelníkovitým rozmístěním kúlů v půdorysu, typické pro Markomany a Kvády po celou dobu římskou, se pomalu vytrácejí a začíná se čím dál tím více prosazovat nový typ: s odlišným uspořádáním hlavních nosných kúlů. Stojí v rozích čtyřúhelníkovitých (obdélníkovitých) chat nebo, a to častěji, vytvářejí dvě řady protilehlých kúlů v kratších stranách (dva v rozích a jeden mezi nimi).

Ačkoli dosud nebyla žádná lokalita prozkoumána v úplnosti, můžeme vyslovit domněnku o tom, že rozsáhlá sídliště, mnohdy s doklady řemeslné výroby (například hrnčičství), existovala spolu s malými osadami s několika obydlími a dalšími hospodářskými objekty. Bohužel málo toho víme o obživě obyvatel a zemědělství. Proto překvapuje zjištění výskytu vinné révy z výplní zahloubených objektů a vrstev, které byly odkryty v centru Brna.²⁰

Zajímavé poznatky přineslo i zkoumání kontinuity a diskontinuity osídlení. Na některých osadách nepřerušeně pokračoval život obyvatel z předchozích dob. Jiné zanikají, a to už v průběhu předchozího vývoje nebo právě v počínající bouřlivé době, kdy naopak začínají růst nové sídelní okrsky. Lehké dřevozemní chatrče s rákosovými nebo drnovými střechami častěji podléhaly zkáze v plamenech ohňů a pod nájezdy nepřátel. Tyto nechráněné vesnice se pak stávaly snadnějším terčem útoků než důmyslně opevňované římské pevnosti na hranicích říše. Ochranu nížinných germánských osad v našich zemích museli zajišťovat jen pěší bojovníci či jezci, případně všichni osadníci. Když už nebylo jiných východisek, prchali lidé, aby si zachránili alespoň holé životy, do výšinných poloh. Neklidná doba se odráží i na dochovaných předmětech a ve skladbě výrobků, jež se nacházejí v prostředí těchto germánských vesnic. Zvláště nápadné je prolínání cizorodých barbarských prvků na keramických nádobách. Někdejší výzdobná a tvarová pestrost se mění v několik opakujících se forem. Pro sídliště zlechovského typu je charakteristická keramika, v níž jsou téměř vždy zastoupeny tři složky – hrubá, ručně

tvarovaná keramika, na kruhu točené zboží (obě germánské provenience) a pozdně římské glazované importy. Vedle domácího zboží, na němž se projevují úpadkové tendence místního svěbského hrnčířství (značné zhrubnutí materiálu a jednoduché neforemné tvary), jsou u nás patrné i cizí vlivy (především různé válcovité nebo dvojkónické hrnce s ostře vyhnutým okrajem, hrnce připomínající nádoby pražského typu, jež jsou charakteristické pro nejstarší slovanské obyvatelstvo, nebo nízké kónické misky). Takovéto tvary nalézáme i v podunajských oblastech osídlených Germány, či dokonce v pozdně římských táborech. Jako by se v nich zračily kočovné jihovýchodní elementy, pro něž je příznačné drsné a nedbalé provedení. Lidé je doslova plácali z hlíny, kterou měli momentálně k dispozici během dlouhých přesunů. Nemohli jim věnovat takovou pozornost, jako kdyby byli trvale usídlení na jednom místě. V menším počtu nacházíme na Moravě i jemnou na kruhu točenou keramiku. Objevené hrnčířské dílny s částečně zachovalými roštovými pecemi v Jiřikovcích na Brněnsku a v Olomouci-Slavoníně prokazují její domácí výrobu. Některé nádoby ovlivnila černjachovská kultura, o níž jsme se už zmínili.

Různorodé kulturní prvky nepoznamenaly jen keramickou tvorbu. Mnohem markantnější je vliv cizích etnických skupin na součástech oděvu (železných sponách s obdélníkovitou nožkou, přezkách se ztlustělým rámečkem) nebo na kosmetických předmětech (hřebenech s jazykovitě odsazeným držadlem). Je zvláštní, že z této neklidné doby nacházíme u nás tak málo zbraní. O jejich vzácnosti svědčí hromadný nález ukrytý v zahloubené chatě nedaleko někdejší obce Mušov, v místě zvaném „U sv. Jana“. Záchranný archeologický výzkum tam objevil několik předmětů uložených poblíž jednoho z nosných kůlů domu; šlo především o tři železné štítové fasetované (na vnější straně podélně hraněné) puklice, železnou „pečici“ pánev a bronzové plechové vědro. Černjachovská kultura je patrná na parohovinových jehlancovitých závěscích zdobených rytými očky; ty bývají považovány za obdobu římských amuletů v podobě Herkulova kyje a jsou spojovány s kultem germánského boha Donara (boha hromu a válečníků). Nosily se pravděpodobně na krku nebo na opasku jako talismany. Zlechovský typ tedy svými četnými cizorodými prvky dosvědčuje pronikání barbarských etnik vypuzených z východních oblastí Huny.

Podle současného stavu bádání je víc než pravděpodobné, že sídliště obdobného charakteru se nacházela i v Čechách, nebyla jim však dosud věnována taková pozornost jako lokalitám moravským. Množství nevýrazného materiálu je uloženo v četných muzejních sbírkách a čeká zde na identifikaci a vyhodnocení. Řadu nalezišť z počátku doby stěhování národů se zatím ani objevit nepodařilo. Bez důkladné znalosti keramických fragmentů to ani nebude možné. Podle publikovaných nálezů máme jen mlhavé představy o době kolem roku 400. Nechybí zde typická hrubá keramika a další předměty. „Úpadková“ keramika cizích vlivů se vyskytuje zvláště na sídlištích okrajových oblastí Čech (například na lokalitách Zliv nebo Svijany), ojediněle i v starých osídlených zónách (Jenišov Újezd) nebo ve výšinných polohách. Charakteristická jsou zahloubená obydlí s trojicí protilehlých kůlů v kratších stěnách na sídlišti v Jenišově Újezdu. Tyto domy se nacházely osamoceně ve velkých vzdálenostech od sebe, což je také jeden z typických rysů počínající bouřlivé doby stěhování národů i na jiných lokalitách. Časový úsek kolem roku 400 považujeme za ukončení autochtonního osídlení. Početné družiny starých domorodých kmenů obývajících úrodné oblasti české kotliny, se postupně zřejmě připojily k velké vlně germánských národů, jež kolem roku 406 táhla do Galie. Země se sice úplně nevylidnila, ale její osídlení značně prořídlo.

Útočiště

Strach z neznámých nájezdníků a rozsáhlých etnických pohybů nutil domorodé obyvatelstvo zajistit si vlastní ochranu. Lidé opouštěli své osady a obydlí v rovinách nedaleko řek a potoků.

Nebezpečí, kterému byla vystavena česká kotlina, zřejmě přesáhlo možnosti účinné obrany. Svou roli sehrál i moment překvapení. Nepříliš dostatečně vyzbrojené oddíly vetřelcům čelit nedokázaly. Proto lidé prchali do hvozdu nebo těžce přístupného terénu, často do okrajových neosídlených, nepropustných a hustě zalesněných ploch. Útočišti se stávaly výrazné výšinné dominanty na periferii osídlených oblastí. V nejednom případě šlo o kdysi význačná pravěká hradiště. Stala se útočišti (refugii), místy, kde se dalo po nějaký čas schovat a přežít. A hradiště nesloužila jen lidem, poskytovala i útulek stádům dobytka.

Krátkodobé osídlení lokalit většinou nezanechá příliš mnoho stop. Mezi náhodnými nálezy lze postihnout jen ty výraznější, zejména zlomky keramiky. I ty však mají pro archeology značný význam. Bez nich bychom se stěží dozvěděli o historii výšinných poloh, často extrémně nepřístupných a dobře chráněných. Kdybychom se spokojili s touto tezí, tak bychom mohli útočiště považovat za poslední opěrná místa domácích obyvatel. Je však i možné jiné vysvětlení. Předměty s četnými cizorodými prvky z refugií mohly po sobě zanechat barbarsko-nomádské hordy.

Stávala se tedy původní pravěká hradiště útočišti nově pronikajícího lidu? Odpověď na tuto otázku musíme hledat v poněkud hlubší minulosti. Je všeobecně známo, že Germáni sídlící v našich zemích neznali hradiště, či že je v průběhu doby římské nepoužívali k dlouhodobému pobytu. Ani těch několik ojedinělých nálezů (ze starší doby římské) ze Závisti u Prahy nebo z vrchu Rubín u Dolánek v severozápadních Čechách²¹ apod. nemůže výrazněji změnit tento fakt. Hermunduři, Markomani, Kvádové či další obyvatelé Čech a Moravy žili v rovinných neopevněných osadách. V době značného nebezpečí, například v období Marobudovy říše (její centrum vzniklo pod vládou markomanského krále Marobuda v Čechách na samém sklonku starého letopočtu a v prvních dvou desetiletích 1. století po Kr.) nebo za markomanských válek, si vystačili s obranou v nížinách: spoléhali na kvalitně vyzbrojené a dobře organizované vojsko. Ani v pozdní době římské nebyly hradiště a výšinné polohy na našem území využívány k trvalému usídlování, ale jen ke krátkodobému pobytu. Navíc se můžeme domnívat, že síla a vyzbrojenost Germánů v závěru doby římské byly už nepoměrně menší než dříve. České země nejsou jediným teritoriem, kde se na sklonku 4. a počátkem 5. století lidé začali s větší intenzitou uchýlovat do vysokých nadmořských míst a hledat zde dočasná útočiště. Obdobnou tendenci zaznamenali archeologové i na Slovensku, v Rakousku či v Bavorsku, nejlépe je zdokumentovaná na lokalitách v Podunají (Oberleiserberg, Schiltern, Gars u Thunau, Stillfried, Bratislava-Děvín). Výšinné lokality tvořily integrální součást osídlené krajiny. Na mnohých archeologové zachytili výrazné reliktu valů a původních hradeb (valů). Národním příkladem mohou být některá česká oppida – někdejší keltská hradiště (Závist, Stradonice nebo České Lhotice).

Nejvíce poznatků poskytly dlouholeté výzkumy na Hradišti nad Závistí. Na známé pravěké lokalitě a keltském oppidu se podařilo už v šedesátých letech 20. století prokázat germánské osídlení z konce doby římské a počátku doby stěhování národů. Přímo na akropoli prozkoumali archeologové dvě germánské chaty. V první, zahloubené, s rozměry 4,5x5,5 metru, našli zlomky ručně tvarované keramiky, fragmenty pozdně římských glazovaných mortarií (speciálních misek se zdrsněnými stěnami pro přípravu pokrmů), skleněný korál a železný nástroj. Druhá chata, s kamenným krbem v severozápadním rohu, obsahovala hrubou germánskou keramiku a zlomky jemných na kruhu točených pozdně antických nádob. Byla zapuštěna do ruin starších (keltských) domů. A v jihovýchodním sousedství akropole odkryli archeologové rozlehlý částečně zahloubený dům (s rozměry 6,6x4,1 metru) z pozdní doby římské s nárožními křivými jámami. Našli v něm kromě germánské keramiky bohatý inventář: zlomky bronzového vědra, závlačku, keramické závaží se značkou, různé železné předměty, zlomek skleněné nádoby a část glazovaného mortaria. Některé ojedinělé nálezy, například železné hroty šípů (s listem, s křídélky a nomádská trojhraná šipka) a železná spona s pravoúhlou nožkou, které se našly u brány D pod jihovýchodním úpatím návrší, spadají do přelomu 4. a 5. století. Germánské osídlení a nálezy

z pozdní doby římské a časně doby stěhování národů byly prokázány na akropoli, na jejím jihovýchodním sousedství, v prostoru brány A, případně také z místa brány D. Z toho lze usuzovat, že Hradiště nad Závistí – význačná dominanta jižního uzávěru pražské kotliny – mělo v Čechách zvlášť důležité postavení.

Kromě Závisti se podařilo zjistit stopu germánské aktivity z pozdního 4. století i na dalším neméně známém keltském oppidu – ve Stradonicích, rozloženém na mohutném břidlicovém terénním bloku u Nižbora nad Berounkou. Našla se tam charakteristická bronzová spona s knoflíkem na lučíku,²² a jak se zdá i další předměty. Obdobné šatové spínadlo pochází z bohatého hrobu z Berouna-Závodí, nacházejícího se jen pár kilometrů od Stradonic.

Na odlehlém místě Čech, v hustě zalesněném prostoru, se jiné někdejší keltské oppidum stalo útočištěm dočasněho pobytu germánských skupin v neklidné době počínajícího stěhování národů. V Českých Lhoticích,²³ na východním konci Železných hor u Nasavrk na Chrudimsku se rozkládá větší hradiště. Ostrožna nad meandrem Chrudimky, dnes na pravém břehu Křižanovické přehradní nádrže, je spojena s okolním terénem šíjí v místě Hradiště. Úkryt zde hledali neznámí barbaři z okolí, zřejmě značně vzdáleného.

Také do jižní poloviny země se mohly na přelomu 4. a 5. století dostat germánské družiny. Na hradišti rozkládajícím se na mohutném masivu vybíhajícího z brdských Hřebenů v Plešivci²⁴ na Příbramsku, rozlohou jedním z nejrozsáhlejších v Čechách se totiž našla hrubá dvojkónická nádoba. Jižním směrem od Plešivce – na Kněží hoře u Katovic na Strakonicku²⁵ – se nachází důmyslně až v raném středověku vybudované opevnění, situované nad levým břehem Otavy. Podle soustavy mohutných valů vymezujících tři předhradí přísluší k nejsložitějším hradištím v českých zemích. Není vyloučeno, že i na této lokalitě se kdysi mohli usídlit Germáni.²⁶ Nevyjasněná je situace v předhůří Šumavy v případě Sedla u Sušice,²⁷ kde bylo ve velké nadmořské výšce (902 metrů) a s dalekým výhledem objeveno hradiště, z něhož je daleký výhled.

Zcela prokazatelné stopy osídlení z konce doby římské až počátku doby stěhování národů jsou doloženy v severozápadních Čechách na Hradci u Kadaně, na katastru obce Rokle.²⁸ Rozsáhlou ostrožnu ve tvaru stolové hory na jižní a východní straně obtéká Rokelský potok (dříve nazývaný Lohbach). Severní strana s příkrými skalnatými srázy směřuje k Ohři. U trojdílného hradiště, přístupného pouze od západu, předpokládáme podle valů a příkopů dvě předhradí. Při výzkumu této pravěké a raně středověké lokality zjistila Ivana Pleinerová několik keramických střepů a jednu typickou nádobu v podobě misky se zataženým okrajem a se zalomeným hrdlem, předměty typické pro počátek doby stěhování národů. Střepy byly vykopány ze sondy vedené na jižní straně akropole v prostoru valu, celá nádoba z předhradí.

I z tajemně až mysticky působící soustavy skalního hradiště (pevnosti) Karlovice-Čertova ruka v Českém ráji pochází řada nálezů z počátku doby stěhování národů. Není zcela jasné, zda v neobvyklém prostředí skalního prostoru existovalo nějaké přechodné útočiště, nebo místo kultu (kultuistě). Lokalita leží zcela na okraji germánského osídlení, podobně jako výšinné sídliště Horní Dolce²⁹ ve východních Čechách.

Z hlediska strategického využití českých pravěkých hradišť a výšinných míst můžeme vysledovat dvě tendence. V závěru doby římské germánští obyvatelé či cizí nájezdníci obsadili buď polohy na samém okraji sídelních zón, nebo opuštěná místa uprostřed neprostupného zalesněného území. Výjimku by mohlo představovat hradiště Praha-Bohnice, v místě zvaném „Zámka“, které se rozkládá v centru osídleného území. Podle jednoho, dosud málo průkazného střepu, je však velmi obtížné říct něco bližšího o této lokalitě na sklonku 4. století.³⁰

Snadnějším terčem barbarsko-nomádských nájezdů než izolovaná česká kotlina se staly moravské úvaly, otevřené k Dunaji. Do tohoto teritoria přicházelo daleko více cizích kulturních podnětů a vlivů. Ale ani zde nezůstaly některé výrazné krajinné dominanty zcela liduprázdné. Je-li hlavní českou lokalitou Závist, ležící na jižní periférii pražské kotliny, pak pro Moravu to jsou Obřany „Hradisko“, nacházející se na severní periférii brněnské kotliny. Toto významné pravěké výšinné sídliště leží na výhodné strategické poloze, chráněné strmými svahy a ze tří stran řekou

Svitavou. Už v roce 1938 zde prokopali František Adámek v místě zvaném „Čtvrtě“ přes 2 metry hlubokou jámu s dětskými kosterními pozůstatky, keramikou, skleněným pohárem, přezkou a dalšími předměty.³¹ V roce 1981 prozkoumali pracovníci Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně v areálu „Hradiska“ zahloubenou chatu se šestiúhelníkovitým rozmístěním kůlů a našli v ní zlomky keramických nádob, část skleněného poháru a záhadný železný hrotitý předmět s rozšířeným držadlem. Podle obou předmětů, ale i některých ojedinělých nálezů, například zlomků pozdně římské glazované keramiky, byla tato lokalita osídlena na přelomu 4. a 5. století.³² Nedaleko od Obřan – na rozsáhlém pravěkém a slovanském hradišti „Staré Zámky“ v Brně-Lišni – je doloženo další osídlení z konce doby římské a z doby stěhování národů. Podle nálezů lze dokonce rozpoznat dvě vývojové fáze.³³ Příkré svahy ostrožny trojúhelníkovitého tvaru spadají do údolí krasového potoka Říčky. Obě dobře chráněná brněnská hradiště mohla poskytnout dostatečně velké útočiště početné skupině obyvatel ze širšího okolí. K dalším význačným moravským nalezištím patří Znojmo-Hradiště, rozložené na vysoké skalnaté ostrožně nad soutokem Dyje a Gránice, v přírodně velmi dobře chráněné poloze. Výzkum odkryl sídlištní vrstvy a zahloubenou chatu s klasickým rozmístěním nosných kůlů s nálezy příznačnými pro pozdní dobu římskou.³⁴

Daleko od sídelních zón, v hustém neprůstupném česko-moravského prostoru, si lidé na sklonku 4. století za útočiště zvolili hradiště Mohelno, rozkládající se v místě zvaném „Skřipina“.³⁵ Zaujímá trojúhelníkovitou plochu zalesněné ostrožny nad řekou Oslavou a jejími přítoky Skřipinkou a Kladerubským potokem. Nepočtené nálezy germánské a římské keramiky zařadily tuto lokalitu do kontextu dalších obdobných nalezišť. Ačkoli byly v našich zemích zjištěny četné nálezy včetně různých objektů (chaty a jámy), výzkumy dosud jednoznačně neprokázaly opevňování těchto lokalit.

Kostrové hroby

Co víme o obyvatelích našich zemí v době kolem přelomu 4. a 5. století? Která etnika zde žila? Jak početná byla populace a jakou měla sociální strukturu? Odpověď na tyto otázky musíme hledat jinde – v hrobech a na pohřebištích, v místech posledního odpočinku našich předků. Na největších žárových hřbitovech Moravy, například v Kostelci na Hané či v Šaraticích, lze vysledovat zásadní proměnu: postupné ubývání hrobů. Na přelomu 4. a 5. století se na nich přestává pohřbívat úplně. A platí to i o menších pohřebištích. Vývoj v našich zemích začal velmi hbitě reflektovat poměry v římském Podunají. Vždyť oblasti severně od středního Dunaje, obývané germánskými Svěby, byly pod přímým tlakem okrajových částí římské říše, jež postihla krize a úpadek všech složek života společnosti. Staré tradice jsou sledovatelné především v žárovém ritu, o čemž vypovídají hrobové nálezy s původní labskogermánskou keramikou. Na ukončení žárového pohřbívání měly bezpochyby dopad nejen mohutné migrační procesy, ale i hluboké přeměny společnosti.

Naše země se postupně stávaly svědky nově se rozmáhajícího kostrového způsobu ukládání zemřelých do země. Většina žárových pohřebišť končí už před rokem 400. Z významných lokalit je možno připomenout zejména Dobřichov-Třebickou na Kolínsku a Opočno na Lounsku. V Plotištích nad Labem na Královéhradecku, na největší nekropoli, čítající mnoho set hrobů, spadají nejmladší žárové hroby snad až do rozmezí 4. a 5. století, přestože se připouští pohřbívání na lokalitě ještě v průběhu 5. století. Rozhodnout, zda tomu tak skutečně bylo, není zřejmě jednoduché, protože hroby původně kladené do pozdější doby nesou znaky, které je řadí podle současných poznatků do doby časnější. Poněkud jiná je situace na jihu Čech, jak ještě uvidíme. Dřívější ukončení českých žárových nekropolí lze dát do kontextu s větším vylidněním, které předcházelo vlastnímu počátku doby stěhování národů. Hypotéza o postupném zanikání

pohřebišť od východních oblastí našich zemí a dále na západ nemusí notně platit. V drtivé většině žárových hrobů z této doby v Čechách a na Moravě vládne chudoba. Do hliněných popelnic se zpravidla nekladl žádný milodar, v lepším případě se vedle spálených lidských pozůstatků setkáme s kostěným hřebenem, drobným korálkem, železným nožíkem, ojediněle i se sponou. Velkou vzácností je i bohatší žárový hrob. Takový hrob byl nalezen například v Kostelci na Hané (hrob č. 169). Obsahoval sponu s knoflíkem na lučíku a další součásti oděvu, záhadný hrotitý nástroj, dokonce i skleněnou nádobu. Všechny výše naznačené skutečnosti vypovídají o pokračování domácího vývoje, ale už s odlišnou skladbou společnosti. Už jsme několikrát řekli, že počátky stěhování národů v Podunají a průnik cizích skupin do barbarika zapříčinily neklid a zmatky i u nás. Následkem tlaku nomádů a barbarů z východu a jihovýchodu se dala do pohybu i vícera společenstva Svěbů (polabských Germánů). Prchala s dalšími částmi kmenů na západ. Podstatnou složku obyvatel našich zemí tvořil v této době chudý lid či zbytky původní populace; svěbské skupiny Markomanů a Kvádů. Doposud jsme nenalezli nějaké vysloveně bohaté (knížecí) hroby, takže zatím nemůžeme určit sociální struktury. Nemusí to však nutně znamenat, že by takové hroby zcela chyběly. Ale kam se potom poděla vládnoucí elita? Možná jsou její hroby ještě ukryty v zemi, nebo lze vysvětlení této skutečnosti spatřovat i v jiných příčinách. Část kmenové nobility na našem území setrvala, část Čechy a Moravu opustila.

Některé regiony, zejména ty vystavené silnému vnějšímu tlaku, procházely komplikovaným vývojem. Změny se nevyhnuly ani geograficky uzavřeným regionům. A mezi nimi měla zvláštní postavení pražská kotlina. Na sklonku doby římské pronikají do tohoto přirozeného sídelního útvaru nové, pravděpodobně smíšené skupiny obyvatel, pro něž je společný svěbský substrát (genetická příbuznost s domorodým lidem). Určit přesně, odkud přišly, je ještě dnes obtížné. Podle některých nálezů, zvláště z bavorského Podunají (například z lokality Neuburg an der Donau),³⁶ je zjevné, že tyto skupiny mohly mít nějakou příbuznost právě s touto oblastí. Jejich existenci nám prokazuje malé kostrové pohřebiště v Praze-Bubenči, objevené proti bývalému hostinci „U Modré růže“. Lid této kultury svým zemřelým nedával do hrobů zvlášť honosné milodary, přesto v nich nacházíme vedle hliněných nádob i bronzové spony, náhrdelníky ze skleněných korálů, železný závěsek východního (s velkou pravděpodobností černjachovského) původu a další drobné předměty. Průnik cizích kolonistů lze předpokládat i na jižním okraji Prahy, jak dokládají nálezy z Hradiště nad Závistí, o němž jsme se už zmínili. Území Prahy hrálo pozoruhodnou roli již na sklonku doby římské. Stalo se magnetem pro různorodé etnické a kulturní skupiny. Zpočátku jich nebylo mnoho. Snad jen některé rody se odvážily vniknout do geograficky uzavřené české země. Postupem doby nabyla intenzita a pestrost osídlení většího rozsahu. Dříve se soudilo, že vpád nových kmenů do Čech zažil až konec 5. století. Nejnovější nálezy však stávající názory korigují. Vysloveně cizorodé prvky lze v našich zemích spatřovat především v hrobech s nespálenými těly a s četnějšími milodary. Takové hroby ukazují na novou populaci, v níž se odráží spleť etnická situace podunajských provincií také na jižní Moravě.

Nedaleko dnešních Pohořelic se na sklonku 4. nebo na počátku 5. století usídlilo společenství lidí, jež po sobě zanechalo malé kostrové pohřebiště.³⁷ V jižní části katastru obce na jihozápadním svahu mírného návrší bylo prozkoumáno celkem osmáct hrobů. K nejzajímavějším patří hrob (č. 13) pěti- až šestiletého dítěte, podle hrobové výbavy příslušníka významnější společenské vrstvy. Na poslední cestu bylo děčko kdysi vybaveno stříbrnými a železnými sponami, bronzovými náramky, bronzovou náušnicí, skleněnými nádobami a větším počtem keramických nádob římské i germánské provenience. V hrobě nechyběl ani nástroj nejběžnější – nůž, a pomůcky pro sprádání přízí – přesleny, a ozdoby v podobě skleněných korálů (zřejmě z náhrdelníku). Zachovalé ovčí nebo kozí kosti jsou zase dokladem masitého milodaru. O sociálním významu pohřbeného dítěte svědčí stavba, postavená nad jeho pohřbem. V rozích hrobové jámy se zachovaly kúlové jámy, doklad dubové konstrukce hrobky, nad níž byla původně navržena mohyla. Lidé pohřbení v hrobech tohoto typu už předznamenávají nástup mohutnějších invazních vln. Pro počátky doby změn je příznačné, že k nám cizí nájezdníci pronikali nejprve v malých,

postupně sílících skupinách. Proto také jejich pohřební ritus můžeme charakterizovat „od ojedinelých hrobů k pohřebištím“.

Římské importy

Jaký byl vztah obyvatel našich zemí k římské říši? Co mohly skomírající římské provincie naddunajským barbarům nabídnout? Existovala ještě vůbec směna zboží? O tehdejších obchodování s římskými provinciemi máme poměrně málo spolehlivých údajů. To proto, že na rozdíl od starší doby římské, pro níž disponujeme hojným počtem údajů o obchodních vztazích, za hranicemi římské říše v barbariku, a to nejen z vlastních archeologických nálezů, ale i z písemných pramenů, chybějí pro konec doby římské zprávy antických autorů. Pravděpodobně je toto téma příliš nezajímalo. To však neznamená, že by už obchod v rozpadající se antické společnosti nehrál žádnou roli. Dovoz výrobků římské provenience byl na sklonku 4. a na počátku 5. století z našeho pohledu omezen zvláště na různé druhy surovin, potravin, ale i nádoby, především hliněné. Podle početných nálezů keramických nádob usuzujeme, že směnu zboží nepřerušily ani migrační pohyby, ani postupná změna odbytíšť. Transport tohoto křehkého zboží, a to i lodní dopravou, byl ve větším rozsahu omezován především na kratší vzdálenosti. Už ve starší době římské, zejména ve 2. století, se keramika častěji dovážela do bližších příhraničních oblastí, hlavně na jižní Moravu, kdežto do méně přístupných Čech pronikaly jen menší dodávky.

Z doby kolem roku 400 neunikne na Moravě pozornosti výrazná koncentrace glazovaných nádob, zejména tzv. třecích misek (mortarií). Mortaria jsou mísovitě tvary římské provenience s límcovitými okraji, s obíhající plastickou lištou ukončenou výlevkou a se zdrsňelými vnitřními stěnami. Jejich povrch se ještě před vypalováním a glazurováním zdrsňoval pískem a kaménky. Glazura, jež pokrývá vnitřní stěny, mívá olivově zelenou, někdy i hnědočervenou barvu. Ačkoli byly vykopány především v sídlištním prostředí (například ve Zlechově), jejich střepy se nacházejí i ve vrstvách žárových pohřebišť (v Mikulově, Šitbořicích a Velkých Hostěrádkách). Glazovaná mortaria jsou na sklonku doby římské nedílnou součástí hmotné kultury obyvatel, kteří využívali hradiště jako útočiště.

Proč byla mortaria tak oblíbená a jsou známá z tolika lokalit? Měla zvláštní účel. Archeologové o jejich funkci vedli četné diskuse. Například uváděli, že sloužily k vymačkávání šťáv z ovoce, drcení soli, k přípravě mléčných výrobků apod.; dnes jsou většinou považovány za speciální nádoby k výrobě pikantní pochoutky zvané moretum. Znalost přípravy této bylinné omáčky, oblíbeného pokrmu římských venkovanů, pronikla i za hranice jejich říše. Proto je rozšíření mortarií, jakýchsi hmoždířů, často spojováno právě s expanzí nových římských pokrmů. Podle Marka Gavia Apicia³⁸ se moretum připravovalo následovně: „Koření do hmoždíře: máta, ruta, koriandr, fenykl – to vše čerstvé. Libeček, pepř, med a nálev. Bude-li třeba, přidat ocet.“

Dovážela-li se mortaria a sloužila-li i u Germánů k výrobě moreta, pak se nutně muselo z římských provincií dopravovat i patřičné koření. A spolu s ním se vyvážely i glazované džbány a dvouúché mísy, v menším měřítku i skleněné nádoby či drahocenné tkaniny. Jistě se dováželo i jiné zboží, nemáme však o něm žádné informace. Rozřešit otázku, co z vykopaných předmětů lze považovat za obchodní artikl a co má jiný původ, je pro pozdní dobu římskou poměrně nesnadný úkol. Řada komunit, které se obchodní činností zabývaly, byly ve své činnosti silně omezeny. Všude číhalo nebezpečí. Z vylidněných oblastí a četných etnických pohybů profitovaly loupeživé skupiny. Dovážet římské zboží do větších vzdáleností začalo být čím dál riskantnější a zároveň ubývalo solventních odběratelů.

Předměty římského původu nalézané především v hrobech u nás můžeme připsat na vrub i jinému důvodu. Zvláště některé cennější věci, například šperky, mohly pocházet z darů, z kořisti a z válečných tažení nebo byly odměnou za službu v římské armádě.

Jinými římskými importy v českých zemích na konci doby římské a v počátcích doby stěhování národů jsou i spony s cibulovitými knoflíky. Zvláště jedna specifická varianta těchto spon³⁹ se do Čech dostala v druhé polovině 4. století. Kromě několika ojedinělých nálezů mají zastoupení v domnělém souboru spon pocházejícím údajně z „Obřího pramene“ v Lahošti na Teplicku.⁴⁰ Další skupinou importů jsou náramky. Při výzkumu sídliště zlechovského typu v Olomouci-Slavoníně byl nalezen bronzový tordovaný náramek (náramek ze zkroucených drátů) s uzavíracím mechanismem. Další dva shodné náramky pocházejí z Prahy-Vokovic a Petřína. Takové šperky se vyskytují zejména v panonských pozdně římských pohřebištích. Byly nalezeny i v provinciálních městech, například v někdejší Siscii (dnešním Sisaku). Můžeme se tedy domnívat, že se v Panonii tyto náramky vyráběly, a že do našich zemí pronikly v bouřlivých počátcích doby stěhování národů. Pro jejich časové zařazení je důležitý hrobový celek v Bavorsku. V kostrovém hrobě z lokality Straubing-Azlburg II tam byla pohřbena Germánka, na jejíž ruce spočíval shodný náramek, jež byl zhotoven na samém sklonku 4. století.⁴¹

Takové nálezy římské proveniencí nám naznačují směry obchodních tras a průchodnost krajinou, stávají se indikátorem hospodářských poměrů a konečně nám pomáhají ve stanovení chronologie. Pro různé druhy spon, náramků, ale i keramiky jsou vypracovány podrobné typologicko-chronologické systémy. Na jejich základě můžeme v kombinaci s dalšími prameny určit geografické a časové rozšíření. V postupně se vytlidňujících Čechách a na Moravě – jak už víme – dožívalo původní svěbské či labskogermánské obyvatelstvo a do těchto oblastí poznenáhlu pronikal cizí východogermánský lid z Podunají. Které konkrétně to byly kmeny, je v této časové fázi obtížné zjistit, ne-li vůbec nemožné. Prorůstání a nesourodost barbarských obyvatel žijících na obou březích Dunaje vytvořily ve střední Evropě na sklonku antiky a na prahu raného středověku velmi složité etnické struktury. Z nich pak krystalizovaly zárodky dalších kmenů, například Bavoři.

Předchůdci Bavorů?

První zmínky o Bavořech pocházejí až z roku 551 (tedy přesně sto let poté, co se odehrála bitva na Katalaunských polích); tehdy je ve svém díle připomíná gótský kronikář Jordanes.⁴² O několik let později (roku 565 či spíše mezi roky 560–570) se o nich jako o lidu, který sídlil na území někdejší provincie Raetie, v oblasti východně od řeky Lechu, zmiňuje i Venantius Fortunatus, básník a biskup z Poitiers.⁴³ Jejich formování, jež není dosud spolehlivě vyřešeno, však probíhalo pravděpodobně i na českém teritoriu. Paulinus Milánský píše ve svém díle *Vita sancti Ambrosii* (*Život svatého Ambrože*)⁴⁴ z konce 4. století, že markomanská královna Fritigila, přijala křesťanství. Pravděpodobně žila na našem území. Kde konkrétně byl její domov, zda ve středních, či jižních Čechách, nebo snad již na území některé z podunajských provincií, kde kdysi sídlili Attalovi Markomani, těžko zjistíme.

V celém tomto prostoru se projevovала komplikovaná a značně nepřehledná situace. Počátkem 5. století táhly kolem středního Dunaje, tehdejšími provinciemi Panonií a Norikem a dále Raetií na cestě do Galie, Hispanie a severní Afriky početné skupiny Svěbů (patrně Kvádů), Alanů a Vandalů. Z tohoto krátkého časového úseku nacházíme jen nemnoho zřetelnějších stop. Jednou z nich je bohatý hrob barbarského velmože objevený u Fürstu v dnešní bavorské části někdejšího západního Norika. Obsahoval větší počet zlatých předmětů: náramek a přezky zdobené almandiny a skličky a skleněný pohár. Jak už jsme řekli, do prostředí pozdně římských kastelů (menších opevněných táborů pro různě velké vojenské jednotky) pronikly cizí prvky, jež

svědčí o přítomnosti podunajských foederátů. Jedněmi z nich mohli být bojovníci z jihočesko-jihobavorské skupiny Přešťovice-Friedenhain. Tím lze možná zdůvodnit úplnou absenci zbraní v hrobech se zbraněmi na jihu naší země. Keramika tohoto germánského (svébského) kmene se dostala z levobřežního Dunaje do mnoha vojenských táborů na římské hranici (Neuburg an der Donau, Eining, Pasov-Batavis, Frauenberg, Alkofen, Řezno, Straubing). Rozbor hrobového inventáře na pozdně římském pohřebišti nedaleko tábora v Neuburgu⁴⁵ dokonce přinesl zjištění o pohřbech polabských Germánů pocházejících podle všech indicií z Čech. V letech 330–390 sloužili v římském vojsku, umístěném ve stejnojmenném táboře (kastelu) na Dunaji. To, že působili v římském vojsku, mohlo být příčinou částečného vylidnění původních obyvatel z našich zemí.

Na sklonku 4. století byly v Horní Panonii a Noriku Pobřežním usídleny skupiny Markomanů (*gens Marcomannorum*), jak nám prozrazuje *Notitia dignitatum* z počátku 5. století. Na základě této informace zformuloval už ve třicátých letech 19. století Karl Zeuss⁴⁶ teorii, v níž předpokládal, že Bavoři (Baioaros, Baioarios, Baioarii, Baiuvari) jsou „lidé ze země Baia“, tedy z Čech (Bai[a]haim). Současné bádání dává německému učenici v mnohém za pravdu, je jen poněkud poopravit časové vrocení a okolnosti migračních posunů. Náзор, že by větší část vyšší germánské společenské vrstvy z Čech odešla do Bavorska v první třetině 6. století, jak dnes proklamují někteří badatelé,⁴⁷ je stěží udržitelný. Kterí Germáni by v tomto údobí od nás odešli? Původní Markomani už to být nemohli ze zcela prostého důvodu, většina jejich dynastií totiž opustila svá sídla mnohem dříve a část se asimilovala s novým lidem. A přežívala-li ještě nepatrná markomanská seskupení, pak je nedokážeme v jejich hmotné kultuře identifikovat. V první polovině 6. století žili na území Čech Langobardi a nepochybně i skupiny Duryнкů a ti se nevydali jihozápadním směrem, nýbrž odešli na opačnou stranu – na jihovýchod.

Úvahy některých historiků poněkud opomíjejí nevýraznou skupinu archeologických památek odkrývaných na jihu naší země. Na sklonku doby římské se v jižních Čechách zformovala svébytná kultura a postupně expandovala do západních a středních Čech – skupina Přešťovice-Friedenhain. Lokalita Přešťovice u Strakonice leží na levém břehu Otavy, na návrší v poloze „Na Vrchu“, dnes zalesněném. Na nekropoli s několika sty hroby, objevenými v roce 1934, se pohřbívalo v průběhu 4. a v první polovině 5. století. Hroby byly původně na povrchu označeny dřevěnou nebo kamennou stélou, případně mohylkou, neboť tvoří určité řady. Jeden z těchto „náhrobků“, asi 30 centimetrový kámen, spočíval u hrobu. Jde o hroby mimořádně chudé na milodary. Většinou vůbec chybějí, a pokud se přece jenom nějaké našly, pak šlo o skleněné a jantarové korále, kostěné jehlice a hřebeny, pazourková křesadla či zlomky bronzových drátků. Několik nejkrásnějších a žárem nepoškozených korálů z této lokality bylo odcizeno ve škole v Řepici u Strakonice, kde jako řídící učitel působil Bedřich Dubský (1880–1957), jenž zároveň objevil přešťovickou lokalitu. Dubský si nálezy nosil do školy a ve svém volném čase je zpracovával. Poučen jiným, tehdejším amatérským archeologem J. Hellichem (1850–1931), poděbradským lékárníkem, proplavoval nálezy z popelnic. Tímto, tehdy velmi moderním způsobem, neunikly mezi hliněnou výplní uren žádné sebemenší předměty či jejich fragmenty. Tak Dubský získal i četné skleněné korálky. Před jejich fotografováním mu je některý z nevycválaných žáků ukradl. Jelikož se pak zřejmě bál, že by byl odhalen, zahodil je do rybníka u Rovné, kde jsou patrně dodnes. Na pohřebišti v Přešťovicích lze na přelomu pozdní doby římské a v počátcích doby stěhování národů sledovat smíšenou kulturu původního staršího obyvatelstva s nově příchozím lidem ze středního Německa (Duryнкů).

Ještě mnohem zřetelněji se tento rys projevuje v Bavorsku. Hřbitov ve Friedenhainu u Straubingu, asi 100 kilometrů vzdálený od svého českého protějšku, byl původně asi tak stejně velký jako přešťovický. Z několika desítek prozkoumaných hrobů je patrné, že se na něm pohřbívalo v 5. století. Od české se tato bavorská nekropole v předpolí římské hranice na Dunaji podstatně liší v jednom: v jejím okolí byla zjištěna řada dalších lokalit této kulturní skupiny.

Charakterem krajiny jsou obě eponymní pohřebiště totožná. Proč však z jižních Čech neznáme jiné podobné lokality? Snad proto, že se ještě skrývají v zemi a nebyly objeveny. Vedle nevelkého počtu ojedinělých nálezů z různých nalezišť této doby, především sídlištního charakteru, obohacují naše poznání větší výzkumy ve Zlivi a především ve Zbudově. Zahloubený sídelní objekt byl odkryt přímo v centru Českých Budějovic, pod radnicí.

Na základě těchto nálezů můžeme vysledovat tři hlavní kulturní proudy, jež ovlivnily vývoj tohoto teritoria. Vedle už vzpomenuté přešťovické skupiny je v jižních Čechách patrný vliv sídlišť zlechovského typu, nejlépe zachycený ve Zlivi u Českých Budějovic. V době kolem roku 400 zde vznikla osada s několika zahloubenými obydlími s kůly v rozích. Většinu nálezového materiálu tvoří drsná keramika. Objeveno bylo i na kruhu točené zboží a ojediněle i keramika typu Přešťovice-Friedenhain. Zlomky bronzových plechů, zřejmě z nádoby, mohou být dokladem importu z římských provincií, neboť vzdálenost k hranici impéria, vzdušnou čarou přes 85 kilometrů, nebyla nepřekonatelná. Cizími prvky v tomto prostředí byly nálezy podunajského charakteru. Nejlépe jsou prokazatelné na sídlišti ve Zbudově, vzdáleném jen pár kilometrů od zlivské lokality. Na mírném svahu návrší zvaného „Louňov“ bylo prozkoumáno větší množství objektů, převážně různých jam a kúlových jamek, z nichž je významná kúlová nadzemní stavba o rozměrech 7x2,3 metru, tvořená dvěma řadami kúlů. Vedle keramiky tvarované v ruce, která převažuje, je zde početně zastoupeno i na kruhu točené zboží, a to jemné i hrubé, v pestré škále tvarů: misky, džbány, pohárek na nožce, lahvovité nádoby, hrnce a zásobnice. Technicky vyspělejší keramika zhotovená na kruhu spadá do první poloviny 5. století. Její výrobci jsou bezesporu shodní s východogermánskými skupinami obyvatel z Podunají, jež si v neklidné době proklestily cestu až na jih Čech.

Vzájemné propojování a ovlivňování jihočeského prostředí je výsledkem působení různorodých proudů, z nichž nejnapadnější je proud labskogermánský a podunajský. První z nich charakterizují prvky (zejména keramické), příznačné pro hmotnou kulturu českých Markomanů a středoněmeckých Duryňů. Ve starším úseku 5. století se prvky polabských Germánů na jihu Čech mísí s intenzivním zásahem vinařické skupiny ze středních a severozápadních Čech. Tato skupina se odlišovala od přešťovické v tom, že praktikovala jenom kostrový pohřební ritus. Způsob žárového pohřbívání pronikl do jihočeské skupiny Přešťovice-Friedenhain pravděpodobně ze středu naší země už v pozdní době římské.

Usídlili se tedy ve 4. století na jihu Markomani, kteří opustili centrální oblasti ve středních a severozápadních Čechách, nebo smíšené skupiny, v nichž Markomani tvořili základ a které prošly složitým akulturačním vývojem? K zodpovězení takové otázky potřebujeme mít mnohem více archeologických pramenů, než zatím máme. Charakteristické pro skupinu Přešťovice-Friedenhain jsou ručně tvarované keramické nádoby, provedené v jemném materiálu. Mezi typické tvary této skupiny patří široké misky a misky, zkrášené šikmým žlábkováním (kanelováním) a oválně fasetovanou (hraněnou) výzdobou. Ačkoli tyto motivy nacházíme na keramice velkého území Evropy, od Moravy po Anglii a od jižního Německa až po Šlesvicko-Holštýnsko, v některých oblastech jsou nejhojnější: zejména v Čechách, Dolním a Horním Bavorsku, Horní Falci, Středních Frankách a okrajově i ve Švábsku. Obdobné nádoby jako v Čechách známe právě z Bavorska. I tam se vyskytují ve stejné době jako u nás, ale i ještě o něco později. Z toho všeho můžeme vyvodit, že někdy v průběhu první poloviny 5. století, nejpozději však v polovině tohoto věku, se obyvatelstvo zmíněné skupiny přesouvá z jižních a snad i západních Čech do východního Bavorska. Do bavorského předpolí dunajského hranice římské říše mezi vojenskými tábory Neuburg a Straubing mohli Germáni z našeho území přes Folmavu proniknout buď údolím říčky Schwarzach, nebo chamsko-furthskou kotlinou. Nedaleko Chamu – v Altenburgu – bylo odkryto nejvýchodnější germánské bavorské sídliště skupiny Přešťovice-Friedenhain. Další Germáni z našich zemí se ubírali podél údolí řeky Regen, kudy vede cesta přímo do Řezna. Jiné spojení směrem na římskou hranici existovalo podél řeky Schwarzach a dále údolím řeky Naab. Z oblasti kolem Chamu lze projít přes stallwangerskou

kotlinu do severního předpolí Straubingu, kde se nachází eponymní pohřebiště ve Friedenheinu a celá řada sídlištních pozůstatků po českých Germánech. Právě tito lidé bývají často spojováni s oněmi „muži z Čech“, kteří sloužili jako foederāti v římském pohraničním vojsku. Ačkoli lze předpokládat podstatný vliv českých Germánů na etnogenezi Bavorů a řada badatelů dokonce germánské kmeny z Čech považuje za první Bavy (Baiovarii), celý proces byl zřejmě mnohem složitější. Je velmi pravděpodobné, že nositelé skupiny Přešťovice-Friedenhain mají původ v Polabí a tudíž jejich počátky lze spatřovat v kultuře germánských Svěbů, k nimž, jak víme, patří nejen Markomani, ale i Kvádové. Svěbský základ mají i Alamani. Mezi vědci se však objevil také názor, že nositeli kultury Přešťovice-Friedenhain by mohli být germánští Juthungové,⁴⁸ kteří měli politicky blízko k Durynkům. Juthungové, původně opět svěbský kmen, se poprvé objevují v písemných pramenech v druhé polovině 3. století jako východní sousedé Alamanů. V polovině 4. století byli „alamanští Juthungové“, jak je označuje Ammianus Marcellinus,⁴⁹ poraženi Římany někde na území Raetie. Poslední zmínka o nich pochází z roku 430, tedy přibližně ze stejné doby, kdy patrně odešli ze svých sídel jihočeští Germáni na západ. Právě v uvedeném roce Juthungy vyhnal z Raetie vojevůdce Aëtius. Po tomto datu už o nich nemáme žádné zprávy; zdá se, že zcela splynuli s Alamany. Proto můžeme těžko Juthungy ztotožňovat s lidem, pro nějž jsou charakteristické památky typu Přešťovice-Friedenhain.

Na pomezí hunského panství

Archeologie a Attilova říše

Hunové, původně svaz nomádských kmenů mongolsko-tureckého původu, později etnicky velmi pestrý a složitý konglomerát, byli určujícím a hybným činitelem počátku 5. století. Jak postupně drancovali rozsáhlá území a podmaňovali si nejrozličnější národy, mísila se jejich kultura se sarmatskými, východogermánskými, římskými a dalšími elementy. Počátkem 5. století, kdy získali provincii Valerii, území mezi Dunajem a Tisou v dnešním Maďarsku, začala jejich velká expanze na západ. Ve stejné době začínají rozsáhlé pohyby různých etnik na celém území Evropy. Svébové, Alani a Alamani vpadli přes Rýn do Galie (tedy především na území dnešní Francie a částečně jihozápadního Německa) a dále do Hispánie. Pro toto období je příznačná vnitřní dezintegrace západořímské říše. Zároveň se římské legie stahují z Británie. Britské území postupně obsazují Anglové, Sasové a Jutové. Rodí se nové germánské říše – svébská (roku 411) a vizigótská (tolosánská) ve Španělsku (roku 418), vandalská v severní Africe (roku 428) a později i burgundská ve Francii (roku 443).

Hunové se zmocňují jednotlivých teritorií evropského kontinentu. Koncentrace mimořádně bohatých hunských nálezů v oblasti mezi Dunajem a Tisou a na území Valérie vede k domněnce, že právě v těchto končinách se vytvořilo hunské mocenské jádra. Rozšíření typických nomádských nálezů na obou březích Dunaje prokazuje, že římská hranice přestala plnit svoji hlavní úlohu obranného systému proti nájezdníkům. Po ovládnutí tohoto teritoria Hunové roku 422 napadli a plenili Thrákii. Od roku 433 či 434 se datuje hunská nadvláda v Panonii První a od roku 440 nebo 441 i v Panonii Druhé. Mezitím Hunové pronikli i do západní Evropy a porazili Burgundy. Invaze nomádských nájezdníků do Podunají, při níž byla ničena a plněna římská města a tábory, způsobila rozpad dosavadní římsko-provinciální struktury. Zbídačená města přestala být středisky hospodářského a společenského života. Vznikala řada lokálních center řemeslné výroby a obchodu, která se přesouvala na venkov. Hunové prošli téměř celou kontinentální Evropou a všude po sobě zanechávali spoušť. Jejich mohutné expanzi byl učiněn konec až na území dnešní východní Francie (nedaleko města Châlons-sur-Marne) v bitvě na Katalaunských polích roku 451. Zde byli poraženi spojenými vojsky západořímskými pod vrchním velením vojevůdce Aëtia. Na jeho straně bojoval vizigótský král Theodorich I. spolu se svými staršími syny Theoderikem a Thorismundem (jenž pak vládl po otci, který v bitvě padl). V pomocných jednotkách římské armády se boje zúčastnili i Frankové, Sarmati, Burgundi, Sasové a další kmeny.

Ani Attilovi Hunové nezůstali v bitvě osamoceni. Na válečném poli jim vydatně pomáhal ostrogótský král Valamer, gepidský král Ardarich, oddíly Alanů, Skirů, Rugiů a snad i skupiny Markomanů a Duryнкů. Romanizovaný gótský historik Jordanes o bitvě s jistou nadsázkou mimo jiné napsal: „Byla to bitva lita, spleťtá, krvavá a úporná. Jí rovné neznala do té doby celá minulost. Vypráví se o takových činech, které se v ní odehrály, že nemohl ve svém životě spatřit nic pozoruhodnějšího ten, komu nebyl dopřán pohled na tento div. Můžeme-li věřit starším, vzdula se říčka, která teče podél té pláně korytem s nízkými břehy, množstvím krve z ran těch, kteří zahynuli. Nerozvodnily ji deště, jako tomu bývalo, ale neobvyklý přítok ji uvedl do prudkého pohybu a přibývajícím krev v ní rozpoutala příval. A ti, kteří tu byli pro své zranění vyprahlí a žizniví, nabírali vodu smíšenou s krví. Tak je smutný osud přiměl pít krev, o níž tušili, že ji prolili zranění.“⁵⁰

Po této „bitvě národů“ vtrhl roku 452 Attila do Itálie a vyplnil Aquileiu, Veronu, Ticino, Miláno a další města. Poté se přesunul do Velké uherské nížiny. Rozklad hunského kmenového svazu

urychlila Attilova smrt, bezprostředně následující po jeho sňatku s germánskou princeznou Ildikou v roce 453. Zmíněné události přivodily postupný ústup Hunů na východ. Definitivní zánik říše následoval po bitvě na řece Nedao, která se pravděpodobně odehrála v Panonii roku 454 nebo 455. Zbytky někdejších stmelených hunských bojových houfů nakonec skončily svou pouť až v Podněstří.

Hunové sice zapříčinili rozklad římské říše a vyvolali složité etnické pohyby národů, ale zároveň pod vedením Attily, „biče božího“, nejznámějšího a nejslavnějšího hunského krále, stáli u kolébky systému diferencované společenské struktury s dominantní rolí barbarské nobility a systému vazalských vztahů, jež se staly jedním z důležitých pilířů sociálního a společenského uspořádání pozdějších raně středověkých států.

Pohled do každodenního života Hunů nám dá poznat svéráz tohoto podivuhodného národa. Dějepisec Jordanes je ve svých Dějinách popisuje způsobem, kterým i dnes vyvolává hrůzu. V mnohém sice přeháněl, podobně jako ne jeden raně středověký historik, zejména pokud jde o fyzický vzhled Hunů, v některých detailech bojového umění však načrtl poměrně věrné kontury.

„Ale i těm, které náhodou nemohli v boji přemoci, naháněli velký strach svým hrozným vzezřením a obraceli je vyděšené na útěk, protože byli hrozivě černí a místo obličeje měli, lze-li to tak říci, jakousi neforemnou placku a místo očí spíše body. V jejich divokém obličejí se zračila sebedůvěra. Vždyť jsou krutí i vůči svým dětem hned v den jejich narození, neboť chlapcům rozřezávají tváře železným nožem a nutí je snášet bolest z rány dřív, než je nakrmí mlékem. Proto stárnou bezvousí a ani v mládí nejsou krásní, protože zjizvená tvář rozdrásaná železem brání náležitému vzrůstu vousů. Jsou sice malé postavy, ale pohybují se čile a hbitě, jezdí velmi obratně na koních, mají široká ramena, pevnou šíji, hodící se pro lukostřelbu, a jsou pyšně vzpřímení. I když však mají lidskou podobu, jsou krutí jako šelmy.“⁵¹

Kočovní a výbojný způsob života Hunů se nutně musel projevit v jejich kultuře. V našich zemích nezanechala tolik výrazných stop jako v oblasti severně od Kavkazu, severním Černomoří a Podunajím, zejména na území mezi Dunajem a Tisou. Tam se také předpokládá centrum jejich kmenového svazu. Několik nálezů a předmětů ovlivněných touto kulturou bylo odkryto i na Moravě. Předpokládáme proto, že se i naše země dostaly pod kontrolu hunského kmenového svazu. Touto kulturou bylo zasaženo i teritorium jižního Polska, o čemž nás přesvědčují především objevy dvou bohatých hrobů hunských velmožů v Jędrzychowicích a Jakuszowicích. Není však jasné, jak se tato nadvláda Hunů projevovala u domorodého germánského obyvatelstva, a nelze ji vystopovat v písemných ani v archeologických pramenech. Až na několik evidentních nálezů – kovových zrcátek a zejména fragmentu kotle – chybějí u nás přesvědčivé doklady vlastní hunské přítomnosti. Je docela možné, že hunské prvky vystupovaly ve formě různých prorůstajících zvyků a obyčejů do germánského základu, čímž se vytvářela heterogenní kultura. Jen pár průkazných nálezů hunského ovlivnění a smíšeného germánsko-hunského původu (reflexní luk, bičík, sedlo, dlouhý dvojsečný meč a krátký jednosečný meč v hrobě velmože z Blučiny nebo kožené, částečně zachovalé řemenní uzdy se stříbrnými ozdobnými kováními ze Smolína) dávají tušit, že jde o smíšenou nomátskou kulturu.

Malý počet hunských nálezů na našem území si vysvětlujeme několika skutečnostmi. Především nomátský způsob života nezanechává tak výrazné stopy v krajině. Zcela chybějí sídliště. Ne, že by vůbec neexistovaly, ale krátkodobý pobyt na jednom místě se stanovou zástavbou nelze archeologicky identifikovat. A v krátkém časovém úseku pobytu Hunů v Evropě, za dvě až tři generace, nestačily vzniknout pro nás dnes dostatečně čitelné sídelní struktury. A konečně smíšená kultura hunského kmenového svazu je namnoze stírána různorodostí stylů. Archeologicky nejceněnějšími prameny jsou pochopitelně hroby; ojediněle i depoty (hromadné nálezy různých předmětů) a ojediněle i roztroušené věci bez bližšího kontextu. Hunský pohřební ritus prozrazuje jednoduché kostrové hroby, někdy, zejména v Černomoří, i hroby mohylové, často na tajných a nevýrazných místech, aby se nemohly stát terčem vykradačů hrobových výbav. V hrobech nacházíme dnes množství cenných artefaktů. Pro pohřby hunských žen jsou

charakteristické zvláště zlaté čelenky, stříbrné spony, různé druhy závesků, náušnic a ozdob vykládaných drahými kameny. Mužům-válečníkům se do hrobů vkládala výzbroj a výstroj bohatě zdobená zlatem a drahými kameny, honosně zdobené opasky s vedlejšími řemínky, zlatá plechová kování dřevěných sedel a reflexní luky (krátký luk, složený z rohoviny a malých kusů dřeva, často obkládaný kostěnými destičkami nebo zlatými plechy) a další předměty. Ještě jeden, a to neobvyklý jev na hunských pohřbech či na skeletech zjišťujeme: uměle deformované lebky. Tento svérázný způsob odlišení a současně i vyjádření určité módy se velice rozšířil; doklady pro něj máme i z druhé poloviny 5. a první poloviny 6. století. Už po narození se kojencům přikládaly na čelo a týl lebky destičky a hlava se jim omotávala pruhy látky tzv. bandážováním. Lebka tak rostla především vzhůru a šikmo nazad, takže byla pak enormně vysoká a úzká. Uměle deformované lebky mají hlavně ženské kostry, deformované hlavy nacházíme i na mužských skeletech a několik příkladů této módy bylo nalezeno na našem území. Zvyk deformovat lebky se s hunskými nájezdy z centrální Asie rozšířil i do střední Evropy. Pronikl ke alansko-sarmatským kmenům a v druhé polovině 5. a první polovině 6. století i k některým kmenům germánským. Pokud jde o oděv, existovaly u Hunů, podobně jako i u jiných kmenů té doby, rozdíly mezi obyčejnými lidmi a náčelníky a jejich rodinnými příslušníky. Proto následující popis Ammiana Marcellina nemusí zcela vystihovat vnější vzezření všech Hunů.

„Odívají se do šatů plátěných nebo sešitých z kožešin lesní havěti. A nemají jiný oblek domácí a jiný pro venek, ale jakmile si jednou navléknou na krk tuniku ošumělé barvy, neodloží ji ani nevymění dříve, dokud se dlouhodobou zpuchřelostí zcela nezničí a nerozpadne na hadříky. Hlavy pokrývají šišatými čapkami, ježaté hnáty si chrání kůzlečímí kůžkami a jejich střevíce, nenarážené na žádná kopyta, jim znemožňují chodit volným krokem.“⁵²

Vlastní oděv však zřejmě nebyl tím hlavním rozlišovacím znakem hierarchizace společnosti. Tuto úlohu plnily šperky, zbraně a další atributy moci. Charakteristickým prvkem jezdecko-nomádského komplexu Attilovy doby jsou jednoduché zlaté i stříbrné kroužkové náušnice s otevřenými a výrazně ztenčenými konci. Byly zjištěny ve vykopávkách od dolní Volhy a Kavkazu až po střední Evropu. Jeden takový exemplář byl nalezen i v Drslavicích na Moravě. Ve 4. století byly vyráběny ve východořímských dílnách. Odtud v 5. století pronikla tato technika do někdejších měst bosporské říše na Krymu a dále pak do oblastí na sever, západ a východ. Jinými, neméně osobitými ozdobami hunských žen jsou diadémy, zlaté čelenky posázené drahokamy. Tyto šperky hlav a odznaky příslušnosti k nejvyšším společenským vrstvám nezapřou své předlohy v perském prostředí. Byly objeveny zejména v severním Černomoří, na Krymu a v jeho okolí. Nejkrásnější šperky tohoto druhu pocházejí z Novočerkasska na Donu, Kerče, Tiligula a Berjuzovky. Jeden pohřeb ženy s úplnou čelenkou byl odkryt v maďarské lokalitě Czorna. Ke svérázným znakům hunských nálezů náležejí i malá okrouhlá kovová zrcátka s jednou stranou dokonale vyhlazenou a druhou zdobenou různě tvarovanými plastickými žebérky a se středovým ouškem. Nalézáme je všude tam, kudy hunský (nomádský) živel prošel, u nás jak v ženských kostrových hrobech na jižní Moravě (v Rakšicích a Vícemilicích), tak i na mikulčickém hradě. Bývají považována za výrazný prvek nomádů ze stepí. Pravděpodobně byla zhotovena v Povolží nebo v jiných východoevropských stepních oblastech a k nám se dostala v první polovině 5. století. Do hrobů byla – nepochybně z rituálních důvodů – většinou vkládána záměrně rozlámaná. K dalším typickým znakům hmotné kultury nomádských Hunů patřily hluboké měděné, někdy i bronzové kotle s bohatě zdobenými uchy s hřibovitými výčnělky. Jeden takový kotel známe i z našeho území. Byť se nedaleko obce Rázová u Opavy našel jen jeho zlomek a nadto jde o ojedinělý nález, může být jedním z dokladů možné přítomnosti stepních kočovníků hunského kmenového svazu u nás. Tyto velké nádoby byly vysoké 0,5–0,8 metru a vážily přes 50 kilogramů. K čemu přesně sloužily, nevíme, pravděpodobně k přípravě nějakých pokrmů pro větší společnost.

Hunové nepěstovali žádné plodiny, a proto nemůžeme říct nic o jejich nemasité stravě. Nijak obtížné není pochopit, že převládající náplní jejich života bylo – vedle pastevectví – zejména

válečnictví. Byli úspěšnými jízdními lučištníky, byli-li také tak dobrými bojovníky v klasickém pojetí antického válečného umění, nelze zcela prokázat. Především jejich hbití koně a neuvěřitelně mrštný způsob jejich ovládání a brilantní střelba z luků přispěly k jejich mýtu neporazitelných nájezdníků. Na druhé straně je nutné připomenout, že v mnohých bitvách vítězili i lstí a někdy jim pomohla i náhoda, alespoň to tak tvrdí Ammianus Marcellinus v *Soumraku římské říše*.

„Bojují proti lidem nezřídka obmyslně vylákaným a pouštějí se do bitev v klínovitých houfcích za střídavého a úděsně znějícího halasu. A jak jsou lehce oděni a znenadání se dostávají do hbitého pohybu, tak se náhle rozptýlí a jejich řady prořidnou jako v nespořádaném šiku. Rozbíhají se s bezuzdným vražděním a pro jejich přílišnou rychlost je nebývá vidět najíždět na obranný val ani drancovat nepřátelské pevnosti. Proto je snadno označíš za válečníky ze všech nejlítější, poněvadž bojují zdálky metacími střelami, přičemž mají na hrotech šípů s podivuhodnou dovedností připevněny ostré kosti; a jakmile proběhnou tryskem patřičnou vzdálenost, utkávají se zblízka ocelí bez ohledu na sebe sama a zaplétají nepřátele, pokud se zrovna mají na pozoru před nebezpečnými ranami mečů, do roztočených las, aby svým protivníkům znemožnili po svázání jejich údů jet na koni či pohybovat se chůzí.“⁵³

Účinnými zbraněmi při boji v sedle byly spathy, dlouhé dvojbřité železné meče, metr i více dlouhé. Měly železnou příčku (záštitu), z organické hmoty nebo dutou bronzovou příčku. U zvláště vybraných honosných mečů byl jílec (držadlo) potažen zlatým plechem (německy se takovým mečem říká Goldgriffspathen). O zvýšené prestiži vypovídaly zlatem a stříbrem, almandiny a granáty bohatě zdobené dřevěné pochvy. Dlouhé dvojbřité meče, jaké známe u Hunů, ale i germánských kmenů, mají své předlohy v sásánovských zbraních. O sásánovském původu těchto zbraní vypovídá lovecká scéna zachycená na stříbrné míse z Pandžábu, na níž je zpodobněn perský král Šápúr II. (309–379) na koni, kterak dlouhým dvojsečným mečem stíná lva. Analogické meče sloužily i v Číně doby dynastie Chan, v prvních dvou stoletích po Kristu. Nedílnou součástí mečů byly magické závěsky: kotoučovitě jantarové, chalcedonové nebo z jiných kamenů zhotovené amulety zavěšené na průvlečce a připevněné na horní části pochvy nebo přímo na jílcích. I tyto závěsky jsou původem v íránském prostředí. V souboji zblízka používali hunští bojovníci kratší jednosečné úzké meče (saxy). Často je archeologové nacházejí v bohatých hrobech pohromadě s dlouhými dvojsečnými meči. Nepřehlédnutelnou výbavou bojovníků byly dřevěné reflexní luky s kostěnými, někdy dokonce zlatými obklady. Měly dvojité prohnutí, takže byly průraznější a měly delší dostřel. Právě jimi Hunové dosahovali rozhodujících vítězství.

S luky bezprostředně souvisejí šípy s trojbřitými hroty. Typickým rysem kočovnického prostředí je ukládání celých svazků šípů, zjevně v toulcích, do hrobů. Reflexní luky byly vynikající zbraní zvláště při rychlé jízdě na koních. Tomu musel být uzpůsoben i koňský postroj, protože přesná střelba nebyla možná bez rovnovážného zajištění jezdce. To umožňovala dřevěná nomádská sedla. Do dnešních dnů se zachovala pouze kovová kování sedel, některá dokonce zlatá. Jezdci koně ovládali jezdeckými bičiky (nagajkami), složenými z dřevěné rukojeti a kožených řemínků. Do dnešních dnů se dochovaly pouze jejich kovové prvky (objímky, kroužky a nýty) – zpravidla v hrobových souborech se zbytky sedel a luků. Hroby nomádských jezdců obsahují i uzdy a součásti uzdění. Hunové neznali třmeny, proto na koních nemohli stát (jako později stáli Avari).

Velice příznačným rysem hunské parazitující společnosti bylo – vedle nomádského způsobu života, opírající se o progresivní způsob boje – vybírání dávek od Římanů. Tak si Hunové zajišťovali dostatečný přísun prostředků k dalším výbojům. Tributy, které získávali, dosahovaly obrovských částek. Na základě první Anatoliovy dohody z roku 443 jim byli Římané nuceni poskytovat ročně částku ve výši 2 100 liber zlata (téměř 700 kilogramů), stanovenou podle tzv. margské mírové smlouvy z roku 435. Uvádí se, že do roku 450 vybrali Hunové touto formou přes 22 000 liber zlata, tedy 7 204 kilogramů zlata (římská libra = 327,45 gramu). Kdyby to vybírali jen v penězích, třeba v solidech, pak by se roční tribut rovnal téměř 153 000 těchto zlatých mincí.

Obdobné platby, ale daleko menší, vybíraly i další barbarské kmeny. Určitě se tributy neodevzdávaly jen v penězích, byly vymáhány i jiným způsobem. Jak jinak si představit značné rozdíly v částce 2 000 liber zlata (tj. necelých 150 000 solidů), která měla být zaplacená jednorázově, a 10 000 solidů, jež byla požadována v roce 478 od ostrogótského krále Theodoricha Strabóna (†481) po císaři Zenonovi (476–491). Jen pro srovnání: poklad solidů z Bíně na Slovensku obsahoval 108 kusů (dnes víme, že tento počet nebyl úplný) a vážil necelého půl kilogramu. S velkou pravděpodobností šlo o část určitého tributu.

Písemné prameny dosvědčují, že výkupné způsobovalo Římanům potupu a trauma. Dočítáme se o tom v Salvianově díle *O boží vládě*: „Co pro nás může být ponižující nebo ubožejší? A po tomhle všem věříme, že žijeme! My, jejichž život je takovýhle! Navíc se sami zesměšňujeme: Zlato, které odvádíme, nazýváme dary! Říkáme, že je dar to, co je výkupné! A je to výkupné za postavení velice tvrdé a ubohé. Vždyť všichni zajatci, jsou-li jednou ze zajetí vykoupeni, jsou svobodni. My se vykupujeme stále a nikdy nebudeme svobodni. Barbaři s námi jednájí jako ti páni, kteří pronajímají otroky za peníze, nepotřebují-li je pro své služby. Podobně ani my se nikdy neosvobozujeme od poplatku, který odvádíme. Vždyť i my stále platíme jen proto, abychom platili bez ustání.“⁵⁴

Po bitvě na řece Nedao

Definitivní konec hunské moci v Evropě nastal po velké bitvě, kterou lze lokalizovat někde do Panonie. V tomto střetu, odehrávajícím se v roce 454 nebo 455 na nevelké říčce Nedao, se po smrti Attily rozhodlo o budoucnosti hunské říše. Ačkoli se bitvy účastnilo několik kmenů, není zcela jasné, který kmen stál na jaké straně. Některé z teorií připouštějí, že do bojů proti hunským hordám se po boku Gepidů zapojili především Skirové, Rugiové, Svébové a Herulové. Gótové se prý konfliktu vyhnuli. Ať je to jakkoli, jedno je však jasné: že Gepidové porazili Attilovy syny a nejstarší Attilův syn Ellak v bitvě padl. Tato událost pak dalekosáhle pozměnila mapu střední a jihovýchodní Evropy: Gótové se uchýlili do Horní Panonie, Gepidové obsadili Dácii (dnešní Sedmihradsko), Rugiové osídlili oblast rakouského Wald- a Weinviertlu a Herulové se podle všeho usadili na jižní Moravě. Mezi Dunajem a Tisou stále ještě žili Sarmati, někdejší sousedé podunajských Svěbů. Hunové se započali stahovat z Velké uherské nížiny do svých původních zemí. Gótům se postupně podařilo zničit značnou část menších kmenů, převážně někdejších hunských vazalů (například Ultinzurů, Angiscirů, Bittugurů a Bardorů – nomádských kmenů, jejichž jména s velkou pravděpodobností pocházejí od význačných náčelníků) v Karpatské kotlině a spolu s Gepidy se stali pány středního Podunají. Mezikmenové boje a šarvátky pak pokračovaly s neztenčenou intenzitou celou druhou polovinu 5. století. Nikde nebylo klidu, za hranicemi, v římských opevněních na limitu ani v provinciích. Gepidové, někdejší spojenci Hunů, přešli na stranu Římanů a za vlády legendárního krále Ardaricha, původně Attilova důvěrníka, obnovili svoji nezávislost. Vydržela asi půl století, než je z jejich sídel do oblasti okolo Sirmia (dnes Sremska Mitrovica) vytlačili Gótové.

Ti tvořili v Podunají velmi roztržštěné skupiny. Hlavní uskupení zformovali Gótové panonští a thráctí. Některé gótské družiny setrvaly pod hunskou nadvládou až do konce šedesátých let 5. století. Panonské Góty sjednotil král Valamer (†466?) z rodu Amalů. Po neustálých bojích (především se Svěby, Skiry, Sarmaty, Gepidy a Rugii) se rozhodli opustit území Panonie, jež bylo až do roku 473 de iure pod jejich nadvládou, ale de facto jim patřila pouze velká část sídelní oblasti. Severní Panonie se ocitla pod svébskou hegemonií. Rozhodující okamžik v jejich dějinách přinesl zmíněný rok 473. Tehdy započal jejich přesun na Balkán, kde se spojili s thráckými Góty, v jejichž čele stál Theodorich Strabón (†481). Nad sjednocenými Góty – Ostrogóty – se chopil moci proslulý Theodorich Amal, pozdější Theodorich Veliký, ostrogótský

král a dovedl tento východogermánský kmen k největšímu rozmachu. V roce 488 je v počtu asi 100 000 převedl do Itálie. Postupně obsazovali sever a střed Apeninského poloostrova a založili ostrogótskou říši.

Vraťme se však do Podunají. To se v druhé polovině 5. století stávalo stále více zájmovou sférou východořímských císařů. Nezvratným důkazem toho je i spojení konstantinopolského dvora a Theodoricha Velikého a jejich vzájemná spolupráce. Nestabilní a značně nebezpečné období přinášelo nejistotu a zmatky na celém úseku upadajícího římského limitu i v okolních oblastech. Podél hranic Norika Pobřežního, na severu dnešního Rakouska, se rozkládala země Rugiland. Názvem připomíná sídla Rugiů, germánského kmene, jenž byl do té doby v područí Hunů. Po bitvě na Nedau se jejich centrem stalo okolí města Favianis (dnešní Mautern), rozkládající se mezi Vindobonou (Vídň) a Lauriakem (Lorch). Římské posádky byly ve zmíněném úseku značně oslabeny. Už v roce 451 podlehl Rugiům v Lauriaku značná část největšího vojenského ležení na území Norika Pobřežního. Poslední římská posádka, které velel tribun Mamertinus, se udržovala v druhé polovině 5. století jen ve Favianis.⁵⁵ Zřejmě šlo o jednu z nejdéle působících jednotek na celé podunajské hranici, která vydržela až do zániku západořímské říše, do roku 476. Do té doby a snad ještě déle zde přežívalo původní romanizované obyvatelstvo. Ve zbídačelém Favianis, v němž řádil hlad a neustálé válčení, působil a roku 482 (ve stejném roce jako Childerich) zemřel biskup Severinus. Mnohá tamější města musela platit daně Rugiům. Tito barbaři pustošili venkovská sídla, odvlékali lid a dobytek, kradli. Vyloupen byl i klášter ve Favianis, založený Severinem. Podle Eugippia, životopisce svatého Severina, bylo mimo hradby města velmi nebezpečno. Fatálně zaostávala zemědělská činnost. Tíživý nedostatek obilí v provincii se řešil dovozem po Dunaji ze sousední Raetie. A jelikož dovoz vázl, Římané projevovali zájem účastnit se germánského obchodování na levém břehu Dunaje, kde se konaly pravidelné týdenní trhy. Tím docházelo ke splývání obou etnik tohoto regionu, římského (provinciálního) a germánského (Rugiů). Jiným dokladem sblížení je to, že část Rugiů žila ve městě Comagenis (dnešní Tulln). Na základě dřívější římsko-rugijské smlouvy (foedus) poskytovali totiž tito barbaři obyvatelům města vojenskou ochranu a získávali za to obživu.⁵⁶ V Noriku Pobřežním byli Rugiové rozhodující politickou silou. Největšího rozsahu doznala jejich říše za vlády krále Felethea či Feva, nástupce Flaccitheova (asi 453–482). Ten po zániku říše západořímské rozšířil svou moc daleko k jihu. Původní provinciální obyvatelstvo Norika Pobřežního se tím cítilo ohroženo a proto bylo nuceno opustit svá sídla. Postupně se přestěhovali do Itálie. Teprve když Odoaker z germánského kmene Skirů či jeho bratr Hunwulf Felethea v roce 486 nebo 487 porazil a rozvrátil rugijské království. Brzy nato Rugiové z původních sídel odcházejí a v jejich sídlištích se alespoň nakrátko se usazují Herulové a po jejich porážce za panování krále Rodulfa i Langobardi. Je více než zřejmé, že Rugiové se připojili k Theodorichovým Ostrogótům, kteří právě v roce 487 nebo 488 vpadli do Itálie.

Identifikovat rugijské památky v archeologických nálezech bylo dlouhou dobu považováno za nemožné. Výzkumy posledních let však rozlišily skupinu pohřebišť a nalezišť, v nichž snad lze rugijské etnikum rozpoznat – například Hadersdorf nad Kampou a další lokality severně od Dunaje. Někteří vědci připouštějí i jejich částečný příchod na jih Moravy; archeologické prameny zatím tento názor však nepotvrdily. Můžeme předpokládat některé rugijské památky i v Čechách. Jelikož se však jedná o velmi krátký časový horizont, v němž u nás mohli Rugiové působit, bude rozpoznání jejich stop obtížné. Zajímavé poznatky poskytlo zkoumání dvou pohřebišť v areálu pozdně antického města ve Favianis. V nejmladších horizontech byly nalezeny hroby domorodých obyvatel z období kolem poloviny 5. století. Kromě toho hrobový inventář potvrzuje i přítomnost cizích germánských prvků, snad právě rugijských.⁵⁷

Pozornému čtenáři zajisté neunikla zmínka o Svébech v bitvě na řece Nedau. Ani to, že počátkem 5. století odešla ze severního Podunají jejich velká část do severozápadního Španělska. Ti, co zůstali, byli pravděpodobně okolo poloviny 5. století přesídleni do různých končin panonské diecéze a zčásti splynuli s Heruly. Je-li tomu tak, potom za účastníky vzpomínutého střetu na

řece Nedao lze považovat potomky někdejších Kvádů, žijících na jižní Moravě a západním Slovensku. Tito podunajští Svébové obsadili severní území Panonie. Poslední zmínka o nich je ze sedmdesátých let 5. století. O dalším osudu Svěbů nic nevíme. Zdali některé skupiny přežily herulskou okupaci a dožily se příchodu prvních langobardských družin, není už možné prokázat.

Cizí hordy na Moravě

Závěr 4. století a jedno až dvě desetiletí 5. století byly poznamenány přechodem od sklonku doby římské do počátků stěhování národů. Pro tento úsek je příznačné množství změn projevujících se v postupném odchodu původní populace. Nedošlo k němu hned v celém rozsahu, ale v několika fázích. První fázi je možno ztotožnit s dobou, kdy se dosavadní přísná podřízenost žárovému ritu náhle vytrácí. Pohřebiště s kremačními pozůstatky původního svěbského (kvádského) obyvatelstva jsou sporadická. V ojedinělých případech přežívají. Můžeme v nich rozpoznat menší skupiny zchudlé domácí populace. Nenadálý obrat ve vývoji osídlení je možné dát do souvislosti s první migrační vlnou Svěbů v roce 406, reakcí na vpád Gótů vedených Radagaisem na římské území (či přímo do Itálie), vynucený hunskými nájezdy. Část domácího lidu, a zdá se, že šlo o poměrně početné skupiny, odchází spolu s dalšími prchajícími hordami Vandalů, Alanů a snad i dalších na západ. Tím nebezpečím, které některé germánské a sarmatské kmeny vyhnalo z podunajského prostoru, byli Hunové, jak už víme svaz nomádských kmenů mongolsko-tureckého původu.

Na Moravu pomalu pronikají noví kolonizátoři s hmotnou kulturou podunajsko-východogermánských kmenů. Z počátku jich nebylo mnoho. Tím, že obsazují periferní oblasti, se nápadně odlišují od původních obyvatel. Kromě několika dosud velmi obtížně rozpoznávaných sídlišť zanechávají po sobě kostrové hroby. K těm nejvýraznějším náleží bohaté ženské pohřby z Drslavic na Uherskohradištsku a Charvát na Olomoucku. Právě výbava hrobu z Drslavic se zlatou náušnicí nomádského charakteru a s dalšími předměty je nejranějším dokladem průniku barbarů z východu. Podle Jaroslava Tejrala to ještě nebyli příslušníci Attilovy nobility z doby mocenského rozmachu hunské državy, ale spíše římsští foederáti a jejich ženy z Podunají.⁵⁸ Svou kulturou měli blízko k Ostrogótům, Alanům a i Sarmatům. Jediným čistě hunským nálezem je zmíněný fragment měděného kotle ze Slezska.

Jaký byl vztah obyvatel Moravy přímo k hunskému kmenovému svazu či říši, nelze jednoznačně v první polovině 5. století prokázat. Pak vyvstává otázka, kdo tedy byli oni noví příchozí. Odpověď na ni je velmi obtížná. Rozhodně nešlo o jediný etnický celistvý kmen či národ, nýbrž o směr podunajsko-východogermánsko-nomádských skupin. Při posuzování kultury barbarských spojenců pronikajících na sever od římské říše nemůže ujít naši pozornosti situace na římské hranici, odkud se na Moravu vydávaly hordy barbarů. Podle všech dosud vedených výzkumů je zřejmé, že alespoň po celou první třetinu 5. století ještě existovala opevnění na dunajské hranici, ale už notně barbarizovaná a ovládaná neřímským etnikem.

Ptáme-li se po původu jednotlivých kmenů na Moravě, docházíme ke značně neuspokojivým závěrům, neboť změt' různorodých kulturních prvků obsažených v heterogenním prostředí okrajových oblastí provincií římské říše nám příliš nepomáhá rozuzlit národopis té doby. Pouze na základě písemných pramenů usuzujeme, že šlo o východní Germány, nejpravděpodobněji o Góty a Heruly, jezdecko-nomádská složka v hrobových nálezech a na římských pevnostech však zase nemluví pro Huny nebo Alany. A byla-li tak pestrá až nepřehledná etnická a sociální skladba obyvatelstva Podunají, pak ani na moravském území nemůžeme očekávat usazování jednotlé společnosti. V rozličných skupinách a proudech příchozích obyvatel, jejichž kultura má mnohé shodné rysy i četné rozdílnosti, vysledovali archeologové určité kulturní okruhy či horizonty. Jedním z nich je i horizont pojmenovaný podle Untersiebenbrunnu, naleziště se dvěma bohatými

kostrovými hroby na území Rakouska. Přestože dosud není v Pomoraví zdaleka tak zastoupený jako v Podunají, neboť zde tvořil spíše okrajovou zónu, nelze jej pro období první třetiny 5. století ani u nás zcela přehlížet. Do prvního hrobu v Untersiebenbrunnu kdysi pohřbili ženu a do druhého pravděpodobně její nezletilou dcera nebo blízkou příbuznou. Z analýzy milodarů je možné rozpoznat i mužskou komponentu hrobového inventáře. Obdobné nálezy se nacházejí na rozsáhlém území od severní Ukrajiny přes Volyn až k Baltu a dále v Sedmihradsku a rumunském Valašsku. Charakterizují je předměty zdobené raženými kolky, které mají své předlohy v pozdní provinciální produkci porýnských a severogalských dílen. V hrobech lze rozlišit i elementy stepních nomádů a etnik, jejichž domovinou jsou oblasti severně od Černého moře. Vedle toho v nich archeologové nacházejí honosné polychromované spony vyrobené ze zlata a zdobené drahými kameny, zlaté ozdoby oděvu, zlaté náhrdelníky se závěsky, zlaté prsteny, náramky a skleněné poháry.

Odrasem untersiebenbrunnského horizontu na Moravě mohou být dva vzpomenuté bohaté hrobové celky – jeden v Charváttech na Olomoucku a druhý v Drslavicích na Uherskohradištsku. V hrobové jámě v Charváttech byl vedle kostry nalezen zlatý nákrčník z rourkovitě přehnutého plechu a skleněný pohárek. V dalším hrobě, odkrytém na sídlišti z pozdní doby římské v Drslavicích na Uherskohradištsku, spočívala kostra ženy s uměle deformovanou lebkou. U hlavy jí ležela jednoduchá zlatá kroužková náušnice a skleněný pohár. Obdobné náušnice jsou charakteristické pro jezdecko-nomádský komplex památek Attilovy doby. Vedle ženiny pánve ležela železná ocílka a dva železné nože se zbytky dřevěné pochvy, u ženiných nohou dvě železné přezky se zlatou fólií, které původně spínaly obuv, a poblíž chodidel hliněný na kruhu točený džbán. V obou případech šlo tedy o pohřby manželek příchozích vládců. Zajímavé je, že jde o hroby na osamocených místech, někdy dokonce i na sídlištích. To samo o sobě svědčí o tom, že migrující lid v krátkém časovém úseku nezakládal větší nekropole.

Cizorodé kulturní prvky lze spatřovat i v dalších moravských nálezech podunajsko-východogermánské kulturní skupiny. Výrazně průkazných památek pro toto období je však poskrovnu. Vedle výše zmíněných nalezišť doplňuje obraz osídlení několik hrobových pozůstatků. Jeden z nich, vykopaný v prvorepublikové éře při přestavbě Krinningerova domu v brněnské Masarykově ulici, obsahoval jen několik, zato velmi příznačných bronzových milodarů v podobě spony, přezky a malého fragmentu. Jiný kostrový hrob, jenž podle východogermánských komponentů patřil ženě z počátku 5. století, byl objeven při stavbě panelárny v Brně-Horních Heršpicích. Porušená kostra ležela v natažené poloze s levou rukou podél těla a s pravou rukou směřující do klína. Vedle lebky ležely dva bronzové kroužky a dvě železné spony a vedle ženina levého ramene bronzový terčík spojený se železným řetízkem a se zbytky tkaniny. Až do pánve se propadla bronzová přezka s přichytnou destičkou. Navíc byl v hrobě nalezen silně zkorodovaný železný předmět (snad nůž) a dva skleněné korálky.

Ještě hůře jsme zpraveni o sídlištních strukturách, tedy osadách té doby. Čím blíže k Podunají, tím zřejmě existuje větší naděje, že archeologové nějaké odhalí. Dosud prozkoumali jen několik objektů na sídlišti v místě zvaném U svatého Jana poblíž někdejšího Mušova. Zjistili zbytky zahluobených chat s kůly v rozích a jen velmi skromné keramické předměty: zlomky germánských a pozdně provinciálních nádob. Analogická obydlí s několika hliněnými střepy byla odkryta na nedaleké lokalitě v Brodě nad Dyjí. Pozornost archeologů zaujaly tři kostěné hřebeny, z toho jeden s polokruhovitým držadlem a výkrojky, jehož tvar je typický pro 1. polovinu 5. století.

Počátky doby stěhování národů lze tedy na Moravě charakterizovat nejen nálezy běžných předmětů podunajsko-východogermánského společenstva, ale i atributy jeho vládnoucí složky. Hroby cizích náčelníků a velmožů dosud neznáme, zato jsou doloženy pohřby příslušnic barbarské nobility. Zajímavý nález poskytl hrob z Charvát na Olomoucku: zlatý nákrčník, patrně mužský. Další výbava a dnes už nezachovalé kosterní pozůstatky však svědčí pro ženu. Proč tedy chybějí hroby náčelníků a velmožů?

Vysvětlení je nutno hledat nejen ve stavu terénního výzkumu. Příčinu toho, že pro první polovinu 5. století zjišťujeme v hrobech nejen na Moravě, ale i v sousedních Čechách poměrně málo zbraní (nebo vůbec žádné), hledáme zejména v bouřlivé době. Kmenová knížata a přední bojovníci, příslušníci družin trávili většinu času v sedle a na rozličných místech a nesetřvářeli na jednom působišti. I jejich hroby budou tedy roztroušeny porůznu na velkém teritoriu. Ani z neklidné doby markomanských válek nenacházíme na moravské půdě větší množství hrobů domácích bojovníků. Podstatný rozdíl ale spočívá v tom, že druhá polovina 2. století je obdobím s intenzivním zalidněním jihomoravského prostoru, kdežto v první polovině 5. století nastal zásadní obrat v sídelní struktuře v souvislosti s migrací.

Tehdy opustilo své tradiční sídelní zóny germánské etnikum, k nimž úrodné jihomoravské končiny přes 400 let patřily, jak už bylo vícekrát zmíněno, na samém počátku 5. století. A část kmene Kvádů-Svébů se připojila k tažení Vandalů a Alanů směrem na západ. Podle latinského církevního spisovatele Hieronyma (†420)⁵⁹ to nebyly jen malé družiny, nýbrž početné hordy. I vytvoření samostatné svébské říše v Hispánii je více než výmluvným dokladem velkého množství odešlých obyvatel. O silvestrovské noci 406 přešli Svébové společně s dalšími germánskými kmeny zamrzlý Rýn. Roku 409 zpusťovali galskou provincii a pronikli do severozápadního Španělska. Zde obsadili, po předchozím neobvyklém losování s Vandaly a Alany (jak píše kronikář Hydatius), kopcovitou oblast Galicie, v níž se, podle Isidora, biskupa ze Sevilly, střetli se zbytky římských obyvatel.

Z doby svébské říše, trvající na severozápadě Iberského poloostrova více než půldruhé století (411–585), se zachovalo málo archeologických pramenů: většinou ojedinělé nálezy bez bližšího kontextu. Chybějí odkrytá sídliště i pohřebiště. Proto také tento úsek raně středověkých dějin Evropy náleží k nejméně objasněným. Písemné prameny a ražby mincí nám prozradily i několik jmen jejich králů: Framtane, Rechimund, Frumarius, Remismund. Nejznámější, Rechiarus, byl prvním z germánských králů na území římské říše, jenž se stal pravověrným křesťanem. V druhé polovině 5. století poznali Svébové ariánství a podnikali rozsáhlé útoky na okolní oblasti. Jejich agresí učinili za pomoci Franků a Burgundů konec až roku 456 Vizigóti v bitvě u Campu Paramu, poblíž města Astorgy v severozápadním Španělsku. Do doby zániku jejich panství (roku 585), kdy se stali součástí vizigótské říše, už Svébové nesehráli žádnou významnou úlohu.⁶⁰

V oblasti severně od středního Dunaje přežívaly zbytky původního domácího (svébského) obyvatelstva. Jak dlouho, není ještě spolehlivě objasněno. Pravděpodobně se – podobně jako v případě jiných etnik – nevystěhovali všichni členové kmene. A ti co zůstali, se postupně začleňovali do nových barbarských struktur. Symbiózu dvou skupin obyvatelstva v první polovině 5. století dokládá drslavická lokalita. Cizí bohatý kostrový hrob tam totiž nacházíme v prostředí soudobého sídliště domácího obyvatelstva. Z toho, co bylo řečeno, samozřejmě nevyplývá, že by výměna obyvatelstva proběhla podle předem ujasněných plánů. Vše se řídilo okamžitou nutností.

Řekli jsme si, že první etapa dalekosáhlých zvrátů, otřesů a zmatků zastihla Moravu na prahu 5. století. Další následovala po půlstoletí hledání, osazování nových sídelních zón, prolínání rozličných kulturních sfér a vzájemném soupeření.

Pro tuto dobu je příznačný okruh památek, jemuž dalo jméno naleziště v rakouské Laa an der Thaya, moravském Smolíně a slovenských Levicích (horizont Laa an der Thaya-Smolín-Levice). Je mladší než vzpomenutý untersiebenbrunnský horizont: spadá na sklonek první poloviny či do období kolem středu 5. století. Jeho hlavní naleziště se soustřeďují do naddunajské části Dolního Rakouska, západního Maďarska a na jižní Moravu. Jde o výrazný horizont, v němž je patrný východogermánský základ s gótskými nebo gepidskými rysy, které bývají promíšeny i stepněnomádskými elementy. Pro tuto nálezovou skupinu jsou typické zlaté a stříbrné náramky, nákrčníky, závěsky, náušnice s polyedrickou (mnohostěnnou) kostkou, nejstarší doklady cikádovitých spon (tvarem připomínajícím cikádu), šperky s přihrádkovou inkrustací (s vykládáním přihrádek povrchu šperků drahokamy a polodrahokamy), korále a závěsky

z jantarových, skleněných a kamenných perel a skleněné nádoby pozdně z antických provinciálních dílen. Šperkařství si libuje v plochách stříbrného plechu, čehož názorným svědectvím jsou velké přezky a především rozměrné podunajské plechové stříbrné spony. Mají nadregionální charakter: do jejich podoby se promítly úzké kontakty středního Podunají s pontickou (černomořskou) sférou, zvláště s černjachovskou kulturou.⁶¹ Podobný soubor byl odkryt v bohatém ženském hrobě (č. XXXII) ve Smolíně (viz 4. kapitola). Velké plechové spony známe i z lokality Laa an der Thaya, nacházející se jen pár set metrů za českou hranicí a 33 kilometrů vzdušnou čarou od Smolína.

Jednotlivé regiony na periferii podunajských provincií, kam příslušela i Morava, se bezpochyby mezi sebou lišily co do společenské struktury. Okolní země hunského kmenového svazu, rozkládajícího se v době svého největšího rozkvětu za Attilovy vlády (440–453) od Panonie až po jihoruské stepi, měly zvláštní statut. Nad určitými územími a osadami vládli buď příslušníci místní nobility (vazalové) odsouhlasení cizími uchvatiteli, nebo dosazení noví náčelníci z řad hunského kmenového svazu. Ty byzantský dějepisec Priskos z Pania⁶² nazývá logádes (vybraní muži) nebo epitédeoi (blízcí druzi). Jejich hlavním úkolem bylo vedle správy příslušného území zejména vybírání tributů a dávek v podobě zemědělských produktů. Po upevnění svého mocenského postavení začaly příchozí skupiny postupně ovládat zbylé obyvatelstvo, které hlavně zajišťovalo nezbytnou produkci potravin. V této době také začíná výrazná sociální diferenciacce. Na jedné straně stojí omezená vrstva nobility, na straně druhé v podstatě porobený lid. Na Moravě vznikají centra nové nobility v Dyjsko-svrateckém úvalu. Krátce před polovinou 5. století se začínají objevovat malá rodová pohřebiště s několika hroby. Nejlépe to dokumentuje lokalita Smolín, jejíž význam umocňuje dominantní pohřeb „kněžny“. Úzké vazalské vztahy k hunskému prostředí prozrazuje objekt s posmrtnou obětinou, jaké jsou běžné z oblastí podmaněných Huny. Nedaleko smolínského bohatého ženského hrobu s plechovými stříbrnými sponami se v mělkém zahloubení našlo železné kroužkové udidlo a kožené řemení uzdy, pobité stříbrnými kováními, tedy předměty typické právě pro jezdecko-nomádské hroby Attilovy doby. Nomádskou přítomnost v době kolem poloviny 5. století potvrzují i pohřby dvou žen z Rakšic a Vícemilic. Jasně o tom svědčí jejich charakteristické milodary, zvláště kruhová zrcátka, ale i záměrně deformované lebky. Právě v této době se začíná na sídlištích vyrábět i zvláštní jemná na kruhu točená murgská keramika, jež má svůj původ v Karpatské kotlině. Název pochází z maďarské lokality Murga. Elegantně zpracované džbány a misky zkrášlují střídavě leštěné a matné plochy zdobené pásy a klikatkami.

Po rozpadu Attilova kmenového svazu se na Moravě, podobně jako v ostatních zemích v Podunají změnila sídelní struktury. Zdá se, že podstatně vzrostla hustota osídlení. Přibýlo pohřebišť, známe nesrovnatelně více sídlišť. Nabízí se jediné vysvětlení: že na Moravu přišly nové početné družiny. Než si povíme, o jaké etnické skupiny mohlo jít, podívejme se na památky, které po sobě zanechaly. Souhrnně je označujeme jako památky středodunajského kulturního okruhu. Nejvíce poznatků o těchto skupinách je ukryto na pohřebištích. O malých rodových pohřebištích (jako byl Smolín) už byla řeč. Obdobným způsobem se pohřbívalo i v druhé polovině 5. století. V Sokolnicích bylo odkryto pohřebiště s 8 hroby, ve Vyškově s 20, ve Strachotíně s 21, v Šaraticích s 28 hroby, ve Velaticích asi s 35 hroby apod. Výzkumem mohly být zachyceny jen torza hřbitovů. I osamoceně nalézané hroby však mohou signalizovat malá rodová pohřebiště. Na nich byl zpravidla pochován vlastník dvorce s rodinou a polosvobodná a nesvobodná čeleď. Takový druh památek je pro poznání komplikované a tajemné doby velmi cenný, neboť z něho lze vyčíst sociální strukturu společnosti. S jistým zjednodušením můžeme říct, že v hrobech bez nálezů mohla být pochovávána nesvobodná vrstva. Hroby s několika málo předměty (milodary), pak můžeme označit za hroby jakési polosvobodné čeledi. A konečně hroby vybavené větším až velkým množstvím milodarů, včetně předmětů z drahých kovů (stříbrné zlacené spony či celé zlaté součásti oděvu nebo šperky, skleněné nádoby atd.) patřily členům vyšší společnosti, včetně vlastníků jednotlivých dvorců a stád dobytka.

Rodová pohřebiště po sobě zanechala i jiná barbarská kmenová společenstva například Durynkové, Alamani, Frankové a další. Velké rozsáhlé nekropole, typické pro mladší a pozdní dobu římskou, se vytratil. V druhé polovině 5. století se vedle těchto skupinových hřbitovů a ojediněle situovaných jednotlivých pohřbů začínají objevovat i středně velká pohřebiště. Ojedinělým dokladem tohoto jevu u nás je naleziště v Novém Šaldorfu na Znojemsku s 75 hroby. Zdá se, že na tomto hřbitově pochovávala své zemřelé větší komunita. Možný je i jiný výklad, a to že se na pohřebišti pohřbívalo delší dobu, tudíž že se zachovalo více hrobů. Pochovávalo-li se tam 10, 15, 20 nebo 25 let, nelze spolehlivě prokázat.

Co víme o tehdejším pohřebním ritu? Hroby bývají na lokalitách členěny většinou do malých skupinek, někdy jsou patrné náznaky řad. K všeobecně respektovanému způsobu patřila jednotná západo-východní orientace pohřbených, tzn. hlava k západu a nohy k východu. Pochopitelně se najdou i drobné odchylky (severozápad-jihovýchod nebo západoseverozápad-východjihovýchod), zcela výjimečně sever-jih (tento starší – severo-jih – způsob orientace byl běžný v barbariku zejména v pozdní době římské). Hrobové jámy měly převážně tvary protáhlých obdélníků, někdy i oválů. Zemřelí byli ukládáni do různých hloubek, většinou metr až dva hluboko, podle potřeby a druhu podloží. Je až s podivem, do jak úzkých hrobů se pohřbívalo – většinou měří na šířku jen 0,5 metru. Připočteme-li si k tomu po obou stranách tloušťku dřevěných desek, pak museli být nebožtíci do rakví a jam přímo vtěsnáni (byť dřevěné rakve, zhotovené buď z prken, nebo vydlabané z jednoho kusu kmene, nebyly vždy používány). Ke zvláštním úpravám hrobových jam patří kamenná schránka vybudovaná ze tří mlýnských kamenů přímo nad hrudí nebožtíka (Šaratice). Mrtví byli pochováváni většinou v poloze nznak s rukama podél těla. Archeologové však nacházejí i celou řadu odchylek a zvláštností, například skelety s překříženými nohama, překříženými oběma rukama nebo s rukama směřujícími do klína apod. Velmi neobvyklá je poloha mrtvého vsedě. Zemřelé s překříženými a někdy i sepnutými rukama považujeme – alespoň u pohřbů na území římských provincií za příslušníky křesťanské komunity. Většinou v jedné jámě spočívalo tělo jedné osoby. Někdy však byly do jedné hrobové jámy ukládány nad sebe dva pohřby, žena a muž nebo žena a dítě. Je zřejmé, že dvojhroby nikoli současné, ale následné musely být na povrchu označeny a že jde o rodinné pohřby. I v hrobě na pohřebišti v Šaraticích ležely nad sebou dva pohřby, oba dětské. V horní části hrobové jámy ležela kostra nemluvněte, spodní pohřeb v rakvi byl zcela vykraden.

Antropologické výzkumy ukazují, že převažují pohřby žen a dětí nad hroby mužů. Moravským nálezům lidských pozůstatků věnoval pozornost český antropolog Milan Stloukal. Na základě studia lebek rozlišuje pět základních skupin, byť hranice mezi nimi nejsou zcela zřetelné. K největší skupině náleží lidé mezo-dolichomorfní (s úzkým až středně širokým obličejem a větším tvarem těla), zastoupení muži i ženami přibližně v poměru 1:1. Prokázány jsou i typy leptodolichomorfní (s nízkou mozkovnou a nižší tělesnou výškou); eurydolichomorfní (s mezodolichomorfní lebkou a se širokým obličejem); extrémně leptodolichomorfní s dolicho- až hyperdolichokranní a leptoprosopní lebkou (s úzkým nosem a vyšší tělesnou výškou) a konečně typy brachykranní (se středně širokým obličejem a vystouplými očníci). I na Moravě byla zjištěna skupina lidí, jimiž byly už od dětství uměle lebky deformovány. Dosud se přišlo na pětadvacet dokladů, nejvíce na nekropoli v Novém Šaldorfu (7). Zpravidla na každém rodovém hřbitově nacházejí archeologové alespoň jednoho jedince s deformací. Jak jsem už uvedl, není tato zvláštní móda jen znakem hunské a obecně nomádské komunity, známe ji i u východogermánských kmenů, i u Langobardů, Durynků i Burgundů. V každém případě zvyk deformovat lebku šířil od východních nomádů, od Hunů, a to téměř do všech kmenů, které s Huny přišly do kontaktu nebo sídlily v okrajových zónách hunského kmenového svazu.

K nejprůzračnějším milodarům, podle nichž lze usuzovat na sociální a kulturní postavení zemřelých, náleží na moravských nalezištích kovové součásti oděvu, šperky a ozdoby. Mezi nimi vynikají zvláště šatová spínadla (spony). Velmi pestrá škála těchto předmětů se badatelům stala základem pro časové a kulturní zařazování všech hmotných pramenů. Přetrvávající typy tzv.

samostřílových a podvázaných spon (názvy typů spon jsou odvozeny od charakteristických konstrukčních prvků – tětiny nad vinutím v podobě samostřílu a spodní část spony obtočené drátkem) z pozdní doby římské postupně nahrazují nové formy, typy s polokruhovitou záhlavní destičkou, zpravidla se třemi nebo pěti kuželkovitými výčnělky. Jindy mívají spony trojúhelníkovitou, obdélníkovitou nebo rozeklanou destičku. Bývají často zdobeny vrubořezovými vzory. Vrubořezu (německy Kerbschnitt) se dosahovalo šikmými řezy, které se proti sobě sbíhaly v ostré rýze a jejichž šikmé stěny vytvářely střídavě světlé a tmavé efekty. Zcela ojedinělým druhem spínadla je spona v podobě cikády z Nového Šaldorfu. (Shodný typ známe i z prostředí nomádských komunit.) Důležité pro zkoumání kroje, a tudíž i kulturní příslušnosti je uložení spon na kostře nebožtíka. Dvojice spon na ramennou sepínala šat zvláště gótských žen, přítomnost jedné spony charakterizuje v pozdně antickém období zvyk, jenž se prosadil především u Římanů. V následující době si sponami ženy nezdobily šat jen v místech hrudníku či na ramennou, ale i v dolní části těla, zejména pod pasem: sepínaly rozparek suknice. V jiných případech mohly spony spojovat pohřební rubáš.

K dalším důležitým pozůstatkům kroje patří různé tvarované přezky z opasků a obuvi nebo nákončí řemenů. Ze západu pronikala móda zavěšovaných „kabelek“ či měšců na opascích, z nichž v hrobech zbyla železná kování. Ženy se hojně zkrášlovaly náušnicemi, často s mnohostěnnou kostkou, skleněnými a jantarovými korály, náhrdelníky, náramky a prsteny. Jeden stříbrný prsten s christogramem zůstal navlečený přímo na prstním článku pravé ruky ženy z hrobu ve Vyškově. Ozdoby a šperky se zhotovovaly z různorodého materiálu, převážně z bronzu, stříbra, zlata, almandinu atd. V hrobech často nacházíme i nástroje: nože, přesleny, křesací soupravy (zastoupené ocílkami a kamennými úštěpy), jehly, šídla, dokonce i rybářské háčky. Nechybějí ani nádoby keramické, vyráběné na kruhu, někdy zdobené vlešťováním. Vzácností bývají skleněné poháry. K běžným nálezům v hrobech patří toaletní potřeby: kostěné hřebeny a kovové pinzety, zato vzácné jsou v pohřební výbavě druhé poloviny 5. století zbraně a součásti výstroje. Z našeho území známe jen několik dvojsečných mečů, jeden jednostranný mečík v dřevěné pochvě a několik trojhrbitých šipek. Drtivá většina hrobů byla v minulosti, v době brzo po uložení ostatků do jam, vykradena, o čemž svědčí rozházené kosti, někdy shrnuté na jednu hromádku. Označování míst hrobů různými mohylkami, kůly či kameny přispívalo k jejich objevování. Většina vykradačských šachet směřovala do středů hrobů, což svědčí o tom, že vykradači velmi důvěrně znali polohu jednotlivých cenných věcí. Četné drahocenné předměty z hrobů tak navždy zmizely. Můžeme proto předpokládat, že původní výbava byla rozhodně větší. Ovšem i zachovalé hrobové nálezy jsou pro nás cenným svědectvím o kultuře tehdejších obyvatel.

Nápadnou koncentraci rodových pohřebišť zjistili archeologové na Brněnsku a v oblasti jižně od moravské metropole. Odkryli zde i dva dosud nejbohatší hroby velmožů či přímo knížat, nebo dokonce králů, a to na izolovaných místech, mimo hřbitovy, v Blučině a na Žuráni u Brna (viz 4. kapitola), lokalitách vzdálených vzdušnou čarou jen 15 kilometrů. Oba pohřby jsou jasným svědectvím existence centra na Brněnsku či mocenského ústředí některého z kmenů, snad Herulů. Nové archeologické výzkumy prokázaly osídlení i na okraji hlavních sídelních zón. V Prostějově-Držovicích v místě s příznačným pojmenováním „U hřbitova“ byly na sklonku minulého století odkryty tři kostrové hroby z doby stěhování národů. V prvním byla pochována žena a ve zbývajících dvou spočinuli muži-bojovníci. Jeden mužský hrob obsahoval kromě standardní výbavy (zápony, přezky, nože, pinzety apod.) jednostranný meč v dřevěné pochvě; ležel u pravého ramene nebožtíka. I mrtvému v druhém hrobě položili kdysi k levému předloktí železný sax v dřevěné pochvě.

O rozsahu a intenzitě osídlení vypovídají hlavně sídliště, bohužel právě ona patří dosud k málo probádaným. Teprve v druhé polovině 20. století jejich výzkum značně vzrostl, ale ne natolik, aby na základě něho mohli archeologové důkladně vyřešit všechny problémy. Kromě jednotlivých objektů se podařilo prozkoumat části malých osad a dvorců. V nich žila většina

obyvatel, jejichž poslední stopy nacházíme na malých rodových pohřebištích. Nejde tedy o velká sídliště, jaká známe z doby římské. V době stěhování národů se rozsáhlé změny ve společnosti projeví i v sídlištní struktuře. Zvětšily se sociální rozdíly mezi vládnoucí silou a nesvobodnými lidmi. Hlavním vlastnictvím byla především půda a stáda dobytka a koní. Hospodářství se při tom muselo opírat o produktivitu podmaněného obyvatelstva. Výsledky jejich práce se k vládnoucí složce dostávaly ve formě dávek, zejména zemědělských produktů.

Vysvětlení problému, proč se sídlištních lokalit zachovalo mnohonásobně méně než pohřebišť, lze hledat ve dvou hlavních faktorech. Hlavním důvodem je krátkodobá existence osad: bouřlivé období stěhování národů neumožňovalo vytvoření husté a stabilní sítě osad. Druhým důvodem je obtížná rozpoznatelnost střepového materiálu a objektů samotných. Lidé si tehdy nemuseli vždy stavět jen zahloubené domy, mohli si budovat i lehké kúlové nadzemní stavby, standardními metodami stěží identifikovatelné.

Nejběžnějším typem obydlí se v této době staly zahloubené chaty (polozemnice) s obdélným půdorysem. Na rozdíl od starších staveb z doby římské (s rozmístěním kúlů do tvaru šestiúhelníka) měly hlavní nosné kúly v rozích nebo trojice kúlů spočívala v kratších protilehlých stranách. Takové objekty známe z Hulína, Lovčiček, Mušova, Pavlova a Rajhradic.

K objevu mnoha českých a moravských archeologických nalezišť napomohla v 90. letech 20. století tzv. letecká archeologie. Běžné metody terénního výzkumu (povrchová prospekce, včetně sběrů materiálu v ornících nebo odkrývání zeminy – vykopávky) nemusí vždy přinášet úspěch. Týká se to zejména těch lokalit, na nichž naši předkové nepobývali dlouze a tudíž tam nezanechali příliš výrazných stop, zejména keramických střepů, podle nichž lze zpravidla nejsnázeji zařadit jednotlivé nemovité památky. Zahloubené objekty (hroby, zemnice, příkopy apod.) přitom mohou být velmi dobře pozorovatelné a rozpoznatelné z větších výšek. Plochy oseté vhodnými rostlinami (obilím, vojtěškou, někdy i kukuřicí) jsou pro archeology „ve vzduchu“ užitečným zdrojem poznávání, a to za předpokladu dostatečné vlhkosti půd, správné světelnosti apod. Nad zahloubenými objekty se zpravidla vyskytuje hustší a větší vegetace (tzv. vegetační příznaky), což umožňuje lepší půda v objektech, obsahující zetlelé organické látky. Takovým způsobem se podařilo rozpoznat příkopy římských polních táborů na jižní Moravě nebo germánské příbytky, které tvořily v polích zřetelné obrazce. Jedno dosud neznámé sídliště s patnácti zahloubenými obytnými objekty, nacházející se na břehu potoka Dunávky u Rajhradic jižně od Brna, z letadla vyfotografoval Miroslav Bálek (1946–2003). Objevitel, ač profesí geodet, vykonal pro moravskou archeologii velmi mnoho. Ze studia leteckých snímků se nedalo zcela přesně říct, jak staré a jaké kulturní příslušnosti sídliště je. Trojice protilehlých kúlů, patrná uvnitř kratších stran pravoúhlých útvarů, vzbudila podezření, že by mohlo jít o osadu z doby stěhování národů, kterých v našich zemích není mnoho. Následné archeologické ověření jednoho ze zahloubených domů potvrdilo, že bylo skutečně objeveno sídliště z této doby. Podle několika střepů, vyzvednutých z výplně objektu, jej mohli archeologové datovat do druhé poloviny 5. století. K tomuto nálezu by bez letecké prospekce stěží mohlo dojít.

Jiné neobyčejně zajímavé sídlištní nálezy byly zjištěny ve výplni jedné jámy ve Velkých Němčicích. Objekt obsahoval velké množství hliněných fragmentů, mezi nimiž převažovala keramika točená na kruhu, zastoupená amforami, džbány (nechybí ani murgské zboží), vázami, poháry, mísami, hrnci a zásobnicemi. Ojediněle jsou doloženy i římské keramické importy (dva zlomky glazovaného mortaria), nejmladší svého druhu u nás; poté zcela vymizely.

I v této pohnuté době provozovaly některé osady řemeslnou činnost. Textilní výroba je prokázána nálezy tkalcovského závaží (v Lovčičkách), o hutnické činnosti svědčí železářská struska (v Hulíně). Pece v Mušově a Brně-Lišni (v lokalitě „Staré Zámky“) zase dokládají činnost hrnčířskou. Na Staré Zámky, jedinou výšinnou lokalitu této doby, se uchýlily neznámé skupiny lidí. Je jisté, že osídlení v 5. století se soustřeďovalo na nejvyšší část ostrožny. Ojedinělé střepy však byly nacházeny na celé zkoumané ploše hradiska.

Herulové

V první polovině 5. století se v úrodném Pomoraví nepochybně – jak víme – usazovaly smíšené skupiny podunajských a východogermánských kmenů. Na základě studia archeologických památek lze mezi nimi spatřovat gótské, alanské a sarmatské kulturní vlivy. Kromě toho zde žily ještě zbytky původních Svěbů. Tento vývoj lze sledovat až do zániku hunského kmenového svazu, jenž se dotkl i východu naší země. V následujících desetiletích ovládli Moravu – její jižní část – Herulové.⁶³

Poprvé se s tímto germánským kmenem setkáváme v pramenech druhé poloviny 3. století v oblastech východního Přičernomoří. Pronikli tam snad ze Skandinávie, své původní domoviny. Podruhé se o nich dozvídáme z pramenů druhé poloviny 4. století: tehdy jejich říši na břehu Azovského moře vyvrátili Ostrogóti vedeni králem Hermanarichem. O jejich svérázné kultuře se zachovalo několik svědectví, většinou z pera byzantských autorů. Všechna nahánějí hrůzu a přesvědčivě dokumentují komplikované společenské vztahy založené na bezmezné oddanosti ke kultu a jeho rituálům. Jedním z nich je svědectví Prokopie z Kaisareie a jeho knihy *Válka s Góty*: „Jací lidé jsou Herulové ... věřili v množství bohů a pokládali za zbožné usmiřovat je lidskými obětmi. V mnohých zvycích se odlišovali od ostatních lidí; jejich starci a nemocní neměli totiž právo na život: jakmile někdo z nich zestárl nebo onemocněl, byl nucen poprosit příbuzné, aby ho co nejrychleji odstranili ze společnosti lidí. Ti nasbírali hodně dříví, postavili vysokou hranici a posadili ho na vrchol; potom poslali k němu jednoho z Herulů, který nepatřil k rodině, s dýkou. Nebylo totiž dovoleno, aby ho zabil příbuzný. Když se ten, kdo zabil jejich příbuzného, k nim vrátil, rychle zapalovali všechno dříví, počínajíc od rohů. Když zhasl oheň, sbírali kosti a rychle je zakopali. Při smrti herulského muže si manželka musela uvázat na hrdlo oprátku na hrobě manžela a zemřít zanedlouho potom, pokud dbala cti a toužila zanechat po sobě dobré jméno. Žena, která jednala jinak, zůstala navždy v hanbě a její život byl urážkou příbuzných jejího muže. Takové obyčeje měli Herulové v dávné době“, dodává Prokopios.⁶⁴

Písemné prameny umožňují rozlišit v 5. století Heruly východní (žijící při Azovském moři a na Dunaji) a západní (obývající Porýní, Galii a Španělsko). Západní Herulové jsou roku 409 připomínáni mezi kmeny útočícími na Galii. V polovině 5. století se východní větev Herulů stala se vši pravděpodobností součástí hunského kmenového svazu, neboť jsou zmiňováni jako jedni z aktérů bitvy na řece Nedao v Panonii. Po oné bitvě se přemísťují někam do středního Podunají.

A tady se dostáváme k jádru našeho problému. Mohli bychom za jejich nové území považovat jižní Moravu? Pokud přijmeme tezi zastávanou například Jaroslavem Tejralem,⁶⁵ že Rugiové v této době sídlili v Dolním Rakousku (v zemi řečené Rugiland), Gepidové východně od středního Dunaje a Langobardi se ještě neprodrali do Čech, natožpak na Moravu, pak je pravděpodobné, že Herulové mohli v druhé polovině 5. století osídlit jih Moravy.⁶⁶

To ovšem neznamená, že by zde šlo o jednotné etnické osídlení. Promíšenost různorodých skupin a družin v jednotlivých kmenech, a to různé intenzity, je pro 5. století přímo charakteristická a určit jejich kulturu je velmi nesnadné. Podle četných hmotných dokladů, zejména hrobů, ojediněle i pozůstatků osad, které lze označit za památky předlangobardského stupně doby stěhování národů, můžeme vyzdvihnout jeden důležitý poznatek příznačný pro existenci vládnoucí složky: bohaté, vskutku knížecí či královské hroby z brněnské oblasti, z Blučiny a Žuráně, považované za objekty, v nichž byli pohřbeni příslušníci herulské vládnoucí vrstvy. V případě Žuráně je situace o to složitější, že v hrobce v různé době spočinuli dva jedinci, patrně z jedné etnické skupiny. Z písemných pramenů máme doloženy četné dynastické sňatky mezi různými germánskými kmeny. Z tohoto důvodu nemůžeme vyloučit ani příslušnost prvního k Herulům a druhého k Langobardům. Ať tak či onak, oba hroby jsou jasným dokladem, že na Brněnsku bylo v druhé polovině 5. století významné centrum Germánů, nejpravděpodobněji

Herulů. Písemné prameny o Herulech zanechaly řadu někdy i značně rozporuplných zpráv. Na několika místech popisuje v různých souvislostech údajnou krutost Herulů i Prokopios z Kaisereie.⁶⁷ Znásilňovali podle něj ženy a oddávali se nepřírozeným pohlavním stykům s osly, kradli dobytek a jiný majetek, často v nich převládala divokost a zaslepená oddanost svému králi. Zcela jiný obraz však ukazuje jejich vztah k zemědělství. Víme, že pěstovali len a nepochybně i další plodiny. Zdá se tedy, že některé herulské skupiny už prošly vyšším stupněm civilizační úrovně.

Četné herulské družiny se významně podílely na Odoakerově tažení do Itálie. Ostatní obsadily v roce 488 nížinu při soutoku Moravy a Dunaje, kterou nedlouho předtím opustily zbytky Rugiů (přidruživši se Ostrogótům na jejich tažení do Itálie). Mezitím Herulové podnikali ničivé vpády do Panonie a rozhodující měrou přispěli k zániku římského osídlení v Podunají. Netrvalo dlouho, a museli na novém území zvednout zbraně proti Langobardům, kteří dorazili na Moravu na strastiplné cestě přes Čechy ze středního Polabí, a jak píše Prokopios z Kaisereie, a porazili je: „Nakonec porazili Langobardy, kteří byli křesťany, a uložili jim poplatek; stejně naložili s jinými kmeny, ne protože to byla obvyklá věc u barbarů v oněch končinách: je hnala k něčemu takovému touha po penězích a pýcha.“⁶⁸

Poražené kmeny musely Herulům platit tributy, což je u germánských kmenů – kromě Franků – záležitost zcela ojedinělá. Ukazuje to přinejmenším na zvláštní postavení, jakého si tyto Germáni ve střední Evropě vydobyli. Ze svého úspěchu se však netěšili dlouho. Za vlády krále Rodulfa (†508/510) utrpěli od Langobardů, svých východních sousedů, drtivou porážku, jež přivodila konec jejich říše. Zvláštní respekt si vydobyl Rodulf. Nedlouho poté co v závěrečné fázi války s Langobardy byl v boji zabit, jej Theodorich Veliký označil za „syna ve zbraní“.⁶⁹ Východořímský císař Anastasios (491–518) pak poražené Heruly usadil jako foederáty v Ilýrii. Část dokonce odešla v 6. století do své pravlasti, do Skandinávie. Směr jejich tažení je zatím předmětem diskusí. Názor, že i západní část naší vlasti byla závislá na Herulech, není přesvědčivý.⁷⁰ V případě Čech bychom mohli spíše uvažovat o kontaktech s Rugii.

Změny v Čechách

Na počátku doby stěhování národů se i v Čechách odehrávají závažné změny. Kolem roku 400 odchází z tohoto území určitá část populace (původní svěbské obyvatelstvo – snad ještě zbytky Markomanů?). Avšak dosud zde nebyl přechodný stupeň D1 (archeologické označení časového úseku pro etapu mezi pozdní dobou římskou a počátkem doby stěhování národů) tak důkladně propracován jako na Moravě. Třebaže některé rysy (rychlý úbytek sídlištních struktur, osídlování výšinných poloh a vytrácení se žárového ritu) jsou v tomto přechodném úseku zřejmě společné oběma teritoriím, rozličnosti shledáváme mezi jednotlivými kraji. Rozuzlení problému s počátky doby stěhování národů lze podle mě hledat ve skupině památek typu Přešťovice-Friedenhain. Území s pozůstatky po lidech této kulturní skupiny na jihu Čech se mohlo stát tranzitní oblastí během odchodu Markomanů ze středu země směrem k Dunaji. Při těchto úvahách nelze opomenout ani známou událost o obrácení markomanské královny Fritigily na křesťanství, kterou zmiňuje Paulinus Milánský v *Životě svatého Ambrože*.⁷¹ Část kmene Markomanů pravděpodobně kolem roku 397 osídluje Podunají, někde v pobřežním pásmu provincie Norika.

Jak velká část původních obyvatel odešla a zdali se tak stalo začátkem 5. století jako na Moravě, je za současných vědomostí velmi obtížné rozhodnout. Ani Čechy se zcela nevyhnuly cizím zásahům z Podunají. Svědčí pro to nejen úbytek a úpadek dosavadní polabské germánské kultury, ale i útěk původních obyvatel do nepřístupných a dosud neosídlených oblastí. I některé cizorodé prvky v kultuře domácího obyvatelstva lze považovat za ukazatel těchto změn. Zásadní odlišnosti vývoje Moravy a Čech 5. století jsou však evidentní a nemohou uniknout žádnému zevrubnému

zkoumání. Příčinou tohoto poznání jsou nepochybně jak odlišnosti autochtonního vývoje, tak i intenzita a různorodost vnějších zásahů.

V české kotlině se v první třetině 5. století formuje nová kulturní skupina. Vyčlenil ji v šedesátých letech 20. století archeolog Bedřich Svoboda (1910–1975) a nazval ji podle lokality na Kladensku jako tzv. vinařický stupeň. Také toto archeologické naleziště, obdobně jako jiná objevená v dávné minulosti, má pohnutou historii.

V 19. století bylo potřeba stále více stavebního materiálu, z něhož nejdostupnější byly cihly. Ty se zhotovovaly přímo v místech, kde se cihlářská hlína těžila. Proto se hojně zakládaly nové cihelny. Jelikož se kvalitní hlína velmi často dobývala v místech spojených s někdejší pravěkým osídlením, při těžbě dělníci nacházely různé archeologické nálezy, mnohdy i hroby. Už v sedmdesátých letech 19. století byly ve Vinařicích (v bývalé Landově, později Sukově cihelně na mírném svahu k Libušinskému potoku) rozkopávány kostrové hroby. A 26. července 1876 navštívil místo naleziště Josef Smolík (1832–1915), numismatik a archeolog Muzea království Českého. Zjistil, že už tam bylo hodně hlíny vytěženo a odkopáno. Dokonce tehdy, před více než sto lety nabádal k opatrnosti:⁷² „Uhodí-li na věci, které v pouhé hlíně jsou neobyčejné (kosti, střepiny ap.), nechť odloží motyku a rýč a hrabe pozorně hloub buď menší motýčkou (např. na cukrovku), nebo plechovou lžicí, nožem neb dokonce rukama. Jen takovým opatrným a nechť díme starobylosti předmětů samých jakož i úcty k době v naší vlasti dávno minulé důstojným zacházením se zbytky pravěkými lze se dodělati výsledků, potěšitelných pro každého z nás, kdo lásku má k starším památkám domácím.“ Podle původní dokumentace měly být porušené hroby obloženy kameny. Z jejich okolí byly vyzdvíženy rozličné věci, například hliněné a skleněné nádoby a další předměty, mezi nimi už tehdy zaujalo pozornost šest stříbrných spon, některé dokonce pozlacené, hlavně dva luxusní exempláře (o nich více na dalších stránkách). Nálezy se tehdy bohužel nerozlišovaly podle jednotlivých hrobových celků, proto jsou pro nás velmi cenné informace o dvou hrobech, zachráněných v pozdějších letech.

Zásluhou Jana Felcmana, amatérského archeologa a ředitele cukrovaru ve Zvoleněvsi, byly všechny nálezy z nich předány do Muzea království Českého (dnešního Národního muzea). První hrob, objevený v roce 1894 se nacházel v hloubce 2 metrů. Ležela v něm kostra na zádech ve směru severozápad–jihovýchod s pravou rukou zvednutou. Za lebkou stála hliněná nádoba a na kostře spočívala železná přezka a zlomek neurčitelného železného předmětu. Kostra byla silně zetlelá („strávená“). Zpráva o objevu druhého hrobu v roce 1895 se donesla Janu Felcmanovi později. Dělníci mezitím hrob částečně porušili. Zvlášť zajímavé je zjištění, že něco musela mít v ruce, neboť se zde našly zrezivělé zbytky. Poté se ukázalo, že jeden předmět – železný nůž – ukradl nějaký dělník a odvezl si jej domů do Netovic. Nakonec se jej podařilo od něj dostat. V tomto hrobě, vykopaném ve vzdálenosti asi 1 metru od předchozího, ležela na zádech opět silně zetlelá kostra, orientovaná ve směru severozápad–jihovýchod, s rukama v klíně. Ruka mrtvého původně svírala železný nůž. V okolí se našly i fragmenty přezky a ocílky a čtyři křesací kamínky. Pravděpodobně všechny předměty byly uloženy v koženém váčku připevněném k opasku zesnulého, neboť se u nich zachovaly zbytky zetlelé organické látky. Na krku měl nebožtík patrně náhrdelník a na hlavě nějakou pokrývku, protože kolem lebky se našla zvláštní vrstvička. Další milodary tvořil kostěný hřeben a železné kování kapsáře. Bohužel více informací se z této důležité lokality, kde bylo zničeno celé pohřebiště, už nedozvíme.

Vinařická skupina byla dlouhou dobu považována za jednolitý soubor památek. Teprve polský badatel Kazimierz Godłowski v ní spatřoval dva vývojové stupně,⁷³ starší, přibližně z první poloviny a mladší, zhruba ze druhé poloviny 5. století. Vývojově pokročilejší stupeň začíná v období kolem poloviny 5. století. Tato chronologická skupina z doby stěhování národů reprezentuje svéráznou kulturu podstatné části 5. století. Její základ je třeba hledat v kultuře původních obyvatel polabské civilizace. Ta se pak podle Bedřicha Svobody rozvíjela pod pozdně římskými vlivy, ovlivňováním a výrobky z Porýní a z Podunají. Právě to je příznačné pro některé nové typy šperků, jež zhotovovali řemeslníci, kteří putovali na dvory domácí šlechty a podle

jejího vkusu pak přetvářeli sobě vlastní umělecké řemeslo. V něm se uplatňovaly různé nové šperkařské techniky, například vrubořez, niello a kolkování. Niella se docилоvalo horkou cestou. Do stříbrných ploch se vhloubily vzory, jež byly zaplňovány tmavší hmotou, nejčastěji sirníkem stříbrným. Klenotníci tak vytvářeli nové typy šperků, jež jsou v Čechách typické zvláště pro mladší (klasický) stupeň vinařické skupiny (archeology označený jako D2 a datovaný do rozmezí let 440/450–480/490). Počátky nových typů lze však spatřovat už ve starším stupni (zkráceně D3 nebo D2/D3-D3 a datovaném přibližně do let 410/420–440/450). Vedle šperků a ozdob charakterizují domácí řemesla nejlépe pestře tvarované a zdobené hliněné nádoby. Hlavním a do jisté míry i jediným pramenem poznání vinařické skupiny jsou kostrové hroby, z nichž také většina předmětů pochází. Inhumační pohřební ritus zcela ovládl tehdejší kulturu našich zemí i sousedních oblastí (Morava, Podunají, Bavorsko, Sasko a Durynsko). Dokládají to některé hroby z Vinařic, Lovosic, Kolína a Prahy-Kobylis. Většina dalších kostrových hrobů patří až do klasické vinařické skupiny. Žárové pohřbívání, kromě specifické situace na jihu země v Přešticích, se mohlo uplatňovat ve velmi omezené podobě.⁷⁴ Třebaže to, že starý kremační ritus byl na ústupu a nastoupil ritus inhumační, mohlo být pádným důvodem změny obyvatelstva, nelze tento postřeh zevšeobecňovat. Od spalování se všude ve střední Evropě upouštělo. Celkem vzato hovořit o etnických změnách jen na základě změny pohřebního ritu není možné. Pravděpodobně v Čechách existoval daleko silnější domácí etnický substrát než na Moravě. A nebyly tam zpřetrhány vazby s primárním osídlením. Polabské germánské etnikum, reprezentované především potomky původních Markomanů, bylo schopno absorbovat kulturní působení z rozličných stran, byť bylo vydatné. K obdobnému poznání dospěl Jaroslav Tejral.⁷⁵ Podle něj „vše nasvědčuje tomu, že nálezy vinařického stupně jsou spíše výrazem pokračujícího vývoje domácího prostředí, i když nepochybně ovlivněného infiltrací cizorodých elementů a silně formovaného pozdními provinciálními impulzy jak z jihu, tak především ze západu.“

Nemůžeme proto souhlasit s názorem, prosakujícím z různých publikací,⁷⁵ že Čechy se ocitly v této době na okraji dějinného vývoje a jejich obyvatelé zanechali po sobě nepatrné památek. Pro počátky doby stěhování národů charakterizují Čechy výrazné vazby k Podunají, zejména ke kultuře podunajských foederátů. Vydávají o tom svědectví hliněné džbány s vlešťovanou výzdobou, glazované a skleněné nádoby, některé typy přezek a pásových garnitur. Zvláště zdařilým výtvozem je zlatá přezka z Prahy-Radotína, obdobná nálezům z lokalit untersiebenbrunnského horizontu. K typickým předmětům podunajské proveniencce patří i spona s tremolovou výzdobou (s dekorem v podobě klikatky složené z půlobloučků) ze západních Čech. Jiné nálezy, například bronzový nákrčník a přezka z Prahy-Radotína, prozrazují západní (porýnské) prostředí. Nákrčník zdobí půlobloučky provedené pomocí kolkovacích nástrojů a rytý motiv v podobě X, který má po obou stranách čtyři svislé čárky. Zřejmě označuje vlastnictví konkrétní osoby, není tedy jen pouhým výzdobným prvkem. Šperk byl opravovaný, a tudíž pravděpodobně dlouho nošený. Původně – podle zachovalých stříbrných kroužků – měl zřejmě závěsky. Zatímco přezka vznikla v římských provinciích, nákrčník zhotovili někde na pomezí římského a barbarského světa. Oba předměty mohly tvořit jeden celek, ale bližší nálezové okolnosti jsou neznámé. Římský importu prozrazuje výrazná skupina součástí a ozdob oděvu, například přezky zakončené zvířecími hlavičkami, které sepínaly opasky z Kolína-plynárný, Karlovic-Čertovy ruky, Prahy-Radotína a Prahy-Vokovic. Ve Vokovicích se našla celá pásová souprava zdobená vrubořezem.

O propojenosti našeho území s podunajskými oblastmi podávají výmluvné svědectví i sídlištní nálezy z jižních Čech, zvláště ze Zbudova. Obyvatelé této osady bezpochyby patřili k podunajským východogermánským družinám, jež pronikly do prostoru postupně vyklizovaném nositeli kultury (skupiny) Přešovice-Friedenhain. O sídlištních této skupiny toho bohužel víme dosud velmi málo. Navíc se pozůstatky osad obtížně v terénu identifikují.

Není vyloučeno, že Čechy – vzhledem ke své výhodné geografické poloze – byly uchráněny přímého hunského zásahu, mnohem dokonaleji než Morava. Na druhé straně ani ony se nemusely

nomádkému vlivu zcela vyhnout. Vždyť stačilo do oslabeného území dosadit vazala hunského kmenového svazu, a země byla fakticky ovládnuta. Zdali tomu tak skutečně bylo, nelze prokázat už proto, že neznáme systém společenské struktury. Nicméně minimálně dva nálezové soubory vypovídají o přítomnosti cizí aristokracie. Bohatý hrob bojovníka z Břizy u Litoměřic obsahoval zlatý nákrčník, stříbrné a pozlacené přezky podunajského typu v untersiebenbrunnském stylu, závěsek ze zlatého plechu (možná z pektorálu), zbraně, kovovou nádobu a postranice uzdy z koňského postroje. Takové složení nálezů nás dostatečně přesvědčuje o tom, že šlo o významného barbarského bojovníka, snad foederáta pozdně římské armády, který měl úzké vazby k Podunají. Dalším jedincem stojícím v předním sledu hierarchického členění společnosti je mrtvý z bohatého kostrového hrobu z Prahy-Radotína. Z milodarů se v hrobě zachovala zlatá přezka, skleněná nádoba, závěsek se zbytky tkaniny a především solidus (zlatá mince) císaře Arcadia, ražený mezi lety 402–406 v Ravenně.

Vrcholným obdobím vinařické skupiny je doba okolo poloviny a zejména podstatná část druhé poloviny 5. století. Zatím ji známe pouze z obsahu kostrových hrobů, v nichž nacházejí archeologové elegantně provedené etážovité nádoby, misky s vykrajovaným límcem, široké misky vinařického typu a další předměty. V hrobech, ale i mimo ně nacházejí stříbrné a pozlacené spony niederflorstadtsko-wieslochského typu, pravděpodobně české provenience, a spony typu „Gross-Umstadt“, které se šířily také do alamanského prostředí. Naopak od Alamanů do Čech pronikaly železné samostřílové spony rathewitzského typu a spony typu „Miltenberg“. Příznačnými spínadly jsou spony typu „Praha“ nebo honosné stříbrné pozlacené spony typu „Wiesbaden“ z Vinařic, zdobené niellem. Wiesbadenské spony, nalézané i daleko od míst svého vzniku, byly vkládány nejčastěji do ženských hrobů. Podle německého badatele Joachima Wernera (1909–1994)⁷⁷ to nemusí být ještě doklad obchodu s vysokými společenskými vrstvami, mohou být svědectvím sňatků se ženami cizích etnik, které si spony přinesly ze svého rodiště.

Už v polovině 5. století můžeme v Čechách sledovat rozšíření časných vrubořezových prací staršího Kühnova stupně vrubořezu v podobě úponkovitých a spirálovitých vzorů na litých sponách, známých z bohatých hrobů z Měcholup, Prahy-Libně a ze spony krefeldského typu z Vinařic. Právě v bohatém ženském hrobě z Prahy-Libně, kde se našel pár stříbrných spon s třemi knoflíky na záhlavní destičce a stříbrný nákrčník a náramek, byla zjištěna obdobná skladba předmětů, jaká je patrná u bohatých alamanských žen. Velmi blízké obchodní vztahy k alamanské kultuře, patrné v samotném centru Alamanů na hradišti Der Runde Berg u Urachu (v Bádensku-Württembersku), lze sledovat ve šperku i keramice. I některé nálezy ze vzdálenější oblasti dolního Pomohání a předhůří Taunu (hroby z lokalit Wenigumstadt, Gonzenheim a Niederflorstadt) prozrazují průnik polabských Germánů snad přímo z Čech, tedy z vinařické skupiny.⁷⁸ Mohlo se tak stát po roce 436 nebo 437, když burgundská (lépe řečeno wormská) říše utrpěla na středním Rýnu, po předchozím zásahu Aëtia, krutou porážku od Hunů a roku 443 se její obyvatelé přestěhovali do Savojska a založili novou říši. Tím se jejich předchozí domovina uvolnila pro nové nájezdníky a kolonisty, včetně družin labskogermánských kmenů. Rovněž nálezy na středním Neckaru – typická keramika skupiny Prešťovice-Friedenhain – prokazují kontakty s tímto prostředím. Z toho můžeme vyvodit, že v druhé třetině 5. století se do jihozápadního Německa přesunula ne zcela zanedbatelná část Germánů především z Čech.

Nejen u Durynků a Alamanů, ale i na území Čech se formovala v této době aristokratická vrstva, na jejíž dvorce přicházely nejen luxusní výrobky z Porýní, ale i vkus a tamní zvyklosti. Poslední významnější ohlasy z římsko-provinciálního prostředí jsou patrné v nálezech velmi vzácných výrobků porýnských sklářských dílen. V Praze-Kobylicích a Praze-Veleslavíně byly nalezeny štíhlé kónické poháry zdobené vláknitou šroubovicí a vysokými vláknitými oblouky kempstonského typu, časté u Alamanů, i miskovité tvary se zprohýbanými stěnami a pohár typu „Hammelburg“.

Nejlépe nám prostředí tehdejší vládnoucí vrstvy přibližují ženské pohřby z Měcholup a Úherců, hroby s množstvím drahocenných šperků. I v ostatních kostrových hrobech příznačné

západovýchodní orientace nalézáme především pozůstatky žen ukládaných do dřevěných rakví. Takřka zanedbatelně je bojovníckých hrobů – neboť u mužských pohřbů nenalézáme žádné zbraně. Všude kolem se válčilo a vedly nejrozičtější boje, a u nás chybí zbraně. Jen tu a tam se objevují hroty šípů. Přitom hovořit o době relativního klidu v našich zemích by ale bylo troufalé. V několika hrobech, například v Praze-Veleslavíně a Praze-Kobyliších, zjistili antropologové na vykopaných lebkách četné sečné rány, a to nikoli jen jako smrtelné rány. V případě veleslavínského pohřebiště byl do jednoho hrobu uložen jedinec, jenž se sečnými otevřenými ranami ještě nějakou dobu žil.

Za to, že nacházíme v hrobech tak málo zbraní, může vykrádání hrobů. Rabování hrobů značně ztěžuje archeologům určování původní polohy milodarů. Jen nádoby – zdá se – měly své místo především kolem hlav. Vykrádání má i další aspekt, o němž jsme se už zmínili. To, co se do dnešních dnů v hrobech zachovalo, odráží jen část někdejší výbavy. Četné zlaté a stříbrné šperky (spony, náramky, náhrdelníky, prsteny atd.) se už dávno staly předmětem lupu. Už patrně ne zjistíme, jak vypadali nebožtíci v době, kdy byly ukládány do rakví či jam, co měli na sobě a jakými šperky a ozdobami je jejich blízcí vybavili na poslední cestu.

Zatím archeologové neodkryli tolik známých hrobů a pohřebišť jako z následujícího 6. století, nicméně i z těch několika lze vyvodit zajímavé poznatky. Nejvýznamnější pohřebiště se nacházejí v hlavních sídelních oblastech – pražské kotliny (v Podbabě, Veleslavíně, Kobyliších, Michli), na Slánsku (Vinařice) a Kolínsku (Kolín-plynárna). Převažují malé rodové nekropole s deseti až dvaceti jedinci. Větší množství hrobů na jednom nalezišti (v Praze-Podbabě) je výrazem dlouhodobějšího využívání místa nebo dokladem početnější komunity. Pokud šlo vůbec ze starších výzkumů rozpoznat, tvořily hroby určité nepravidelné řady nebo skupinky. V hrobových jámách – obdobně jako na Moravě – spočívaly kostry původně v natažené poloze s rukama podél těla nebo směřujícíma do klína. Jindy mívaly mrtví i různé odlišnosti (nohy překřížené apod.). Jelikož většina objektů byla zkoumána v dávné minulosti, kdy se detailnímu pozorování polohy koster a předmětů nevěnoval zvláštní zřetel, zůstává tak studium pohřebního ritu v 5. století značně ochuzeno. A tak se u četných hrobových celků musíme spokojit jen s výčtem předmětů. Jen zřídka nám nálezy řeknou něco víc. Například žena uložená do hrobu ve Vinařicích měla podle všech známek, zejména pak podle zetlelé vrstvičky kolem lebky, na hlavě nějakou pokrývku. Milodary hrobů tvořila různá šatová spínadla, přezky a nákončí k opaskům. V hrobech nechybějí ani různé korále, závěsky a prsteny. Časté jsou kostěné hřebeny, méně se vyskytují nákrčníky a náramky. Ty nacházíme hlavně v bohatých ženských hrobech. Pravidelně se objevujícím hrobovým přídatkem – mnohdy jsou také jediným milodarem – jsou nádoby, především keramické. Často jsou také jediným milodarem. Na rozdíl od nálezů moravských převažují v českých hrobech nádoby ručně tvarované. Keramika točená na kruhu – zejména mísovitě tvary durynského původu – nebyla častá, setkáváme se s ní jen okrajově. Jde zejména o mísovité tvary durynského původu. V hrobech nalézáme i pozdně římské importované džbány, pro něž známe přímé protějšky v nálezech rakouského Podunají. Velmi vzácné jsou skleněné nádoby porýnské provenience. V depozitářích českých muzeí je uloženo mnoho dalších pozoruhodných předmětů z tohoto období. Na své moderní a důkladné vyhodnocení teprve čekají.

Barbarská nobilita

Tvůrci dějin

Nahlédneme teď mezi nejmocnější jedince tehdejší doby, kteří ovlivňovali dění na evropském kontinentu. Vedle císařů a zvláště vysokých římských hodnostářů se na výsluní drali barbarští vládcové a postupně i církevní hodnostáři – biskupové. U germánských kmenů 5. a 6. století to byli především králové, kmenoví náčelníci, knížata, hrabata (u Franků), vévodové (u Franků a Langobardů), velmožové, vojevůdci a jejich ženy. Jediným přímým svědectvím o jménech a minulosti příslušníků nobility této nové Evropy jsou útržkovitě zachovalé zprávy pozdně antických a raně středověkých autorů. Z nich se dovídáme především o válečných a vladařských úspěších, méně už o osobách samých. Celou situaci znesnadňuje komplikované nadregionální sňatkové propojování germánské a římské honorace, o němž se zachovaly jen torzovitě údaje. Mnohdy velmi krátkodobé a nepevné vztahy se nestačily projevit v dějinných souvislostech. Ani o titulatuře elit v barbarské společnosti toho příliš nevíme. Hlavním důvodem obtížného rozpoznávání titulů a hodností je zejména jejich nejednotné používání v antických pramenech. Pro nejvyšší společenskou vrstvu se setkáváme s pojmy král (*rex*), *regulus*, *subregulus*, vůdce (*dux*), náčelník, *principes*, kníže a velmož. Slovem „král“ se označoval jak panovník, tak méně významný vladař či kmenový náčelník mimo římskou říši. V tomto označování však panuje pro dobu stěhování národů značná nejednotnost. Nejinak jsme na tom pro předchozí dobu římskou. Na přelomu století je za krále považován, a to jak z římské, tak i germánské strany, markomanský Marobud, který sídlil v Čechách.⁷⁹ V mládí pobýval v Římě, snad jako rukojmí. Na Augustově dvoře získal vzdělání. Po návratu na germánské území jej pravděpodobně jako krále germánskému kmeni Markomanů, který původně sídlil někde v Pomohani, dosadil císař Augustus. Odtud Marobud odvedl své soukmenovce do Čech, kde mezi léty 9–6 př. Kr – 19 po Kr. vybudoval centrum první germánské říše, zaujímající rozsáhlé území mezi Dunajem a Baltským mořem a mezi Labem a Vislou. Postupně se stal velkou autoritou mezi germánskými kmeny. Na jeho dvůr, nacházející se někde ve středních Čechách, směřovaly četné družiny římských obchodníků a řemeslníků. Vybudoval velkou armádu. Po zániku říše v důsledku vnitrogermánských bojů, byl nucen naše země opustit. Ažyl našel v severoitalské Ravenně, kde žil ještě osmnáct let až do své smrti v roce 37 nebo 38.

O římském dosazování králů germánským kmenům (v tomto případě Kvádům) nejlépe vypovídá nápis na římských mincích REX QUADIS DATUS (Kvádům byl dán král). K tomuto aktu došlo v polovině 2. století za vlády Antonina Pia (138–161). Kdo byl oním králem, není z písemných pramenů ani z mince jasné. Snad jím mohl být Furtius (předchůdce Ariogaisa) nebo i někdo jiný. Nám neznámý příslušník nejvyšší společenské hierarchie, jehož hrob se podařilo odkrýt u Mušova, by snad mohl být označen za krále. Zda jím skutečně byl, nelze však exaktně prokázat.

Pojem *rex*, užívaný antickými autory, však nemá se středověkým názvem krále nic společného, neboť barbarští králové byli na rozdíl od svých mladších protějšků voleni, byť z řad vznešenějších rodů. Své postavení si zpravidla museli vydobýt mimořádnými vojenskými schopnostmi. O instituci králů v germánské společnosti časně historického období toho víme poměrně málo. Ve většině případů byl král zároveň i vrchním vojevůdcem. Někteří – a to se týká zejména franských králů, o nichž se dochovalo nesrovnatelně více zpráv – vládli s pomocí římských úředníků. Je zřejmé, že instituce království se u Franků vyvinula z římského císařství. Tomu odpovídají obdobné zvyky při královských obřadech, shodná úloha panovníka jako vojenského velitele a hlavního soudce i totožný vztah jistého odstupu od církve. Ve chvíli, kdy se barbarské kmeny – například Gótové, Vandalové i Langobardi – přesunuly na půdu někdejší

římské říše, se začala výrazněji projevovat diferenciací jejich společnosti. Postupné splývání staré římské aristokracie s germánskou rodovou a služební šlechtou (příslušníky královské družiny) vytvářelo předpoklady pro vznik nové, tzv. pozemkové aristokracie (*senatores*), jež je nejlépe sledovatelná u Vizigótů. U Langobardů se hovoří o řadě kmenových vůdců, o královských úřednících (*gasindi*) a králích, přičemž hlavní úlohu plnily jednotlivé rody (*farae*), z nichž byli vybíráni přísežníci. Také u Bavorů měly vládnoucí rody rozhodující slovo při získávání majetku, zejména při tvorbě obrovského pozemkového vlastnictví a při boji o moc. Nejvýraznějšími jedinci, kteří vstoupili do dějin, byli jednotliví kmenoví náčelníci a králové.

Jména králů se doba stěhování národů jen hemží. Ne všichni byli osobnostmi, jež rozhodujícím způsobem ovlivnily mapu Evropy. K nejvýznamnějším germánským králům, kteří měnili historii, patřil Alarich, Geiserich, Theodorich Veliký a Chlodvík. Ačkoliv se Alarichovi, vizigótskému králi (395–410), nepodařilo vybudovat žádnou říši, bezpochyby značně ovlivnil dějiny našeho kontinentu. Údajně pocházel z prastarého a vznešeného rodu Balthů. Za ženu dostal dceru Theodorichovu, s níž měl syna Amalarika. Záhy se proslavil coby znamenitý válečník, hlavně vynikal v bojích s Římany. Postupně se ujal vedení jednoho kmene jako náčelník. Nejprve byl spojencem císaře Theodosia I., poté se stal nepřitelem Římanů. Dosáhl význačné vojenské hodnosti v římské armádě. Honosil se vysokým vojenským (generálským) titulem *magister militum per Illyricum* (vrchní velitel Illyrské prefektury). V roce 395 si jej Vizigóti zvolili za krále. Vojenskými výboji plnil rozsáhlá území Balkánu, Řecka, Panonie, Norika a konečně i samotné Itálie. V obavě před sílícími pohromami jej proticísař Priscus Attalus v roce 409 dokonce jmenoval vrchním velitelem polního vojska s titulem *magister utriusque militiae praesentales* (slovo *praesentales* značí čestné označení), ale funkce si Alarich příliš neužil. V roce 410 dobyl a vyplenil Řím. Zemřel ve věku pouhých 34 let. Jeho tělo bylo spolu s četnými poklady a kopáči hrobu pohřbeno v řečišti Busenta. Neuskutečnil se mu sen stanout na pobřeží severní Afriky. To se poštěstilo až Vandalům, jmenovitě Geiserichovi. Tento král (428–477), jeden z nejvýznačnějších z vandalských vládců a patrně i nejschopnější mezi germánskými králi 5. století, zanechal syny Hunericha, Theodericha a Genta. Vojenské schopnosti, umění jednat a přitom být nekompromisně přímočarý jej předurčily k tomu, aby vybudoval říši v místech někdejšího Karthága. V letech 429–435 si podrobil severní Afriku. Na počátku dobytých výprav padlo významné město Hippo Regius (nyní Annaba) (při jeho obléhání zemřel i svatý Augustin). O několik let později dobyly Geiserichovy oddíly i Karthágo (dnes předměstí Tunisu). Roku 455 dobyly a vydrancovaly Řím. Jako rukojmí odvedl do Karthága vdovu po západořímském císaři Valentinianovi III. Licinii Eudoxii, dceru východořímského císaře Theodosia II. a obě její dcery Eudocii a Placidii. Svého syna Hunericha pak oženil s Eudocií. Patřil k věrným vyznavačům arianství. Stal se proto úhlavním nepřítelem oficiální křesťanské církve, o čemž svědčí řada zničených kostelů, odcizených pokladů a povražděných kněží a biskupů. Geiserich je považován za zakladatele vandalské říše.

Mezi vůbec nejvýznamnější osobnosti germánského světa doby stěhování národů je nutno jmenovat Theodericha Velikého, ostrogótského krále v letech 493–526, syna Thiudimirova, jednoho ze tří bratrů-ostrogótských vládců. Jeho matkou byla souložnice, snad ani ne Gótka. Už jako sedmiletého jej vyslali na dvůr císaře Leona (457–474) do Konstantinopole jako rukojmí. V hlavním městě východořímské říše pak strávil celých deset let. Po návratu se postavil do čela výbojných výprav. Podobný osud a „kariéru“ sdílelo mnoha barbarských králů a vládců, například i Marobud. Po smrti císaře Leona a svého otce Thiudimira podporoval kandidaturu Zenonovu (474–491). Když se Zenon stal císařem, jmenoval Theodericha generálem (*magister militum*), římským patriciem a dokonce jej přijal za „syna ve zbrani“ (*filium per arma*) – nejbližší vojenský spojenec nepřibuzenského vztahu. Theodorich pokračoval v expanzivní politice. Nakonec zvítězil nad Odoakerem, germánským náčelníkem z kmene Skirů, a na třicet tři let se stal neomezeným pánem Itálie. S protivníky neznal slitování. Honosil se titulem *Rex Gothorum et Romanorum* a *Patricius urbis Romae* (král Gótů a Římanů a vznešený občan města Říma).

Královské sídlo si vybudoval v Ravenně; zde také našel ve známém mauzoleu poslední odpočinek. Je třeba říct, že se výrazně zasloužil o rozvoj Itálie. Budoval paláce a kostely, opravoval římské hradby, vodovody, lázně a cesty. Za jeho vlády dospěli Ostrogóti do stadia největšího rozkvětu své říše.

I Chlodvík (*465), franský král (482–511), se stal zakladatelem říše. Podle Řehoře z Toursu vládl dlouhých třicet let. O jeho první manželce nic nevíme, druhou byla Chrotechilda, dcera někdejšího burgundského krále Chilpericha I. (443–480). Hlásila se k pravověrnému křesťanství a je velmi pravděpodobné, že Chlodvíka postupně přivedla ke své víře. (Její sestra se stala manželkou Theodoricha Velikého.) Většina Chlodvíkovy vlády se nesla ve znamení výbojů proti Duryňům, Alamanům, Burgundům a Vizigótům. Za své centrum si zvolil Paříž. Postupně zlikvidoval všechny své významné příbuzné. Pokud potřeboval pomoc zbytku svých spřízněných při dalších výbojích, pak jen proto, aby zjistil, kdo je ještě naživu, aby jej mohl dát povraždit. Zahájil proces postupného sjednocování Franků, zejména ripuárských (žili v povodí Rýna) a sálských (obývali kraje kolem řeky Sáhy).

Obrovskou mocí, větší než samotní císaři, vládli i vrchní velitelé západořímské armády germánského původu. Nejmocnějším mužem konce 4. a počátku 5. století byl beze vší pochybnosti Stilicho (360–408), z otcovy strany Vandal, mimořádně schopný římský vojevůdce (s hodností *magister utriusque militiae*). Stal se absolutním vládcem západu římské říše a pomýšlel i na její východní část. Ačkoli byl ve službách ještě nezletilého císaře Honorio, sprádal nit různých sňatků a propojoval vlivy na různých místech. Měl za manželku Theodosiovu neter Serenu. S ní počal syna Eucheria a dcery Marii a Thermantii. Marie se stala manželkou čtrnáctiletého Honorio, její manželství však trvalo krátce, necelých deset let, neboť počátkem roku 408 zemřela a Stilicho začal sprádat plány na další sňatek své mladší dcery Thermantie s císařem. Dal zavraždit Rufína, kancléře a pretoriánského prefekta ve východořímské říši. Přesto jej Claudius Claudianus,⁸⁰ básník na Honoriově dvoře, oslavoval slovy:

„Pohleďte, Římané, konečně k muži, kterého stále
tleskotem žádal si lid i předáci moudrými hlasy.
Ustaňte sledovat čas, vždyť skončila dlouhá ta cesta,
nebudou nadějí slibnou vás trápit už oblaka prachu:
Stilicho zjevil se zrakům, jenž tkvěl nám trvale v mysli;
překonal nadějí všech i pověsti o vlastním dobru.
Pozdravte konzula vroucně, jenž navrátil moc naší říši,
chopte se pravice mužné, vždyť zdolala Kartága pýchu,
vítejte hrdinu znalého s moudrostí vrozenou sobě
spravovat císařství své, ba vládnout i nad celým světem.
Pohleďte s radostnou úctou do tváře svatého muže,
kterou i na sochách ctíte, zářící v mědi a v zlatě;
ve válkách těšil se štěstí v Africe, na Istru, Rýnu.“

Na západě bojoval Stilicho s četnými uzurpátory. V roce 406 se u Florencie střetl s Ostrogóty spolu s dalšími kmeny a porazil je. Na bojišti padlo na 100 000 barbarů. Zajímavé je, že k jinému nepříteli, vizigótskému Alarichovi, choval jistou, řekli bychom diplomatickou loajálnost, která se mu nakonec stala osudnou. Senát totiž takový vztah považoval za příliš riskantní a protiřímský. Proto proti Stilichonovi vyvolal vojenskou vzpouru. Nakonec Stilicho upadl v nemilost i u Honorio a ten jej dal v Ravenně popravit. Stejný osud čekal poté i jeho syna Eucheria. Trvalo pak několik desetiletí, než se další Germán Ricimer (†472), švagr burgundského krále Gundioka, prodral do nejvyšších pater společenské hierarchie římské říše.

Od padesátých let 5. století až do své smrti patřil k nejvlivnějším osobnostem na západořímském dvoře. Honosil se nejvyšším vojenským titulem *magister utriusque militiae*. Válečné zkušenosti

získal u Aëtia, po Stilichonovi vrchním veliteli západořímské armády a nejvlivnějším muži. Ve svých rukou soustředil Ricimer neomezenou moc. Jen kvůli svému původu – byl po otci Svěb a po matce Vizigót – nemohl dosáhnout císařského purpuru. Jako šedá eminence však dosazoval císaře na západořímský trůn a rozhodoval o jejich osudech. Podařilo se mu to v pěti případech: u Avita (455–456), Majoriana (457–461), Libia Severa (461–465), Anthemia (467–472) a Olybria (472). Zemřel náhle v mužném věku na chrlení krve. Jeho smrt uspíšila definitivní zánik západořímské říše.

Hroby knížat a králů

Život a kariéra i těch nejpřednějších mužů jednou skončí. Bývají pak pochováni při velkolepých smutečních obřadech, o nichž toho víme velmi málo. Jedinými výmluvnými svědky zůstávají hroby. Nelze dnes přirozeně už přesně rozlišit, s jakou slávou byl král, kníže či jiný vysoký hodnostář pochován. U mnoha se ani jejich hroby nezachovaly. Buď nebyly dosud nalezeny, nebo se staly terčem lupičů a vykradačů. Pak stojí archeologové před otázkou, kdo byl vlastně v oněch bohatě vybavených hrobech pohřben. A známe-li mnohá jména z písemných pramenů, nedokážeme je vždy s přesností ztotožnit s jednotlivými bohatými pohřby. Proto se o nich vedou četné diskuse. Jako příklad mohou posloužit hroby ze starší doby římské pravděpodobně s několika pohřby z Mušova nebo pohřby z 5. století z Blučiny atd. Nehodláme se v této knížce pouštět do spekulací, kdo jmenovitě byl v hrobech pohřben, stejně by to nepřineslo za současného stavu výzkumu žádný zásadní posun. Na druhé straně existuje několik hrobů, u nichž jména pohřbených známe, protože se v jejich výbavách zachovaly prsteny se jmény, jež umožňují s přesností identifikovat pohřbené příslušníky aristokracie. Jejich okázalý hrobový inventář s množstvím zlatých předmětů vpravdě odpovídá významu svých vlastníků.

Očividně nejznámější je hrob franského krále Childericha I. (†482). Byl odkryt už v roce 1653 v belgickém městě Tournai. Díky dílu tournaiského kanovníka Jeana Jacquesa Chiffleta⁸¹ *Zmrtvýchvstání Childericha I.* jsme se mohli dovědět o okolnostech nálezů a obsahu hrobu. Přestože řada nálezů byla rozchváčena hned po odkrytí, některé luxusní zlaté předměty – přezky a kování opasku vykládané granáty, masivní náramek (nejtěžší z dosud známých), spona, kování v podobě včel (nebo cikád), železná vrhací sekera řečená franciska, scramasax, spatha s honosnou pochvou a kování – přece jen zbyly a badatelé je mohli zevrubně zkoumat.⁸² Tím nejdůležitějším nálezem byl zlatý pečetní prsten s nápisem CHILDERICI REGIS a s portrétem dlouhovlasého krále. V hrobě se našly i různé součásti koňského postroje, malá achátová nádobka, drobná křišťálová koule, více než 100 zlatých a přes 200 stříbrných římských mincí.

Dnešní archeolog by z nálezových souvislostí rozhodně vytěžil řadu informací: jak byly předměty rozmístěny kolem zemřelého, jaký oděv a šperk hrob obsahoval, v jaké poloze ležely kosterní pozůstatky, ostatky by zkoumal z antropologického hlediska. Zjistit to však je pro nás dnes už nemožné. O popisu se zachovalo jen nepatrné údaje. Víme, že ve víc jak dvoumetrové hloubce se nacházela hrobová dřevěná komora. Childerichova kostra ležela patrně v natažené poloze a dosahovala délky téměř 180 centimetrů. Vznešeného mrtvého zahaloval zlatem protkávaný šat. Jak prokázaly výzkumy vedené v moderní době, pár metrů od hrobu odkryli archeologové koňské kostry, jež měly pravděpodobně vztah k hrobu franského krále. Přitom právě pohřby koní jsou vykládány jako doklad barbarských náboženských rituálů. Uvědomíme-li si složitost christianizačních procesů u sálských Franků, jejichž byl Childerich představitelem (křesťanství k nim pronikalo velmi pomalu), pak pohanství tohoto krále nepřekvapí. Pozoruhodné je i strastiplné putování nalezených předmětů po Evropě. Z Tournai převezl v 17. století arcivévoda Leopold Vilém poklad do Vídně. Odtud pak jako dar francouzskému králi směřoval do Paříže. Své místo nakonec našel v královské knihovně v Louvru. Osud hrobových nálezů

stihla v 19. století další pohroma, vzácné věci, které byly tehdy soustředěny v kabinetu medailí Národní knihovny v Paříži, ukradli zloději. Z cenné sbírky se podařilo zachránit jen malou část: zlatou sponu, několik kování v podobě včel a část zlatého a granátového zdobení meče a pochvy. Z prstenu se zachoval jen sádrový odlitek, na jehož základě byl tento klenot rekonstruován. Ačkoli z hrobu zbylo jen torzo, je považován za nejbohatší z celé doby stěhování národů.

Význačné archeologické památky z doby stěhování národů vydala i rumunská půda. Zvlášť důležité nálezy (hrob I) byly objeveny na sklonku 19. století v Sedmihradsku v údolí malé říčky Szamos u obce Apahida východně od města Cluj, někdejšího římského města Napoca; o několik desítek let později byl jen asi 500 metrů odtud odkryt neméně bohatý hrob (Apahida II). I v něm našel místo svého posledního odpočinku vysoce postavený muž. Pro úplnost dodejme, že v sedmdesátých letech 20. století se podařilo ještě odkrýt zcela malé torzo hrobu (Apahida III) s pozůstatky šestiletého dítěte. Co do počtu zlatých šperků byl bohatší druhý hrob, u prvního, z třetí čtvrtiny 5. století, však známe jméno pohřbeného. Byl jím gepidský král Omharus.⁸³ Jeho jméno, napsané v monogramu řeckými písmeny, si objevitelé mohli přečíst na štítu zlatého pečetního prstenu. Na jiném zlatém prstenu bylo pro změnu vyryto jeho jméno latinsky. V obou případech nad jménem čněl kříž. Třetí prsten obsahoval pouze značky čtyř křížů. Královskou výbavu charakterizuje šest zlatých almandiny zdobených závěsků (*pendilium*). Tyto závěsky s řetízky ukončenými zvonečky zdobily kdysi králův textilní diadém – pásku obepínající čelo. Diadém, jako předchůdce koruny, můžeme v případě Omharova hrobu považovat za jednu z hlavních insignií královské hodnosti. V tomto případě by tedy šlo o nejstaršího korunovaného germánského krále, ještě před ostrogótským Theodorichem Velikým a franským Chlodvíkem, Omharova hrobová výbava obsahovala i masivní zlatý náramek, zlatou přezku a šperk, dále dvě stříbrné konvice s reliéfními výjevy bakchanálií (mysteriemi k počtě boha Dionýsa) a zlatá kování pravděpodobně z dřevěných nádob. V hrobě chyběly zbraně a koňský postroj, běžná výbava u hrobů srovnatelného významu. Král zemřel přibližně v době, kdy se odehrála na řece Nedao rozhodující bitva, v níž Gepidové spolu se Skiry, Rugii, Svěby a Heruly rozdrtili Huny. Po oné osudné bitvě se gepidská moc rozšířila do široké oblasti vnitřního karpatského oblouku. Právě tuto dobu lze považovat za jejich největší rozkvět. A patrně nedlouho po uvedené bitvě také zemřel král Omharus.

Okázalý pohřeb náčelníka nebo velmože z francouzské lokality Pouan⁸⁴ obsahoval zlaté šperky a součásti oděvu a honosnou spathu s pochvou. Podle prstenu s vyrytým jménem HEVA předpokládáme, že do hrobu byl uložen významný Gót Hebba nebo Ibba, jenž zemřel přibližně ve stejné době jako předchozí germánští králové Childerich a Omharus, tedy v druhé polovině 5. století. Lokalita Pouan leží na břehu řeky Aube poblíž města Troyes, tedy nedaleko od míst bitvy na Katalaunských polích, kde roku 451 svedli bitvu Attila s Aëtiem. Hrob se proto dával do spojitosti s onou epochální událostí. Dokonce se tvrdilo, že v hrobě byl pochován vizigótský král Theodorich I. Tuto hypotézu dnes už nelze přijmout, přestože Theodorich v oné neblahé bitvě skutečně padl. Podle nejnovějšího zkoumání je stáří hrobu asi o dvacet let mladší než dotyčná bitva.

Známe místa pohřbů i dalších králů doby stěhování národů. Zatímco členové franské vládnoucí dynastie Merovejců byli pohřbíváni už v kostelích,⁸⁵ ostrogótský král Theodorich Veliký (493–526) spočívá v mauzoleu v Ravenně. Z inventáře jeho hrobky se nedochovalo, kromě jednoho prázdného sarkofágu, zhora nic. Zdá se, že byla záhy dokonale vykradena. Římský styl pohřbu v monumentální dvouposchodové kruhové kamenné stavbě s kupolí odráží antický způsob vlády tohoto barbarského panovníka. (Není bez zajímavosti, že téměř před půltisícem let byl někde nedaleko místa pohřbu tohoto nejvýznamnějšího germánského krále doby stěhování národů pochován nejznamenitější germánský král doby římské – Marobud.)

Zatím nejbohatším odkrytým hrobem byl hrob Childerichův. Jaký však byl opravdu nejnákladněji vybavený hrob doby stěhování národů, nedokáže současná archeologie zodpovědět, jelikož se opírá pouze o reálná nálezová fakta a ta – jak známo – mají omezené vypovídací schopnosti. Jistě

příliš nepřeženeme, když za nejnákladnější posmrtnou výbavu označíme výbavu hunského krále Attily. A to nejen na základě poznatků o obrovské moci, jakou ve svých rukou soustředil, ale i na základě zpráv gótského dějepisce Jordana, popisujícího okolnosti Attilova úmrtí a pohřbu, vycházejí přitom z autentického svědectví byzantského historika Priska z Pania, jehož dílo se nedochovalo.

„Jak vypráví dějepisec Priskos, vzal si Attila v době své smrti, když již měl předtím mnoho manželek, jak je zvykem u tohoto národa, velice krásnou dívku jménem Ildiko. Když se při sňatku s ní oddával přílišnému veselí a zmožen vínem ležel naznak a spal, tu nadbytečná krev, která mu obvykle vytékala nosem, dostala se zhoubnou cestou do krku, protože nemohla obíhat v obvyklých drahách, a byla příčinou jeho smrti. Tak připravila opilost králi, proslavenému bojem, ostudný konec. Když uplynula valná část dalšího dne, tuší královi služebníci něco neblahého a vylomí po velkém křiku dveře. Najdou Attilu vykrváceného a mrtvého, bez stopy zranění, a dívku, jak se skloněnou tváří pláče pod závojem.“⁸⁶

Attilovy pohřební obřady si podle Jordana nezačaly s velkolepostí ceremoniálních aktů nejmocnějších jedinců té doby a v mnohém je i předčily. Oplakávání doprovázely strašlivé krvavé rituály, při nichž si muži ustríhovali copy a rozřezávali tváře. Poté následoval nad jeho hrobem bouřlivý hodokvas. Jedlo se maso, chléb, datle a různé pochoutky. Účastníci pohřební hostiny vypili mnoho vína, medoviny a také piva (camum). Pohřeb vyvrcholil uložením těla do hrobu, pod mohylu. Do hrobové komory byly přemístěny četné zbraně, šperky a obrovské množství zlata a drahokamů. Údajně měl být Attila pochován tajně v noci do trojvrstevné „rakve“, nejprve zlaté, pak stříbrné a nakonec železné. Spíše než o rakev šlo o příkrovy nebo kovem zdobené přehozy přes rakev či přes tělo zemřelého. Všichni ti, kdo se podíleli na stavbě hrobu, byli po vykonání díla, jak bylo častým jevem té doby, povražděni vedle tohoto nejslavnějšího hunského krále a pohřbeni. Mýty o Attilově hrobě vyvolaly četné diskuse, zejména u senzacechtivého lidu a dobrodruhů. Lokalizací hrobu se zabývalo i seriózní archeologické bádání. Nejčastěji je přijímána hypotéza o Karpatské kotlině (někde na území Maďarska). Existuje nesčetně domněnek, výmyslů až báchorek. Místo bylo hledáno všude možné a snažilo se je najít bezpočet lidí. Marně. Prameny zmiňují pohřeb v korytě dočasně odvedeného toku řeky, jež byla do svého původního řečiště po ukončení obřadu vrácena. Obdobně, technicky velmi náročně provedeným způsobem, byl prý pohřben vizigótský král Alarich I. v jižní Itálii.

Ani naše země nebyly ochuzeny o germánskou elitu, o čemž podávají výmluvná svědectví právě hrobové nálezy. Nejbohatším hrobem je objev v Blučině na jižní Moravě. Knížecí kostrový hrob našel zcela náhodně na osamoceném místě při sondážním výzkumu v jihomoravské obci Blučina na západním svahu kopce Cézav v červenci 1953 archeolog Karel Tihelka. Ač původním zaměřením specialista na únětickou a věteřovskou kulturu starší doby bronzové, byl příjemnými okolnostmi objevu nucen se podrobněji zaobírat i mnohem mladším obdobím. Hrobová jáma nebyla patrná. Kostra, orientovaná směrem západ–východ, ležela v poloze naznak s rukama nataženými podél těla. V hrobě spočíval asi 35–40 let starý muž s bohatou výbavou zbraní, šperků a dalších předmětů, které prozrazují významné postavení zemřelého, stojícího snad přímo na vrcholu mocenské struktury germánské společnosti. Dvojčlenný široký meč po pravé straně skeletu, jednosečný krátký meč po straně levé a masivní zlatý náramek na předloktí pravé ruky nebožtíka ukazují na insignie barbarského vládce. Zrezivělá spatha, asi 80 centimetrů dlouhá, měla rukojeť pokrytou zlatou fólií a zakončenou stříbrnou hlavicí. Stříbrné pozlacené nákončí její pochvy bylo zdobeno vložkami rudého almandinu. Na pochvě meče byla zavěšená jako amulet chalcedonová perla pocházející buď z jihoruských oblastí, nebo přímo z Íránu. V pochvě, jejíž krásné nákončí zdobila zlatá fólie a přihrádková inkrustace s almandiny patrně indického původu, vězel silně zrezivělý sax (dlouhý asi 60 centimetrů). Další zbraně a součásti výstroje, tj. sada patnácti železných šipek původně uložených v toulci, kostěné obklady reflexního luku, jaký používali hunští nájezdníci, kování jezdeckého bičíku a stříbrné kování dřevěného sedla jsou dokladem jezdecko-nomádského vlivu východního kulturního okruhu. Oděv zesnulého velmože

zpestřovala celá řada různých ozdob a součástí. Po římském způsobu upevňovala šat na rameni stříbrná samostřílová spona s cibulovitými knoflíky. Na mužově hrudi poblíž spony se našla stříbrná pozlacená pinzeta, původně přivěšená k oděvu. Na koženém opasku, sepnutém zlatou přezkou s almandinovými vložkami, měl mrtvý dvě stříbrné pozlacené a vrubořezem zdobené přezky, jimiž byl upevněn řemen k zavěšení meče. Mineralogové zjistili na uvedených přezkách a na jedné průvlečce granáty českého původu.⁸⁷ Na zápěstí pravé ruky měl zemřelý navlečen masivní náramek s pečetiítkovitými konci, vyrobený z ryzího zlata o váze 226,7 gramu, což se rovná váze 50 římských solidů. Obdobné náramky nechyběly ani v hrobě franského krále Childericha v Tournai, v bohatém hrobě v Apahidě I i v dalších knížecích hrobech. Obuv vznešeného mrtvého spínaly a zdobily dvě zlaté přezky, nákončí a ozdobné trojúhelníčky s přihrádkovými inkrustacemi vyplněné almandiny. Další výbavu, uloženou u nohou zesnulého, tvořily tři skleněné nádoby (dvě štíhlá balzamaria – lahvičky na vonné látky, a jedna baňatá láhev), zhotovené v pozdně římské době někde v Podunají, kostěný hřeben a drobné stříbrné přezky. Nevíme zcela přesně, kdo byl v tomto hrobě uložen, domníváme se, že šlo o „drobného“ barbarského krále, v latinských pramenech označovaného slovem „reguli“. Hrob je svým významem srovnatelný s hrobem gepidského krále Omhara či s hrobem franského krále Childericha. Prvky jezdecko-nomádské kultury představuje luk, sedlo, bičik a hroty šípů, západogermánské vlivy spatha a pozdně římské svým typem a umístěním na oděvu zlatá spona. Různé složky inventáře hrobu svědčí o složité etnické situaci a struktuře mocenských bojů ve středním Podunají v druhé polovině 5. století, v době rozpadu Attilova kmenového svazu a před langobardským osídlením Moravy, kdy byl zemřelý pochován. To nám znesnadňuje vyjádřit se určitěji k etnické příslušnosti pohřbeného velmože či krále a k jeho jménu. Nicméně na základě současných znalostí písemných pramenů a předpokládaných etnických pohybů se uvažuje o tom, že na jižní Moravě v tomto období sídlili Herulové nebo jim podobné germánské kmeny, jež prošly východními oblastmi evropského kontinentu. Pohřbený nepochybně náležel k vedoucí společenské vrstvě Attilovy říše. Hrob spadá do třetí čtvrtiny 5. století.

Ještě méně toho víme o muži ze středu Čech. V blíže neznámém místě v okolí Prahy, na vltavském pravobřeží, byl už počátkem 20. století objeven masivní zlatý náramek. Zjevně pochází z bohatého knížecího hrobu z doby kolem poloviny 5. století nebo z druhé poloviny tohoto věku. Z výbavy hrobu, se vši pravděpodobností rozchvácené, se zachoval jen zmíněný luxusní předmět. Představuje jednu z možných insignií barbarských vládců, která naznačuje významné postavení neznámého jedince z dnes už nezjistitelného okolí pražské kotliny. Zlaté náramky, nošené zpravidla na pravé ruce, jež svírala i meč, odpovídaly významu společenského postavení svých nositelů. Pro vyjádření důležitosti je rozhodující ryzost a hmotnost. Středočeský náramek vážil 160,68 gramu, což odpovídá váze 36 pozdně římských solidů. Co do váhy je po nálezech z bohatých hrobů z Tournai, Apahidy I, Blučiny a Pouanu pátým nejtěžším v Evropě. Nejtěžší náramek, vážící 300 gramů (tj. 67 solidů) tvořil výbavu dosud nejbohatšího hrobu 5. století, v němž byl pochován franský král Childerich I.

Na území Čech se nachází ještě jedno důležité naleziště s pohřbem významného jedince – lokalita Bříza na Litoměřicku. K nálezu došlo – jak se vícekrát v obdobných případech stalo – při těžbě hlíny k výrobě cihel už v roce 1841. Šlo tedy o první hrobový celek, jenž byl v Čechách z období stěhování národů odkryt. Jedinou (ovšem velmi stručnou) zprávou, která se nám o tomto hrobu zachovala, publikoval až s třicetiletým zpožděním od objevu časopis *Památky archeologické*.⁸⁸ Pro Archeologický sbor Muzea království Českého ji zaslal dopisující člen sboru a okresní přednosta Mořic Lüssner (1813–1891). Podklady mu k ní dodal knížecí úředník Edvard Corsi, jenž byl objevu přítomen. Bohužel o nálezových okolnostech se z ní dovídáme jen nepatrné údaje. Mrtvý (kostra muže byla údajně značně velká) ležel v natažené poloze s rukama podél těla. Kolem krku měl zlatý nákrčník. Na hrudníku mu spočíval závěsek ze zlatého plechu (snad pektorál), který se však nedochoval. Po obou stranách dolních končetin mrtvého ležely čtyři čtyřhranné a pět kruhových stříbrných přezek. Dvě kruhové třídlínné přezky obsahovaly

zlacené destičky zdobené niellem. Vpravo od kostry byl identifikován svazek hrotů šípů a vlevo dlouhý kus železa, pravděpodobně zbytek meče. U nohou měl mrtvý muž bronzovou (měděnou?) nádobu (vědro), která se bohužel nedochovala. Velikost nádoby podle popisu ve zprávě odpovídala asi deseti mázům tekutiny, tj. 14,147 litru. Z nálezů z hrobu se zachránily i dvě bronzové postranice uzdy z koňského postroje, tři kruhová stříbrná kování a stříbrné ozubené kování. Nálezy jsou dnes součástí sbírky Národního muzea. V tak bohatém kostrovém hrobě byl podle všech indicií pochován význačný germánský bojovník první třetiny 5. století, zřejmě foederát římské armády, který měl silné vazby k Podunají, což potvrzují zdobené přezky, ale i další předměty.

Návrší mohylovitého tvaru Žurán, z něhož vedl Napoleon I. bitvu u Slavkova v roce 1805, je výraznou dominantou severobrněnské oblasti a významným archeologickým nalezištěm známým též jako „záhadná mohyla Žurán“. Lokalita se nachází v katastru obce Podolí. Do archeologické literatury ji poprvé už v roce 1853 uvedl moravský historik Petr rytíř Chlumetzky dílem *Bericht über die Ausgrabungen bei Bellowitz (Zpráva o vykopávkách u Bedřichovic)*. Tehdy přišel s teorií, že pod mohylou byli ve 13. století pohřbeni tatarští náčelníci. Při hluboké orbě počátkem padesátých let 19. století narazil oráčův pluh na kameny a na dřevěné trámy, koňské a lidské kostry, které ležely v natažené poloze ve směru sever–jih. Na trámech byly vyřezávané ornamenty, jeden například s trojnásobným pletencem. Nedaleko místa nálezu byly objeveny čtyři zvláštní železné svícnovité předměty, které někdy bývají interpretovány jako insignie barbarských vládců (či „čestné hole“, jež zobrazují strom života). Z toho tedy vyvozujeme, že na Žuráni byla odkryta velká hrobka s dřevěným stropem. Absence inventáře vypovídá o jejím vyloupení. To, že byla vykradena, potvrdil rozsáhlý výzkum archeologa Josefa Poulíka (1910–1998) v letech 1948–1950. „Patřil jsem též mezi ty, kteří toužili nahlédnout do nitra tohoto návrší, které jsem sám po léta vídával ze svých rodných Jiříkovic. A měl jsem vsutku štěstí, když mi v roce 1948 bylo umožněno uskutečnit na Žuráni v té době jeden z největších výzkumů v Československu“, píše J. Poulík v souhrnné studii ve *Slovenské archeologii*, publikované po téměř půlstoletí od svého výzkumu a jen tři roky před Poulíkovou smrtí, v autorových 85 letech. Díky tomu, že se domníval, že by mohly pod mohylou spočívat pozůstatky nějakého významného slovanského velmože, rozhodla se po komunistickém únorovém puči tehdejší vláda, aniž by tušila o jakou kulturní příslušnost hrobů skutečně půjde, výzkum financovat v rámci zvlášť vyčleněných prostředků určených pro slovanský výzkum.

Poulík na Žuráni prozkoumal tři pravěké mohyly a dva komorové hroby z doby stěhování národů. Na východní straně návrší objevil hrobku I a mezi mohylami 1 a 2 pak i hrobku II. Prokázal, že komorový hrob I je totožný s tím, který kdysi popsal Chlumetzky. Měl rozměry asi 4,5x4,5 metru a nacházel se v hloubce 2,4 metru. Vlastní dno hrobu dosáhlo hloubky 4 metrů. Na dně hrobové komory byly nalezeny koňské kosti z pěti až šesti jedinců, zbytky ztrouchnivělého dřeva a železný svícnovitý předmět (stejného tvaru, jaké byly objeveny na Žuráni v polovině 19. století). Komorový hrob II, objevený severozápadně necelých 10 metrů od hrobu I, byl hluboký 6,1 metru (v původním podloží 5 metrů). Rozměry komory činily 4,9x5,4x6,7 metru (u dna pak jen 1,4x3,1 a 2x3,1 metru). V severní stěně byl objeven starší kostrový hrob (č. 4), který hrobka II porušila. Na severní a jižní straně spočívaly dva protilehlé žlábký – zbytky po nosných stropních trámech. Hrobovou jámu lemovaly kulové jamky interpretované jako pozůstatky konstrukce dřevěného přístřešku (domu mrtvých). Roztroušené nálezy ze zásypu dávají tušit, že i tento hrob byl vykraden. K nejvýznamnějším nálezům nepochybně patří zlomky slonovinové pyxidy (schránky s víky) s reliéfními motivy se starokřesťanskou ikonografií – s postavou vpravo kráčejícího muže se špičatým vousem a protáhlým obličejem nesoucího v levé ruce kříž. Na jiném fragmentu je zobrazena sedící postava muže s ostře řezanou hlavou, který drží pod pravou paží knihu. Na jeho zádech je zbytek křídel. Na dalším zlomku je patrná hlava zřejmě dalšího anděla, antický šat (tunika a pallium) a lidské nohy se špičatou obuví. Do pyxidy, vyrobené pravděpodobně někde v Sýrii počátkem 6. století, se patrně ukládaly šperky. Důležitými nálezy jsou střepy dvou

skleněných pohárů a jedné misky. Na jednom z pohárů je jakýsi – patrně řecký – nápis (zřejmě „Napij se, žij krásně.“), jaké známe na obdobných exemplářích odkrytých v Norsku, Dánsku a Moldávii. Stříbrné nýtky, nalezené v hrobě, kdysi zdobily koňský postroj. Zlaté kování mohlo být součástí dřevěné misky. Zlaté nitě prozrazují, že pohřbená osoba byla do hrobu uložena v oděvu z drahocenného brokátu. V hrobce II původně spočívala kostra asi čtyřicetileté ženy spolu se dvěma koňmi. Nad oběma komorovými hroby zbudovali Germáni pravděpodobně v první polovině 6. století obrovskou stavbu kruhového půdorysu s průměrem 65 metru a 14 metru vysokou s vnější kamennou zdí; místy dosahovala až do metrové výše. Byla členěna na šest částí se šesti průchody. Tím vzniklo jakési mauzoleum. Při stavbě byl používán litavský vápenec, dovážený ze vzdálenosti 4 kilometrů. Josef Poulík vyslovil názor, že v hrobce byl pohřben langobardský král Wacho, který zemřel v roce 539, a že hrobku vykradli Slované někdy na konci 6. nebo počátkem 7. století. Kdo byl skutečně v tomto mauzoleu či v obou komorových hrobech pohřben, dnes už těžko z vykradených objektů zjistíme. Můžeme jen předpokládat, že do pohřební stavby byli v různých dobách (do hrobu I v období druhé poloviny 5. století a do hrobu II v první polovině 6. století) ukládáni příslušníci nejvyšší germánské aristokracie.

Všechny vysoce postavené jedince charakterizovaly určité insignie. Některé z nich se zachovaly přímo v hrobech, jiné známe z rozličných nálezů a konečně o některých podávají svědectví přímo písemné prameny. Hlavním zdrojem pro pozdní antiku je přitom *Notitia dignitatum*,⁸⁹ jakýsi úřední seznam dvorních, civilních a vojenských hodností západní i východní části římské říše, jenž vznikl na počátku 5. století. Základem symboliky sociálního postavení byly jednak místní tradice barbarské nobility, a jednak římský vliv. Ten vycházel z pozdně antického systému hodností známého jako *ornamenta* nebo *insignia dignitatum* (výzdoba a označování hodností).⁹⁰

Už na předchozích stránkách jsme si řekli, že nejzřetelnějším rysem římské moci projevujícím se v symbolice odívání bylo nošení zlaté nebo stříbrné pozlacené spony s cibulovitými knoflíky, která spínala plášť na rameni. Tento způsob označování je patrný od konce 3. století, a to nejen u římských hodnostářů, nýbrž i u vysoce postavených Germánů, Dáků a představitelů dalších kmenů. Při ceremoniích jim sponu připevňoval na oděv císař osobně. Spony byly propůjčovány i foederátním (spřízněným) barbarským králům a významným náčelníkům. Takové spony sepínaly královský plášť Childericha i Omhara. Dalšími nedílnými odznaky moci byly i masivní zlaté náramky, zlaté prsteny, někdy i zlaté nákrčníky a dlouhé dvojsečné meče se zlatem a almandiny zdobenými rukojetmi a pochvami. Zcela ojedinělým dokladem moci jsou zlaté závěsky z diadému, jaké se našly v Omharově hrobě.

Moc elity tehdejší germánské společnosti se odrážela i ve vznešených oděvech. A nezbytnou součást tvořily tradiční germánské symboly – zdobená kopí, štíty a opasky. Jejich způsob provedení odpovídal významu svých nositelů.

Ženy vládců

O manželkách knížat a králů a o příslušnicích vyšších společenských vrstev existuje přirozeně méně údajů než o jejich mužských protějšcích. Zpravidla známe jen jejich jména nebo to, čím byly manželky a matky. Jen některé z nich měly příležitost se prosadit i vladařsky. Po smrti největšího germánského krále Theodoricha Velikého (†526) vládla nějaký čas jeho dcera Amalasuntha (†535), neboť její syn Athalarich, na něhož připadlo panování, byl ještě nezletilý. Tato královna, obdařená mužnou odvahou a chytrostí, dokázala čelit východořímskému císaři Justiniánovi, který usiloval o podmanění Itálie. Nepochybně se významně zapsala do dějin. Takových žen v 5. a 6. století nebylo mnoho. Další vlivnou ženou byla bavorská princezna Theudelinda,⁹¹ manželka langobardského krále Authariho (584–590) a poté manželka jeho následníka Agilulfa (591–616). Theudelinda, podporovatelka křesťanství, sehrála důležitou roli u langobardského dvora coby

opora církve. Zasloužila se o zakládání kostelů a klášterů a napomáhala misionářské činnosti. Nebyla to mezi ženami germánských králů jediná křesťanka. I řada dalších žen barbarských vládců přiměla své protějšky dát se pokřtít. Ženy sehrávaly díky sňatkové politice důležité diplomatické a mocenské úlohy. Jejich přítomnost na protivníkově dvoře znamenala alespoň dočasné záruky mírových poměrů, jindy napomáhala k postupnému ovládnutí dalšího území. Radegunda, dcera durynského krále Bisina, byla v druhé polovině 5. století provdána za langobardského krále Wachona. Její otec zase měl za ženu urozenou langobardskou šlechtičnu. Jinou durynskou princeznu Basinu si vzal franský král Childerich. Vizigótský král Amalarich (511–531) pojal za ženu franskou princeznu Chlothildu. A i anglosaský král Aethelbert se na konci 6. století oženil s franskou princeznou Berthou. Mohli bychom ve vyjmenovávání podobných případů, o nichž se dochovaly písemné prameny, pokračovat ještě hodně dlouho. Neopomenutelným zdrojem poznání žen vládců jsou archeologické objevy a nálezy. Jeden z nich byl učiněn již na konci 19. století v sanmarinském Domagnanu.⁹² Skvostný poklad obsahoval zlaté šperky (závěsky z náhrdelníku, náušnice, prsten a jehlice s honosným zakončením) vykládané almandiny v technice cloisonné (výplň drahými kameny vybroušenými do roviny byla ve špercích umístěna v přihrádkách), mezi nimiž vyniká pár spon v podobě orla. Ačkoli náleзовé okolnosti nejsou příliš jasné, vědci předpokládají, že předměty tvořily výbavu hrobu některé z ostrogótských princezen či královen, která zemřela kolem roku 500. V polovině 20. století došlo k významnému objevu i ve Francii. Pod podlahou malé baziliky kostela v Saint-Denis byl objeven mezi několika bohatými (královskými) hroby i pohřeb ženy.⁹³ Tělo asi pětáctýřicetileté ženy leželo ve vápencovém sarkofágu, v němž se velmi krásně zachovaly pozůstatky přepychového oděvu: jemná plátěná košile a fialově modrý hedvábný šat obepnutý v pase. Na nohou měla pohřbená žena bílé plátěné punčochy a jemné kožené boty. Vrchní část oděvu jí překrýval plášť z červenohnědého hedvábí podšitý plátnem s manžetami zdobenými červeným saténem a vyšíváný zlatou nití. Balzamování zachovalo i ženiny vlasy a tělní tkáň, dokonce i část plíce. V sarkofágu se našly zlaté šperky – a prsten s nápisem ARNEGUNDIS REGINE; druhé slovo bylo v podobě monogramu. Se vši pravděpodobností byla v sarkofágu pohřbena královna Arnegunda (či Aregunda), jedna z manželek (pátá) Chlothara a matka Chilpericha I, která zemřela někdy v letech 570–575. Na území Francie, především Paříže a jejího okolí, bylo odkryto více bohatých chrámových hrobů⁹⁴ podle všeho přímo členů franských královských rodin, včetně žen z konce 5. a především 6. století. Pohřby v kostelech dokládaly ztotožnění světské moci s křesťanstvím. Králové a jejich rodinní příslušníci si velice pečlivě vybírali místa svého posledního spočinutí, vždyť v sakrálních prostorách se konaly jejich nejvýznamnější ceremoniální akty.

I v Čechách a na Moravě bylo odkryto několik bohatě vybavených ženských hrobů z 5. století. Vzhledem k odlišnému kulturnímu prostředí je rozdílná i jejich výbava. K nejvýznamnějším patří nálezy z Měcholup na Lounsku a z Úherců u Žatce. Podle množství a charakteru milodarů můžeme soudit, že obě ženy hrály ve společnosti na území Čech v první polovině 5. století významnou roli. Nelze vyloučit, že byly přímo spjaty s nějakými místními vládci či velmoži.

V roce 1938 byl při stavbě domu lékaře Kühnela uprostřed obce Měcholupy narušen kostrový pohřeb, uložený v obdélníkové jámě v hloubce 0,8 metru. Kostra mladé ženy (20–25 let) ležela zřejmě na prkně nebo v rakvi v natažené poloze na zádech s rukama podél těla. Měla atypickou orientaci ve směru jih–sever. Kde kdysi ležely milodary, se už nepodařilo zjistit; pracovníci Městského muzea v Žatci mohli už jen zachránit jednotlivé bohaté nálezy: zlaté a stříbrné předměty – zlatou římskou minci (*solidus*) císaře Konstantina III. (407–411), raženou v Trevíru, zlatý závěsek s almandiny, dvě stříbrné pozlacené spony zdobené vrubořezem s obdélníkovitou destičkou (původně se sedmi knoflíky), náramek s hadími hlavičkami, jehlici zdobenou zlatým perličkovým drátem, dvě přezky, různá kování a nákončí, stříbrnou lžici a miniaturní stříbrný cedníček. Nádoby byly zastoupeny jediným skleněným pohárkem. Z hrobového celku se vymyká bronzová časně římská spona se zvířecí hlavičkou, která se do hrobu dostala buď v 5. století,

nebo sekundárně při vybírání předmětů z hrobu. K dalším nálezům patří chalcedonová perla, železná přezka s bronzovým trnem a zlomek železného nože se stříbrným kováním pochvy. Na další bohatý hrob se přišlo rovněž náhodou. Historie jeho objevení je však mnohem starší. V roce 1885 se na katastru obce Úherce těžila hlína. (Lokalita se nachází v bývalém hliníku paní Rosalie Proprové na svahu směrem ke Kokovicím.) Při skopávání hlíny dělníci narazili na lidskou kostru. Podle jejich svědectví hrob nebyl ničím obložený a ani nijak označený. Kostra ženy ležela v hloubce 2 metrů, v poloze na zádech a s rukama podél těla a byla orientovaná ve směru západ–východ. Za ženinou lebkou se nacházela elegantní zdobená lahvovitá hliněná nádoba a skleněná miska. Na hrudníku mrtvé se našly skleněné a jantarové korále, dvě velké stříbrné pozlacené vrubořezové spony s polokruhovitou destičkou se třemi knoflíky a deset zlatých závěsků z náhrdelníku (trojúhelníkovitého, kruhového a jedna obdélníkovitého tvaru), zdobených dutými polokuličkami a filigránem. Obdélníkovitý závěsek měl původně barevnou vložku. Kde ležely ostatní nálezy ze stříbra – přezky, esovité záponky, pozlacená destička přezky a zlomek plechu, není známo. Jeden z dělníků – nálezce Václav Suk – pak všechny tyto předměty uložil u faráře Františka Daneše v nedaleké Peruci. A právě zásluhou jeho a hospodářského správce v Telcích Františka Moteyla se předměty spolu s dobře zachovalou lebkou dostaly do někdejšího Muzea království Českého. Muzejní správa nálezce štědře obdařila. O nálezu informovala majitelku cihelny; ta se svého podílu vzdala ve prospěch muzea. V centrálním českém muzeu jsou nálezy uloženy dodnes. V nedávné době, kdy jsem procházel archeologické nálezy z doby stěhování národů uložené v Muzeu hlavního města Prahy, jsem přišel na jednu zajímavost. Nutno ovšem předeslat, že ve zprávě o objevu úhereckého hrobu, jež se nám dochovala na stránkách časopisu *Památky archeologické*,⁹⁵ se z hrobu připomíná deset zlatých závěsků. Údajně ten desátý, který se dostal do rukou paní Proprové, darovala do Národního muzea. V městském muzeu se však nachází úplně shodný závěsek (trojúhelníkovitého tvaru) z Úherců. Zlatých závěsků tedy ve skutečnosti bylo jedenáct nebo snad ještě více? Jak se ten jedenáctý dostal do Muzea hlavního města Prahy, se už zřejmě nedovíme. Jedno je jisté: staré zprávy o archeologických nálezech musíme brát s velkou opatrností. Mnohé předměty, zvláště drahocenné, mohli rozchvátit přímo nálezci.

Vedle Lounska (Měcholup a Úherců) a Litoměřicka (Břízy) s koncentrací bohatých hrobů z 5. století patří k důležité oblasti i pražská kotlina. Už jsme zmiňovali blíže neznámou polohu s nálezem zlatého náramku. Z Prahy pocházejí také další význačné hroby. V roce 1924 byl na pozemku pana Drchoty při kopání hlíny pro cementárnu v Praze-Radotíně odkryt (pravděpodobně ženský) kostrový hrob (č. 1), jenž obsahoval lidský skelet a zlaté předměty; polohu kostry ani rozmístění ostatních nálezů se už zjistit nepodařilo. Výbavu hrobu tvořila: zlatá římská mince (solidus) císaře Arcadia, ražená počátkem 5. století v Ravenně, a jednoduchá zlatá kruhová přezka. K nálezům z hrobu pravděpodobně patřil i skleněný pohár, střepy skleněné nádoby (snad z téhož poháru) a bronzové kování složené ze dvou dutých polokoulí se zbytky tkaniny.

Jinou důležitou lokalitou je Praha-Libeň. V roce 1892 byly v místě řečeném „Na Vyšince“ při stavbě prádelny objeveny čtyři kostrové hroby z doby stěhování národů (z 5. století). Vedle jedné z koster ležely předměty nepochybně dokládající, že jde o pohřeb významné ženy: dvě stříbrné pozlacené spony s polokruhovitou destičkou se třemi knoflíky (zdobené vrubořezem). Na krku pohřbené spočíval stříbrný nákrčník a na noze stříbrný náramek s pozlacenými konci. V hrobě byl nalezen i jantarový korál a dvě stříbrná kování zdobená vrubořezem. Podle těchto milodarů je zřejmé, že do hrobu byla uložena žena se silnými vazbami k alamanské aristokracii. Snad mohla i z tohoto prostředí pocházet.

I na jižní Moravě – na Břeclavsku – přebývalo v 5. století několik vysoce postavených žen, patrně manželek místních vládců či náčelníků. Na pohřebišti z doby stěhování národů, na ostrožně nad řekou Jihlavou v jihozápadní části katastru Smolína v místě zvaném „Lochaperky“ a východně od silnice z Brna do Mikulova byl počátkem padesátých let 20. století objeven

nevykradený bohatý ženský hrob č. XXXII. Mrtvá byla uložena do jámy hluboké 2,1 metru a rozměrech 2,5x0,8 metru, orientované ve směru jihovýchod–severozápad. Po obou stranách ženiny lebky ležely skvostné zlaté náušnice zdobené filigránem a granulací. Pod ní se našlo množství skleněných pestrobarevných korálek z náhrdelníku (původně jej mrtvá měla na krku). Na pravém ženině rameni ležela velká stříbrná plechová spona s polokruhovitou a po stranách seříznutou destičkou. Druhá taková spona nalezená v hrobě původně zdobila ženino levé rameno. Na pravé straně hrudi mrtvé se našla malá stříbrná přezka, na její pravé ruce stříbrný náramek a prsten. Dvě bronzové náušnice s polyedrickou kostkou, skleněné korálky, stříbrný dutý korálek, zlomky stříbrných plíšků a korál z chalcedonu byly původně uloženy v textilním nebo koženém sáčku. U chodidla pravé nohy ležela malá stříbrná přezka. V hrobě byla ještě nalezena stříbrná spona s podvázanou nožkou, velká stříbrná přezka, dva stříbrné a jeden bronzový kuželovitý závěsek, kování pozdně římské přezky, závěsky z jantarových perel na stříbrných drátcích spolu se skleněnými korály a stříbrným závěskem sekerovitého tvaru. S velkou pravděpodobností byla pohřbena v tomto hrobě jedna z významných osob germánské nobility konce první poloviny 5. století. Jen několik kilometrů od Smolína – v katastru obce Strachotín – se v druhé polovině 5. století rozkládalo na mírném šterkovém návrší pohřebiště. Záchranný výzkum pracovníků Archeologického ústavu (tehdejší Československé akademie věd) v Brně v letech 1978-1979 prozkoumal celkem 21 hrobů z doby stěhování národů. V nejbohatším z hrobů (č. 80), bohužel částečně vykradeném, spočívala žena s významným postavením. Dokládá to zvláště zlatý lunicovitý závěsek zdobený filigránem a granulací a vykládaný vložkami z tmavě rudého skla, zlatý štítkovitý prsten zdobený filigránem a přihrádkovou inkrustací se sklem v podobě svastiky, železný nůž se dvěma zlatými objímkami a s vložkami z tmavě rudého skla, jantarový korál a skleněné korálky. I v dalším bohatě vybaveném hrobě (č. 156) byla kdysi uložena žena. Z jejího milodaru se zachovala jen zlatá mince (triens) východořímské císařovny Aelie Pulcherie (414–450), upravená jako závěsek.

Kapitola pátá

V dosahu merovejské civilizace

Zrod moci franských králů

V předchozí kapitole jsme nahlédli mezi nejpřednější příslušníky barbarské nobility napříč germánskými kmeny. Seznámili jsme se s jejich přínosem pro dějinný vývoj 5. a 6. století a nahlédli do hrobů, v nichž spočinuly ostatky knížat, králů a jejich žen. V končinách od nás vzdálených vznikala v 5. století nástupnický státní útvar někdejší západořímské říše – království Franků. Ti postupně ze západu ovlivňovali dění značné části evropského kontinentu. Jejich vliv sahal daleko na východ. I v našich zemích jsou patrné ohlasy této nové civilizace, která položila základy středověké společnosti. Ke genezi království Franků napomohl postupný úpadek římského panství a paradoxně i nájezdy cizích válečníků, zvláště hunských. Po bitvě národů na Katalaunských polích se provinciální správa začala ještě více hroutit. Celý proces urychlil císař Valentinian III. (425–455), který nechal zavraždit svého vojevůdce Aëtia, do té doby rozhodující osobu v Galii. Dobytí Říma Odoakerem roku 476 a následný pád západořímské říše byl už jen formálním stvrzením změn v tomto teritoriu.

Na troskách antické říše se začala rodit zatím rozdrobená, zanedlouho však nejmocnější říše evropského kontinentu. Nebyl to však pro Franky vývoj jednoduchý. Frankové navíc nepatřili k jediným pánům Galie; soupeřili o ni s Vizigóty a Burgundy. Velký počet obyvatelstva tvořili původní Galorománi (původní obyvatelé římské provincie Gallie). Útoky germánských kmenů a neobyčejně zákeřné dynastické boje střídavě sjednocovaly a zase rozdělovaly nesourodá franská seskupení. Vedle jednotlivých království v čele s králi existovaly i menší útvary (*civitates*), jejichž hlavními představiteli byla hrabata (*comes*) s mocí správní a vojenskou, později i soudní. V podstatě nahradili přibližně ve 120 městech římskou městskou správu. Většina z nich měla římsko-provinciální původ (Galorománi). Úřad hraběte obsazoval v 6. století král. Dalším reprezentantem moci, zvláště vojenské, později i civilní, byl vévoda (*dux*). Na rozdíl od hrabat řady vévodů tvořili Frankové, původně kmenoví náčelníci. Důležité mocenské pozice zaujímal i biskupové.

Velmi krutou, krvavou a brutálním násilím zmítanou dobu zrodu franské říše znamenitě popsal Řehoř, biskup tourský (540–594),⁹⁶ který dvacet či jedenadvacet let (573–593) zastával důležitý úřad ve městě, jež se stalo kultovním centrem křesťanů u Franků, neboť zde kdysi žil a v bazilice byl také pochován svatý Martin. Řehoř z Toursu se vypracoval na významného představitele oficiální církve v celé franské říši – jednak svým vlastním přičiněním, jednak s pomocí příbuzných. Několik z nich zastávalo biskupské úřady. Měl kontakty s různými hrabaty a králi a sám také aktivně politicky působil. Jedině tak mohl mít přehled o všech hlavních událostech. Nebýt jeho díla, nevěděli bychom do sklonku 6. století o franském království skoro nic.

Zárodky rozmachu lze spatřovat v merovejské dynastii, pojmenované podle krále sálských Franků Merovecha. Jeho syn Childerich I. (457/458–482), pohřbený ve městě Tournai, zažil pád západořímské říše. Ačkoli je o něm známo poměrně málo, jedno je jisté, byl správcem provincie Belgie Druhé (*Belgica Secunda*). Nevíme však, zda zastával vysoký úřad v římské struktuře oficiálně, nebo polooficiálně. Pravděpodobně úzce spolupracoval s Aegidiem, místodržitelem v Galii a generálem římské armády. Po jeho smrti bojoval s jeho nástupcem a synem Syagriem.

Jiným římským představitelem byl Arbogast, známý jako hrabě z Trevíru. Také on přežil rok 476. Území, jež ovládal, sousedilo s oblastí ripuárských Franků. Ti v této době představovali, vedle Franků sálských, největší mocnost v severní Galii. Jih ovládali Vizigóti a Burgundové. Před Childerichovou smrtí patřilo Arbogastovi nevelké území v okolí a severně města Tournai. Nad daleko větším teritoriem vládl Syagrius, někdy označovaný jako král soissonskeho království (podle hlavního města Soissons). Skutečný zlom nastal až za Childerichova syna

Chlodvík I. (482–511), který už sídlil v Paříži. Chlodvík (Chlogio, Chlodovech nebo Chlodwig) je považován za zakladatele a sjednotitele říše. Jeho sestra Audofleda byla ženou ostrogótského krále Theodoricha Velikého. Proto s východními Góty udržoval dobré vztahy. Nejprve významně rozšířil moc a území, které ovládal jeho otec. V bitvě u Soissons (roku 486) dobyl se svým vojskem Syagriovo království a zabil jeho představitele. Těžké boje sváděl i s Alamany a dočasně si podrobil Duryňky. S přispěním své manželky Chrotechildy (nebo také Clotildy, česky Klotilda), dcery burgundského krále, přijal křesťanství a navázal spojení s Burgundy. S jejich pomocí roku 507 v bitvě u Vouillé nedaleko Poitiers (v níž padl sám vizigótský král Alarich II.) porazil Vizigóty. Tak významně rozšířil franské území a zabezpečil jižní hranici mezi franskou Akvitánií a vizigótskou Septimanií. Následovalo válčení s dalšími franskými kmeny, zejména Ripuáry, jimž vládl Sigibert Chromý. Toho na Chlodvíkův pokyn zavraždil jeho syn Chloderich, načež jej Chlodvík nechal rovněž odstranit. Tak se zmocnil vlády nad ripuárskými (též rýnskými) Franky, tj. nad územím později označovaným jako Austrasia. Postupně sjednotil většinu někdejší Galie.

Po jeho smrti byla říše, v té době už mocná, rozdělena mezi Chlodvíkovi čtyři syny. Nápadně to připomíná dělení moci v pozdně římské říši mezi čtyři muže, dva císaře a dva augusty (tzv. tetarchie). Nejstarší Theuderich I. (511–533/534) dostal oblast Champagne se sídlem v Remeši. Po jeho předčasné smrti panoval nejprve syn Theudebert I. (533/534–548) a poté vnuk Theudebald (548–555). Další Chlodvíkův potomek, Childebert I. (511–558), ovládal okolí Paříže. Chlodomerovi (511–524) byla určena východní a severní Akvitánie s hlavním městem Orleánsem. Za nejschopnějšího lze bezesporu označit čtvrtého syna – Chlothara I. (511–561). Spravoval někdejší území svého dědy v severozápadní Galii (Neustrii) a sídlil ve městě Soissons. Tak vznikly takzvané dílčí říše. Měly jediný smysl. Pouze spolupráce všech bratrů mohla zajistit určitou integritu celého franského království. Padesátiletá vláda Chlodvíkových synů znamenala značné územní zisky. Počátkem třicátých let 6. století zničili říši Duryňci. Po těžkých bojích s Vizigóty rozšířili teritorium i na jih a stanovili stabilní hranice mezi oběma říšemi. V roce 534 spojená vojska Theuderichova syna Theudeberta I. a jeho strýců Childeberta I. a Chlothara I. zvítězila nad Burgundy. Burgundské království se tak stalo součástí franské říše. Nedlouho poté dobyli Provence, jež do té doby byla v držení východních Gótů. Tím se Frankům uvolnila cesta nejen ke Středozemnímu moři, ale i do Itálie; tam svedli úspěšné boje s Ostrogóty a Byzantinci. Přestože na Apeninském poloostrově posílili Franky Sasové a Alamani, italskou půdu se jim získat nepodařilo. V polovině 6. století se střetli už i s Bavory (Bajuvary). Dobyvatelskými úspěchy a zajištěním hranic se upevnila vnitřní stabilita říše.

Po smrti Childeberta I. (roku 558) zbyl ze čtyř bratrů jen Chlothar I. Díky svým znamenitým vojenským a diplomatickým schopnostem na krátkou dobu (558–561) opět celou říši sjednotil. Měl sedm manželek, dvě franské, po jedné Langobardce a Durynce; jakého původu byly další tři nevíme. Mít větší počet žen patřilo totiž k běžným jevům nejen u Franků, ale i dalších Germánů. Nevíme ani, zda šlo o manželství následná, nebo současná (polygamii). Tak či onak, hlavní smysl takového počínání lze spatřovat nikoli jen ve slastném životě s několika ženami, nýbrž, a to především, v promyšlené sňatkové politice. Ta umožňovala propojovat i znesvářené rody a království, rozvíjet vlastní strategické plány na nejvyšší úrovni a promyšleněji vládnout. Na druhé straně mohli potomci vzeší z těchto svazků nečekaně zamíchat dalším vývojem. A také se to stávalo. Když zemřel Chlothar I., začalo nové štěpení říše. Po Chlodvíkově vzoru bylo celé království rozděleno mezi čtyři syny. Nejmenší území, část Neustrie se Soissons, připadlo Chilperichovi I. (561–584). Charibert (561–567), jenž sídlil v Paříži, obdržel Akvitánii a část Neustrie. Po jeho předčasné smrti se o jeho království rozdělili Chilperich I. a Sigibert I. Třetí z bratrů – Guntram (561–592) – dostal Burgundsko s hlavním městem Orleánsem. A konečně Sigibert I. (561–575) vládl z Remeše východnímu království Austrasie a Auvergne na jihu. I Chilperich I. měl několik žen, nejznámější byla Fredegunda, stejně jako Sigibert I. si vzal několik manželek, jehož nejvýznamnější manželkou bezesporu byla Brunhilda, dcera vizigótského krále

Athanagilda. Právě tito dva bratři svedli mezi sebou boje o to, kdo bude pánem celého království. Nejprve Sigibert odstranil Chilperichova syna Theudeberta. Poté se chtěl zbavit i svého bratra Chilpericha. Předběhla jej však Chilperichova žena Fredegunda: dala Sigiberta zabít otrávenými meči. Chilperichův syn Merovech se pak tajně oženil s vdovou po Sigibertovi Brunhildou. Když se to dozvěděl jeho otec, nejprve jej donutil zřít se světské vlády a odejít do kláštera a poté jej nechal usmrtil. Bratrovražedné boje a vyvražďování nežádoucích osob byly téměř na denním pořádku, jak dosvědčuje i kronikář Řehoř z Toursu.

„Mezi Franky z města Tournai vypukl pak nemalý svár z toho, že syn jednoho z nich nejednou zlostně napadal syna druhého, protože ten pojal za manželku jeho sestru, a opustiv ji, žil s děvkou, že mládenec přepadl svého švagra a spolu se svými lidmi jej zabil. Jeho samého však potom usmrtili lidé, s kterými přišel švagr, a posléze zůstal z obou bojujících stran naživu jen jeden jediný, který již nenašel protivníka. Mezi otci obou se z té příčiny rozhořelo tak divoké záští, že je královna Fredegunda nejednou napomínala, aby zanechali nepřátelství a obnovili svornost, protože protahování sváru by se mohlo zvrhnout v rozbroj ještě horší. Vlídnyými slovy otce uklidnit se však královně nepodařilo, a proto zkrotila nakonec oba sekerou.“⁹⁷

Do sporu o nástupnictví, vedeným manželkami obou jmenovaných bratrů, tedy Fredegundou a Brunhildou, zasáhl třetí z bratrů – Guntram (Charibert už v této době nežil). Jelikož Guntram sám přišel o syny, spojil se s Childebertem II., svým synovcem, synem zemřelého Sigiberta, proti Chilperichovi I. a současně jej adoptoval. Zlom ve vývoji nastal po Chilperichově zavraždění. Kdo najal vraha, zda Guntram s Childebertem II., nebo Brunhilda, či ještě někdo jiný, není jisté. Z Chlotharových synů tedy zůstal jen Guntram. Kromě něho a Childeberta II. se neočekávaně po skonu Chilpericha I. objevil ještě jeden mužský potomek – pohrobek. Fredegunda porodila po smrti svého muže dítě jménem Chlothar II. Vznikly pochybnosti, zda je Chlothar II. skutečným synem Chilpericha I., nebo zda Fredegunda nechtěla oznámením narození potomka nekompromisně zasáhnout do boje o vládu nad říší. Rádcové teprve nedávno zletilého Childeberta II. začali usilovat o Guntramovo odstranění. On sám předal svému adoptivnímu synovi (tedy Childebertovi II.) veškeré insignie moci a prohlásil jej svým nástupcem. Prokázal tím nejen velkorysost, ale i schopnost řešit složité dynastické rozpory nenásilnou cestou. Byl považován za velmi schopného panovníka, který dokázal vycházet se všemi, včetně představitelů církve.

„Sám rozdávaje po tři dny almužny hojněji, než bývalo zvykem, tak se modlil a strachoval o všechny svůj národ, že již tehdy jej považovali nejen za krále, ale i biskupa Páně. Neboť všechnu svou naději skládal v milosrdenství Páně a jemu svěřoval i pochybnosti, které jej napadaly, vší silou své víry doufaje, že je v dobré obrátí,“ zaznamenal Řehoř z Toursu⁹⁸

Preferování Childeberta II. bylo trnem v oku Fredegundě, která uplatňovala nároky pro svého nezletilého syna. Rozhodla se proto odstranit všechny rozhodující osoby, Childeberta II., Guntrama i Brunhildu. Ačkoli nám nedostatek písemných pramenů k dalšímu vývoji nám neumožňuje přesně rekonstruovat všechny detaily, jisté je, že po smrti Guntrama, Childeberta II. i samotné Fredegundy se k moci nakonec přece jen dostal Chlothar II. Podařilo se mu na určitou dobu (613–629) znovu sjednotit celou říši. A aby ani královna Brunhilda, poslední dosud žijící vlivná osoba, nemohla tento proces zvrátit, dal ji odstranit.

Takové tedy byly začátky Merovejců. Franská říše se v 7. století rozdělila na čtyři hlavní oblasti: Austrasii, Neustrii, Akvitánii a Burgundsko. Posledním z velkých králů merovejské dynastie byl syn Chlothara II. Dagobert I. (622/623–638/639). Právě tento panovník se střetl v bojích se Slovy a nepochybně pronikl se svým vojskem v bitvě u Wogastisburgu až na naše území.

Nepřetržité válčení a dynastické boje o moc nezabránilo rozvoji duchovní a hmotné kultury starých Franků. Už od doby Chlodvíka a zejména během 6. století se neobyčejně rychle šířilo křesťanství. Stavěly se stovky kostelů a desítky klášterů. Mnohé z nich se stávaly skutečnými centry vzdělanosti. I světská aristokracie si budovala bezpočet městských paláců a venkovských dvorců. Městská kultura byla ještě dlouho pod vlivem římských tradic. Podobně se i ve

venkovských osadách střetával galorománský (tj. starý domorodý) a germánský (nový) způsob života. Archeologické výzkumy ze všech těchto objektů shromáždily obrovské množství pramenů k poznání merovejské civilizace. A archeologové prozkoumali nesčíslně řadových nekropolí s pozůstatky krojů, skvostných šperků, dokonalých zbraní, různých nádob, zbytků dřevěného nábytku apod. Vysoký stupeň řemeslné výroby, rozvinutý obchod, včetně dálkového, a zavedení vlastní měny⁹⁹ merovejskými králi v 6. století měnily franskou říši už v raně středověký stát. Tomu napomáhal systém organizované civilní, vojenské a soudní moci. Franská kultura merovejské civilizace se šířila daleko za hranice své říše. Hlavní podíl na tom měly jednak vojenské expanze a jednak obchod. Zdá se, že ani naše země nemusely stát úplně stranou některých vlivů.

Západní vlivy u nás

Kontakty českých zemí se západními vyspělými oblastmi se datovaly už od doby římské. Procházely jimi trasy, jež spojovaly významná centra porýnských provincií s ústředím Marobudovy říše, nacházejícím se ve středních Čechách. Po nich se ubírali kupci s drahocenným zbožím, římské legie i poselstva. Většina dalších styků v průběhu čtyř století se odehrávala v oblasti obchodování. Z Porýní a Galie k nám pronikal pestrý sortiment v podobě ozdobných šatových spinadel, krásných skleněných a bronzových nádob, textilií, pochutin a jiných druhů. S postupným úpadkem antické civilizace a vznikem nových, barbarských, říši se situace začíná měnit. Naše území od 5. století čím dál tím víc ovlivňuje kultura alamanská a durynská. Germánský kmen Alamanů, sídlící na území někdejšího římského teritoria na desátkových polích (*agri decumates*) mezi horním Rýnem, horním Dunajem a Mohanem (dnešní Bádensko-Württembersko a část Bavorska), se v této době zvláště vzepjal. Na rozvoji alamanské říše měli hlavní podíl Frankové, částečně i Durynkové. Nejnovější výsledky bádání ukazují, že výrazný podíl mohli mít i Germáni z Čech. Společný svěbský původ obou germánských kmenů, alamanského i markomanského, zjednodušoval komunikaci. Ačkoli dodnes nejsou všechny možnosti vzájemných vztahů prozkoumány, zdá se, že výměna některého zboží (ozdoby, šatové brože, snad i nádoby) mezi nimi nebyla zanedbatelná. Nelze opomenout ani mezikmenové sňatky a vzájemné přesídlování jedinců nebo malých skupinek.

Vedle Alamanů udržovali obyvatelé Čech v době stěhování národů kontakty i s Durynky, kteří žili ve středním Německu, na území dnešní spolkové země Durynsko. Začali ovlivňovat naše území už na sklonku 3. a zejména ve 4. století. Větší seskupení obyvatel tohoto kmene se dokonce přesunulo do Čech. Stalo se tak na konci 5. století nebo někdy kolem roku 500. Detailně vysledovat jejich kulturu v Čechách je však poměrně obtížné. Zanechali sice po sobě četné památky, zejména keramiku a spony (nacházíme je v hrobech), ale ty jsou mnohdy zaměnitelné s langobardskými. Přes jejich vlast se totiž přehnali Langobardi a pobrali s sebou některé z jejich obyvatel. A obě kultury se začaly prolínat.

Na území Čech můžeme v době stěhování národů (zejména v 6. století) předpokládat pronikání cizích prvků i z dalších oblastí. O podílu Germánů z Čech při vzniku Bavorů (Bajuvarů) jsme se už zmiňovali. Při výčtu vnějších kontaktů ze západu nemůžeme pominout ani možnost určitých zpětných vazeb z Bavorska, zvláště v pozdější době. Zdá se, že určité, byť zatím málo průkazné styky mohly existovat i s oblastí kolem dolní Vesery, kterou obývali germánští Sasové. Nálezy saských spon z Orosic u Loun a Prahy-Podbaby¹⁰⁰ jsou prvními doklady oněch kontaktů.

Dosud jsme velmi málo věděli o tom, jak intenzivní – a zda vůbec nějaké – byly vztahy našich zemí přímo k franskému království. Podrobné zkoumání hmotné kultury 6. století dovoluje poopravit dosavadní názory k této velmi zajímavé problematice. Už na sklonku 5. století pronikli rýnští Frankové do Pomohani a Durynska. V první třetině následujícího století vyvrátili

durynskou říši a značně zvětšili své území a moc. S franskou invazí vstoupili do oblasti obývané Alamany a Durynky bojovníci, kteří po sobě zanechali stopy, jež jsou zachytitelné i v archeologických pramenech. Jde zejména o franská militaria (sekery, hroty kopí, jedno- a obousečné meče). Za bojovníky často následovali četní kupci a z nově obsazených oblastí pak pronikali i k nám.

Hlavní podíl na obchodování měli různí kupci z porýnských měst. Směřovali s produkty franských řemeslnických dílen až do nitra Evropy a do oblastí kolem středního Podunají. Přes území Alamanů a dále na východ do langobardské říše se dováželo rozličné zboží. Mezi importy, které lze rozpoznat v nálezech, jsou některé typy spon, například tzv. ptačí (Zbuzany)¹⁰¹, nebo spony s polokruhovitou destičkou a s pěti knoflíky (Lovosice)¹⁰². Oba druhy byly oblíbenými šperky u žen Franků a Alamanů a měly o ně zájem i durynské a langobardské ženy. Móda nošení kožených kapsářů – jakýchsi kabelek zavěšených na opascích – k nám přišla rovněž ze západu. Do dnešních dnů se z nich v hrobech jako součást výbavy zesnulých zachovala jen železná kování. K importům luxusního charakteru se řadí i bohatě zdobený hřeben v pouzdře s prolamováním ve tvaru kříže, „klíčové dírky“ a balustrády (výzdoba napodobující profilované svislé příčky zábradlí), nalezený v hrobě „významné dámy“ na pohřebišti v Praze-Podbabě.¹⁰³ Nepochybně jde o jeden z nejkrásnějších předmětů franského či gótského(?) původu u nás. Podobné luxusní výrobky nacházejí archeologové v prostředí vyšší společenské vrstvy Germánů sídlících v druhé polovině 5. století na území dnešního Bádenska-Württemberska (Alamani), severní Itálie (Gótové) nebo středního Německa (Durynkové).¹⁰⁴ K působivým importům z říše Franků patří několik nálezů z langobardského pohřebiště v Hodoníně-Lužicích. Dřevěné vědro pobité tenkým měděným plechem mělo ozdobné kování k uchycení držadla (ataše) v podobě dvou ptačích hlav. Taková vědra používali pouze členové vysoké germánské nobility. Stejná ataše zkrášlovala vědro z velmi bohaté hrobové výbavy ženského pohřbu nalezeného pod kůrem kolínského dómu.¹⁰⁵ V hrobě byla nepochybně pochována princezna nebo některá z manželek některého z králů ripuárských Franků ve třicátých letech 6. století.

Nádoby byly oblíbeným dovozním zbožím. Kromě honosných dřevěných věder se dovážely mosazné a měděné misky s okrajem zdobeným nepravým perlovcem (takové byly nalezeny na moravských lokalitách v Hodoníně-Lužicích a Boroticích). Tyto misky, vyskytující se hlavně v hrobech merovejské nobility, vznikly bezpochyby v Porýní. Totéž platí o skleněných nádobách. V našich nálezech převažují vysoké štíhlé poháry nebo mělké misky se zaoblenými stěnami. Bohužel zatím nemáme u nás žádné doklady o franské keramice. Jedinou hliněnou nádobou, která by snad mohla mít původ ve franské (nebo alamanské?) oblasti, je hluboká miska vyrobená na sklonku 5. století a odkrytá na pohřebišti v Záluží u Čelákovic.¹⁰⁶ Pravděpodobně i hliněné zboží k nám dováželi franští kupci, nejspíše jako obalový materiál pro některé pochutiny.

K sbližování vzdálených kmenů a kultur přispívali i členové aristokratických rodů. Na mnohokrát citovaném pohřebišti v Hodoníně-Lužicích vykopali archeologové kromě jiného měděné kování s motivem dvou dlouhovlasých mužů. Právě nošení dlouhých vlasů bylo charakteristické pro merovejské krále (dlouhovlasí králové: reges criniti). Když byl panovník svržen z trůnu, okamžitě mu byly vlasy ostříhány a byl uvězněn či přímo usmrcen. Zatím nevíme zcela jistě, jakého původu kování je, zda jde o langobardské či přímo franské dílo, sám předmět je však pro nás neklamným svědectvím o tom, jak cizí etnika ovlivňovala zvyky daleko za hranicemi země.

Nové poznatky přináší i numismatické bádání. Přestože většina mincí z 5. a 6. století objevených na našem území pochází z Itálie nebo byzantské říše, dva zlaté solidy¹⁰⁷, které jsou uloženy přímo ve sbírkách Národního muzea, byly raženy v Galii a Porýní. Ta z bohatého hrobu v Měcholupech byla vyrobena za císaře Konstantina III. (407–411) v trevírské mincovně ještě pod římskou správou. Druhá, ze Semic u Lysé nad Labem, je z našeho pohledu ještě vzácnější, neboť jde o vizigótskou napodobeninu solidu Valentiniána III. (425–455). Nevíme, jak se do našeho prostředí oba solidy dostaly, zda obchodem, či s poselstvem jako dary, jedno je však jasné: jejich

přítomnost v českém prostoru 5. století znamenala, že zde existovala význačná společenská vrstva, udržující styk se západem na nikterak nízké úrovni.

Nezanedbatelný podíl na mezinárodním dění měla sňatková politika franské vládnoucí dynastie, ale i různých velmožů a hrabat. Podobně využívali ve svůj prospěch sňatků i Langobardi, kteří žili v 6. století (do roku 568) ve středním Podunají i v našich zemích. Wisigarda, dcera jednoho z jejich králů, byla zasnoubena a poté roku 537 provdána za franského krále Theudeberta I. (533/534–548). A její sestra Walderada se stala manželkou krále Theudebalda (548–555), jenž byl synem Theudeberta I., a po jeho smrti se s ní jako se svou sedmou a zároveň poslední ženu oženil významný franský král Chlothar I. (511–561). Jeho dcera Chlodswinda (zemřela před rokem 586) byla provdána za langobardského krále Alboina (560–572). To se už Langobardi přemísťovali do severní Itálie.

Langobardské intermezzo

Invaze Dlouhobradých

Do dějin evropského i našeho území významně zasáhli Langobardi, kmen polabských Germánů (Svébů), jejichž domovinou bylo dolní Polabí. S nejstaršími zprávami o Langobardech, tedy Dlouhobradých (údajně tak nazvaných podle dlouhých vousů), se setkáváme už v době Marobudovy říše. Po jistou dobu byli dokonce její součástí. V době vlády Marka Aurelia (161–180) se některé družiny langobardských bojovníků zúčastnily markomanských válek vedených mezi Římany a barbary (Germány a Sarmaty). Kolem první poloviny 5. století se začaly langobardské družiny posunovat dále na východ proti proudu Labe. Migrující Langobardi prošli i územím durynské říše, čímž s sebou přirozeně přibrali početné skupiny Durynků. Na sklonku 5. století pronikají smíšené skupiny Germánů pod vedením Langobardů po dlouhém putování do Čech a postupně dále na jižní Moravu, do severního Rakouska a východního Maďarska (do staré provincie Panonie). A zakládají v Podunají říši. Odtud se pak vydávají na jih do Itálie. Tam se jejich dlouhá pouť po vybudování nové říše navždy zastavuje. Alespoň takto v obrysu vypadá jejich stěhování podle písemných pramenů a archeologických nálezů.

Langobardi se na své cestě zastavili a dočasně usídlili v zemi Banthaib, jak jsou nazývány Čechy počátkem středověku u Paula Diakona,¹⁰⁸ jenž své dílo psal v 8. století. Evidentně jde o zkomolené slovo Bainaib. Stačí otočit prostřední písmeno, a máme Baiuaib, slovo blízké Baiahaim neboli Boihaemum. Kdo a v jakém počtu obýval toto území před invazí nových kolonistů na konci 5. století? Museli si cestu k nám probojovávat, nebo stěhování probíhalo klidnou cestou? Na takové otázky je velmi obtížné odpovědět. Předně musíme zdůraznit, že nový lid po sobě zanechal četná kostrová (řadová) pohřebiště a osady. Z velkého množství nálezů na těchto lokalitách vyplývá, že zábor byl poměrně radikální. Potíže však nastávají při zjišťování úrovně kultury domorodých lidí a rozsahu jejich osídlení. Základ obyvatelů onoho kulturního celku (tzv. vinařické skupiny) tvořili původní markomanští usedlíci. Je pravděpodobné, že určité jejich družiny se někdy v druhé třetině 5. století přestěhovaly do Porýní. O dalších migracích můžeme jen spekulovat. Pravděpodobně mohly mít souvislost s pádem říše Rugiů v Podunají. Prokázání sídelní kontinuity na základě vývoje pohřebišť je však velmi obtížné. Jedno z mála českých nálezů, kde byly zjištěny milodary z celého 5. století a první poloviny 6. století – Praha-Podbaba, bylo zkoumáno značně chaoticky na sklonku 19. století a nelze na něm prokázat kontinuální vývoj. Není jasné, zda jde o dvě samostatná pohřebiště, jedno z 5. a druhé ze 6. století, či zda nemáme před sebou jednu nekropoli se dvěma navazujícími fázemi. Ať tak či onak, v této době se Čechy alespoň částečně vylidnily. A obyvatelé, kteří setrvali, postupně podlehlí langobardským příchozím. Nevíme, jak invaze „Dlouhobradých“ probíhala, zda pouze vojensky, nebo za pomoci diplomatických dohod a mezikmenových sňatků. V každém případě obsadili Langobardi velkou část Čech. Složitost zkoumání migračních procesů tak nápadně připomíná stav mezikmenových pohybů v německém Polabí, jež lapidárně vystihl moravský archeolog Jaroslav Tejral: „Situace je zde neobyčejně spleťtá, neboť v pohybu byly celé populace, zanechávající po sobě nepřehlednou zmrť stop, které lze, vzhledem ke vzájemné úzké pokrevnosti všech polabských kmenů a jejich hmotné kultury, mnohdy jen stěží přesněji rozlišit, natožpak etnicky určit.“¹⁰⁹

Dobyvatelé ze severozápadu prošli Saskem, překročili Krušné hory a zastavili se v nitru Čech. Mezi badateli se vedou diskuse, zda stačila k ovládnutí Čech jedna, dvě, či více migračních vln. Podle všech indicií, které je nutno vzít v potaz, musíme počítat minimálně se dvěma fázemi

přesunu. Účastníci první vlny pouze tímto teritoriem na své další cestě do Podunají prošli. Aktéři druhé vlny se v Čechách usadili. Další, ještě teoreticky obtížnější spor se rozhořel kolem otázky, zda pořadí obou předpokládaných vln nebylo opačné. Nezanedbatelný problém je ukryt i ve složení příchozího lidu. Zatímco podle langobardských hrobových nálezů na jižní Moravě, v Rakousku a Maďarsku soudíme na poměrně etnicky jednotný kontext, v Čechách je situace složitější. Nejstarší fáze řadových (východomerovejských) pohřebišť¹¹⁰ s labskogermánskou keramikou je silně poznamenána durynským vlivem. Podle archeologa Bedřicha Svobody (1910–1975)¹¹¹ převažovali Durynkové v první migrační vlně, kdežto druhou tvořili především Langobardi. Jelikož shodné nálezy se po tomto lidu zachovaly jak v Čechách, tak i na jižní Moravě, vyvstává otázka, kudy z Čech na Moravu proudily zástupy langobardských bojovníků, žen a dětí. Trasu jejich pouti zahaluje temnota. Objevení spojovacího článku dosud nebyla věnována náležitá pozornost. V úvahu připadají tři možnosti. Buď procházeli přes Českomoravskou vrchovinu, nebo přes jižní Čechy a dále podél Dunaje, anebo přes východní Čechy, trstěnickou stezkou na Malou Hanou nebo Hanou a pak na jižní Moravu. Avšak ani pro jeden z názorů nemáme z příslušného teritoria k dispozici přesvědčivé nálezy. Pro druhou variantu (jihočeskou trasu) by mohl svědčit jeden pozapomenutý nález ze 6. století. Jde pravděpodobně o langobardskou nádobu, jež byla odkryta na lokalitě Volenice.¹¹² Nádobu stejného tvaru se našla i na Moravě, v langobardském hrobě ve Velkých Pavlovicích.¹¹³ K doložení postupu Langobardů do Podunají to však zatím nestačí. Dostačujícím důkazem pro další teorie postupu nejsou ani zprávy o byzantských zlatých mincích, pravděpodobně z hromadného nálezu z Třebíčska.¹¹⁴ Nejmladší ražbou tohoto depotu byla mince Justiniána I. (527–565). Jiný depot, pocházející ze Žďárska, obsahoval nejmladší ražby císaře Justina II. (565–578), ražené v Antiochii během důležitého roku 568 nebo 569.¹¹⁵

Při pátrání po směru invaze si povšimneme ještě jednoho aspektu. Není to v dějinách našeho území poprvé, co se z Čech na Moravu nebo opačným směrem přemísťovaly velké či menší komunity. Po zániku Marobudovy říše odešla část obyvatel našich zemí na východ (na Slovensko) někam do Pováží a markomanské bojové jednotky byly v době válek mezi Římany a barbary (v letech 166–180) vyslány do oblasti kvádské sídelní zóny (území mezi jižní Moravou, západním Slovenskem a naddunajské části Dolního Rakouska). Dělo se tak vždy po stejných cestách a v identických směrech? Pokud nebudeme mít důkladně archeologicky prozkoumané regiony Vysočiny, východních a jižních Čech, pak nepostoupí dopředu naše bádání nejen o tomto problému.

A jaký byl další osud Langobardů? Jejich dějiny ve střední Evropě ohraničují tři hlavní mezníky. Prvním je rok 488 (někdy se udává také rok 489): obsazení Rugilandu Langobardy. Dalším je rok 526/527 nebo 546/547, kdy většina kmene odchází do Panonie. A zlomový rok 568 reprezentuje opuštění střední Evropy a obsazení severní Itálie. Podle těchto milníků dělíme i jednotlivé úseky stěhování na fázi severodunajskou (488/489–526/527 nebo 546/547), panonskou (526/527 nebo 546/547–568) a italskou (568–774). V roce 488/489 obsadili Langobardi pod vedením legendárního krále Godeoka, snad zakladatele dynastie Lethingerů, vyprázdňené území někdejších Rugiů, zemi zvanou Rugiland. Ta bývá nejčastěji lokalizována do prostoru mezi územím Waldviertlu (severozápadní část Dolních Rakous) a Korneuburgem (městem na Dunaji, rozkládajícím se severozápadně od Vídně). Po určitou dobu žili Langobardi v sousedství Herulů, kteří se v této době přesunuli ze svých předchozích sídel (v Pomoraví) na jih do oblasti soutoku Moravy a Dunaje. Záhy museli se stále dotěrnými Heruly bojovat. Neúspěšné válčení nakonec někdy mezi lety 505 a 508 vyústilo ve vítězství Langobardů pod vedením krále jménem Tato. Ke střetu mělo dojít v místě zvaném pole („feld“).¹¹⁶ (O této lokalizaci se vedly rozsáhlé diskuse. Nejčastěji se tímto jménem rozumí Moravské pole s vídeňskou kotlinou.) Ve středním Podunají si Langobardi založili říši. A právě zde započal jejich mocenský vzestup pod vládou krále Wachona z dynastie Lethingerů, zřejmě synovce a nástupce Tata, jehož dal zabít. Wacho (někdy též Vakko) bravurně ovládal všechny rozhodující činitele v okolí, čímž přivedl langobardskou říši

k mocenskému vrcholu. Zdá se, že už v této době se mezi příslušníky tohoto kmene začalo šířit křesťanství.

Král udržoval velmi dobré vztahy s Byzancí, přímo se samotným císařem Justiniánem i s franskou říší. K tomu mu napomáhala sňatková politika. Své dcery výhodně provdal za příslušníky merovejské dynastie. Starší Wisigarda se stala v pořadí druhou manželkou krále Theudeberta I. a mladší Walderadu nejprve provdal za krále Theudebalda a po jeho smrti se stala sedmou, poslední ženou krále Chlothara I. Ani zde její „diplomatická mise“ neskončila. Po Chlotharově smrti ji za manželku pojal bavorský kníže Garibald. Samotný Wacho si postupně vzal Radegundu, dceru durynského krále Bisina. Jeho druhou ženou, po smrti první, byla Gepidka Austrigusa; oženil se s ní před rokem 512. Wachonovou poslední manželkou byla Silinga, dcera herulského krále Rodulfa. S ní zplodil syna Walthariho, následníka trůnu. Langobardská říše se za třicetileté Wachonovy vlády stala významným činitelem na mocenské mapě Evropy.

Stalo se i území Čech, jako jižní Morava a další země, v němž se usadili Langobardi, součástí této říše v Podunají, nebo zde vývoj probíhal odlišně? Rozdělování germánských kmenů – jak už víme – patřilo v době stěhování národů k celkem běžnému jevu. Proto představovalo teritorium ležící daleko od Dunaje zvláštní enklávu, jež se rozpadla teprve v době odchodu Langobardů do Itálie. Do té doby udržovali Langobardi úzké kontakty s pokrevně příbuzným lidem v Podunají. Mezi nimi a durynskou říší se nacházely Čechy. I s Durynky měli v důsledku diplomatických sňatků s vládnoucí dynastií „Dlouhobradí“ dobré vztahy. Ani pád durynské říše v roce 531, jež zapříčinili Frankové, tento poměr nikterak výrazně nezměnil. A Frankové začínali v evropských dějinách hrát významnou roli. A nejenom oni.

Za několik desetiletí se měla stát langobardskou vlastí Itálie, kam směřovaly různé národy. Poměry v ostrogótské Itálii (488–552) po pádu Theodoricha Velikého nebyly jednoduché. Jak jsme už napsali, na krátkou dobu situaci zvládala jeho dcera Amalasuntha, která byla nucena panovat za svého nezletilého syna Athalaricha. Ač byla poměrně schopná, vedení říše ženou bylo do té doby věc nevídaná. K tomu postupně přibýly vnitřní rozepře. Po předčasném úmrtí jejího syna byl na trůn dosazen její bratranec a Theodorichův synovec Theodahad. Změny ve vládě zavdaly důvod nájezdným akcím zvnějšku. V roce 536 vniklo do Itálie byzantské vojsko vedené Belisarem. Východořímský císař Justinián měl velmi dobře spočítáno, že mu předchozí tajné spiklenecké vztahy s Amalasunthou proti Theodahadovi vynesou územní nebo alespoň mocenské zisky. A nemýlil se. Začaly gótské války.¹¹⁷ Krátce po vylodění východořímského vojska byl ostrogótský král zabit, dokonce vlastními lidmi. Jeho nástupce Vitigis už mohl jen s obtížemi bránit rozpadající se říši proti vojevůdci Belisarovi. Hledal proto pomoc u Franků a Langobardů. V roce 539 vniká franské vojsko s králem Theudebertem I. do Itálie a poráží Byzantince – ale i Góty. Ostrogótským králem se stává Totila (541–552), s úspěchem čelící postupující byzantské agresi, která v této době nabrala ještě větších rozměrů. A Itálie je drancována nejen Byzantinci, ale i Franky. Nakonec ani Totila svou říši neubráníl a v roce 552 podlehl vojskům Justiniánovým. Říše Ostrogótů definitivně zaniká. O Apeninský poloostrov začínají spolu soupeřit Byzantinci s Franky. Franští bojovníci neuspěli, podlehnou a Itálie se stává byzantskou državou. To už chybí jen pár roků k další invazi, tentokrát Langobardů.

Ale vraťme se o několik desítek let zpět, do doby kdy Langobardi ještě pobývali v Podunají, a k dynastickým sporům. Ty hýbaly dějinami a dějiny byly v jejich vleku. Kdyby Wacho neodstranil svého předchůdce Tata, pravděpodobně by se k moci dostali přímí Tatovi potomci. Dovídáme se, že v době Wachonovy vlády hledal u Gepidů útočiště jistý Hildigis (langobardský kníže), syn Risiulfa. Už Risiulf, syn Tatův, si činil nárok na langobardský trůn, podobně jako později Hildigis, ale boj o trůn – jak víme – vyhrál nakonec Wacho a Risiulf skončil svůj život už v roce 512 někde u Warnů (jednoho ze slovanských kmenů). Jelikož jeho starší syn neznámého jména zemřel nedlouho po narození, měl tudíž být jako претендент na řadě Hildigis. Když se ten zřejmě kolem roku 535 dozvěděl o narození Wachonova syna Waltariho, ve strachu o svůj život uprchl

z langobardské říše – ke Slovanům. Tady se poprvé setkáváme s kmenem, jenž zanedlouho obsadí střed Evropy. (Pro některé badatele se právě zprávy o Hildigisově azylu u Slovanů staly podnětem k teorii o mnohem časnějším příchodu slovanských kmenů i do našich zemí, než lze ve skutečnosti prokázat.) Slované jako jediní nepatřili mezi langobardské spojence. A Hildigis k nim uprchl proto, že se jej Wacho potřeboval zbavit, aby mohl dosadit svého syna. Za pár let nato (roku 539 nebo 540) Wacho umírá. A protože Walthari byl ještě dítě, začal za něj říši spravovat Audoin z dynastie Gausů; jako král vládl po předčasné smrti Walthariho (545 nebo 546) až do roku 558 nebo 560.

I Audoin – podobně jako Wacho – byl spřízněn s Duryňky, neboť pojal za manželku Rodelindu, dceru durynského krále Herminafrida. Ta mu porodila syna a nástupce Alboina. Audoin se zapletl „do vysoké hry“ s byzantským dvorem. V roce 546 nebo 547 uzavírá smlouvu o spojenectví s císařem Justiniánem I. Ten daroval Langobardům nová území: Norikum Vnitrozemské a panonské území s okolím města Sirmium a s Posávím. Tím si Alboin znepřátelil své nové sousedy – Gepidy. Do bohaté země se Langobardi přesídlovali postupně. Datum jejich přechodu do Panonie je dosud zahaleno tajemstvím. Zatímco Paulus Diaconus¹¹⁸ a dílo o původu langobardského kmene (*Origo gentis Langobardorum*)¹¹⁹ se zmiňují o dvačtyřicetileté okupaci severního břehu Dunaje, pramen o dějinách Langobardů (*Historia Langobardorum codicis Gothani*)¹²⁰ hovoří jen o dvaadvacetileté době. Zdá se, že v *Historii Langobardů* byly popsány události, které se týkaly přemístění větší části kmene, jenž Panonii obsazoval patrně nadvakrát, jako třeba Čechy. Jak už bylo řečeno, přesídlení Langobardů do nové země vyvolalo konflikt s Gepidy, jenž vyvrcholil v první langobardsko-gepidské válce, mezi králi Audoinem a Thorismundem. A do hry vstupuje Hildigis, který mezitím našel azyl u Gepidů. Po dočasném mírovém ujednání mezi Langobardy a Gepidy žádá Audoin své gepidské nepřátele o Hildigisově vydání. Přestože Gepidové Hildigise nevydali, musel své ochránce opustit – a uchýlil se ke Slovanům. Nepobyl u nich dlouho. Nakonec hledal se svými věrnými bojovníky štěstí v Konstantinopoli u císaře Justiniána. Císař jej přijal velmi dobře; dokonce jej jmenoval velitelem své palácové stráže. Nedlouho poté uzavřel Justinián spojeneckou smlouvu s Langobardy. Gepidové spolu se Slovany záhy překročili Dunaj a drancovali Ilýrii, byl císař nucen uzavřít mír i s Gepidy. To se však nelíbilo Langobardům, kteří měli s Konstantinopolí už dřívější smlouvu a žádali císaře o pomoc proti Gepidům. Justinián jim sice vyhověl, brzy však od smlouvy odstoupil. Doufal, že se oba oslabené kmeny vzájemně zničí. V záloze měl Hildigise. Ten mezitím utekl ke Gepidům, a dokonce se i s družinou zúčastnil krvavé bitvy v roce 552 mezi Langobardy a Gepidy, jež skončila vítězstvím Langobardů. Po vyčerpávajících bojích byla vojska obou kmenů natolik zeslabena, že se Justiniánovi podařilo uzavřít mezi Gepidy, Langobardy a jím samým mír. Jelikož Hildigis zůstával stále u Gepidů (a ti jej nechtěli vydat) a Langobardi drželi jako rukojmí gepidského velmože Ustrigota, nastala komplikovaná situace, kterou koneckonců bylo záhodno řešit. A jak praví Prokopios z Kaisareie, východisko se našlo.

„Nakonec však udělal (gepidský král Thorismund) toto. Poslal k Auduinovi a požádal o Ustrigota, syna Elemundova, takže ho hnal do téhož zločinu, když ho vybízel k vzájemné zradě na chráněncích. Kdyby přemohl svou podlost, mohl odepřít provést příkaz svých protivníků a chytit Auduina samotného bez meškání do sítí téže hanebnosti a vymoci na něm přiznání. Když po tomto rozhodnutí pochopil, že si ani Langobardé, ani Gepidové nepřejí podílet se na takovém zločinu, neudělali už veřejně nic; ale každý z nich dal úkladně zabít nepřitele toho druhého. Ale jakým způsobem, to už neříkám; neboť řeči se v tomto ohledu neshodují, naopak se velice od sebe liší jako o událostech chovaných ve velké tajnosti. Tak to tedy skončilo s Hildigisem [Hildigisem] a Ustrigotem.“¹²¹

Audoinův nástupce Alboin se posledního Tatova potomka – Hildigise – už obávat nemusel. Vládu nad Langobardy nastolil patrně v roce 560. Už v roce 555 si za ženu vzal princeznu Chlodswindu (zemřela před rokem 567), dceru franského krále Chlothara I. V první polovině své vlády byl nucen v druhé langobardsko-gepidské válce bojovat opět s Gepidy. Střetnutí nakonec

skončilo velkým vítězstvím Langobardů. V roce 567 byl zabit i samotný gepidský král Kunimund, snad přímo Alboinovou rukou. S Rosamundou, dcerou zavražděného panovníka, se pak Alboin oženil.

Důležitým datem nejen langobardských dějin, ale i našeho území je rok 568. V dubnu tohoto roku odcházejí Langobardi do severní Itálie a zakládají zde další říši. Jejich jméno dodnes připomíná Lombardie. Datum 568 je zároveň považováno za konec doby stěhování národů. Nedlouho poté, roku 572 nebo 573, umírá král Alboin, pravděpodobně při obléhání města Pavie. Jím vymírá langobardská vladařská dynastie Gausů. V Itálii doznala jejich říše, za dobu trvání dvou století, největšího rozkvětu. Zde oficiálně přijali s pomocí papeže Řehoře I. Velikého (590–604) křesťanství. Velmi důležitou změnu z hlediska právní kodifikace přinesl edikt krále Rothariho, vydaný v roce 643. Tento germánský zákoník je považován, vedle vizigótského kodexu, za nejsoubornější spis právních norem a zvyklostí. Slavná historie Langobardů skončila v roce 774. Tehdy franský král Karel Veliký vyvrátil jejich říši s centrem v Pavii a symbolicky se nechal korunovat langobardským králem. Frankové, někdejší spojenci Langobardů, později zachovávali neutralitu, nakonec se stali jejich nepřáteli.

Bojovnícké družiny

Langobardi byli vynikajícími bojovníky. Na své dlouhé pouti z Polabí do Podunají a pak dále na Apeninský poloostrov se střetli s řadou kmenů. Své bojové umění dosvědčili i na našem území. Vydávají o tom svědectví nejen hroby bojovníků a pestrá výzbroj, nýbrž i zkoumání sociální struktury společnosti. V ní měli bojovníci význačné postavení. Základem moci každého knížete či velmože, kteří byli u Langobardů označováni jako vévodové (*duces*), se staly družiny bojovníků s určitou hierarchií. Dokonce se předpokládá, že přítomnost kompletní výzbroje (meče, štítu a kopí) mohla být znakem pro okruh nižší šlechty, v písemných pramenech označované jako *arimanni* (svobodní vojáci) nebo *barones* (svobodní páni).¹²² Hroby s úplnou zbrojí jsou častým jevem v Čechách. Na Moravě byla kompletní výzbroj nalezena pouze v hrobě v Rebešovicích.

Už v roce 1906 prozkoumal spisovatel a archeolog-amatér Eduard Štorch (1878–1956) v Praze-Libni na rohu ulic Kališnické a Husitské při stavbě hostince „Na Velehradě“ malé pohřebiště. Zjistil šest hrobů, umístěných ve dvou řadách po třech. Kostry v nich uložené v natažené poloze byly orientovány ve směru západ–východ. Údajně ve všech hrobech nacházel po boku koster dlouhý dvousečný meč bez pochvy. Jen jeden takový meč – *spatha* dlouhá 0,86 metru – se zachoval celý, ostatní byly ve velmi špatném stavu, takže nebylo možné zjistit, jak vlastně vypadaly. Každý bojovník měl v hrobě štítovou puklici. V jednom hrobě se našlo i držadlo štítu. V některých byly nalezeny i další milodary: hroty kopí, přezky, kroužky, hřeby a snad i nečitelná mince. Na části jedné kostry zůstaly zbytky koženého oděvu s pozůstatky bronzového kroužkového pancíře (*lorica hamata*).¹²³ Škoda jen že hroby nemohly být zachráněny v úplnosti a prozkoumány moderní metodami.¹²⁴ Zřejmě obsahovaly ještě nějaké další věci, možná přilby nebo jejich součásti.

Ze žádného úseku doby stěhování národů neznáme tolik zbraní jako právě z období langobardské anexe. Hroby langobardských bojovníků nacházíme téměř na každém pohřebišti z té doby. Na rozdíl od předchozí doby, kdy k oblíbeným zbraním patřil především krátký jednosečný meč, nyní jeho místo zaujal dlouhý dvousečný meč. *Spathy* dosahovaly délky 0,80–0,90 metru. I u Langobardů bylo nošení meče výsadou význačnějších jedinců. Dvousečné meče se proto na nekropolích nenacházejí ve velkém počtu, zpravidla archeologové narazí na jeden, maximálně dva kusy. Výjimkou jsou čtyři meče z velkého pohřebiště v Holubicích, nebo dokonce šest těchto zbraní z Prahy-Libně.

Nejběžnější langobardskou zbraní byla kopí. Z nich se dochovaly jen hroty. Nacházíme je v hrobech uložené podél těl zesnulých; do hrobů se původně vkládaly i s ratišti. Měly různé tvary, především velmi dlouhé a úzké nebo kratší v podobě vrbového listu. Často archeologové nacházejí hroty oštěpů a šípů (šípky) – drobné listovité formy s tulejí. Občas leželo několik hrotů šípů pohromadě, dokonce navzájem k sobě přikorodované. Patrně byly vloženy do hrobu původně v toulci. Výskyt šípů je neklamným svědectvím používání luků, z nichž se ovšem nic nezachovalo. Jiným militariem jsou anga, dlouhé oštěpy s krátkým listem a s rozměrnou středovou částí, původem z franské říše; k nám se dostaly spolu s Langobardy. Vzdáleně se podobají pilu, dálkové vrhací zbraní, známé z doby římské. Novinkou ve válečnickém arzenálu byly sekery. K nám pronikly dva hlavní typy, dlouhé s krátkým ostřím a týlem a takzvané francisky, vrhací zbraň s lehce esovitě prohnutým tvarem, výrazně dlouhým ostřím a krátkým týlem, rozšířená v 5.–8. století u Franků. Ochranu bojovníkům poskytovaly především okrouhlé štíty. Dřevo věkem podlehlo zkáze, ale železné součásti (puklice, držadla a zcela vzácně i okrajová kování) se v hrobech zachovaly. V Záluží u Čelákovic byl štít původně opřen o stěnu jámy u pravého ramene kostry. Z písemných a ikonografických zdrojů víme o používání přileb, většinou kožených. Z těch se v hrobech na nekropolích v Mochově nebo v Brně-Holáskách zachovala jen bronzová a stříbrná ozdobná kování. Významní bojovníci nosili přilby kovové a pancíře. Na našem území si Langobardi oblékali železná kroužková brnění (*lorica hamata*), jak o tom svědčí nálezy z Prahy-Libně, Záluží u Čelákovic a Hodonína-Lužice. Když později tito Germáni pronikli do Itálie, začali nosit lamelové pancíře (*lorica segmentata*) a přilby s chocholem.

O počtu langobardských bojovníků můžeme jen spekulovat. Zřejmě nebyl nikterak malý. Už jenom vedení tak rozsáhlých válečných střetů s Heruly, a zejména s Gepidy se muselo opírat o důkladně vyzbrojenou a početnou armádu. Prokopios z Kaisareie hovoří o několika tisících mužů.¹²⁵ Zdá se, že organizovanost vojska nebyla až do doby vstupu Langobardů do Itálie příliš velká. Šlo spíš o různé neuspořádané skupiny bojovníků. Podle toho jak schopný vévoda stál v jejich čele, takovou strukturu vojska vytvořil, buď ucelenou a pevnou, nebo chaotickou a vratkou. Teprve vojenská a správní reforma za Authariho (584–590) a zejména za jeho syna Agilulfa (591–616) přivodily radikální změny v organizaci armády. Nové správní uspořádání – rozdělení celé říše v Itálii na nižší jednotky v podobě vévodství s vlastními armádami – v podstatě kopírovalo raně středověké vojenské zřízení v čele s králem jako vrchním velitelem.

Řadová pohřebiště Langobardů

Nejdůležitějším pramenem poznání langobardského osídlení jsou hroby. Umožňují nám nahlédnout nejen do struktury společnosti, ale i do pohřebních obřadů, jež byly doprovázeny četnými praktikami a zvykem přikládání milodarů do hrobů. Vzácné zlaté šperky byly velmi často záhy po svém uložení do hrobů z nebožtíků strhávány a loupeny. Jen některé z nich unikly pozornosti vykradačů. Zachovalo se však množství jiných předmětů, které vypovídají o směru putování polabských Germánů. V průběhu 6. století se Evropou východně od hranic říše franských Merovejců stále více šířil jednotný pohřební ritus v podobě řadových pohřebišť (německy Reihengräberfelder).¹²⁶ Zdomácněl nejen u Franků samých, ale i u Alamanů a Duryňků. A pronikl i do našich zemí. Nepochybně se v něm odráží narůstající vliv křesťanské víry a nové strukturální změny ve společnosti. Nespálená těla pohřbených byla ukládána do hrobových jam, vytvářejících na hřbitovech řady. V pohřbívání tedy existoval určitý systém. Hroby byly pravděpodobně na povrchu označovány, možná nějakými kůly. Archeologická pozorování na našich lokalitách máme podložena i historickými zprávami a archeologickými výzkumy v Itálii. Královna Rodelinda nechala za hradbami města Pavie postavit kostel a nazvala

jej Santa Maria ad Perticas („u kůlů“), protože sakrální stavba vznikla v místě někdejšího pohřebiště, jehož hroby měly na povrchu dřevěné kůly. Společného pohřebního ritu pro některé germánské kmeny si povšiml významný německý badatel Joachim Werner a označil jej jako východomerovejský okruh řadových pohřebišť.¹²⁷ Tak se pohřbívalo od středního Německa přes naše země dále do Podunají. Na rozdíl od západogermánských lokalit se stovkami hrobů se u nás na jednotlivých nekropolích našly jen desítky pohřbů. Vezmeme-li v potaz, že jde jen o torza původních hřbitovů, pouze v Hodoníně-Lužicích (se 119 hroby) a v Holubicích (s 105 hroby) překonaly hranici jedné stovky.¹²⁸ Kolem jednoho sta hrobů bylo objeveno na langobardské nekropoli Maria Ponse (93 hrobů) v Rakousku nebo v Szentendre (90) a Hegykő (81) v Maďarsku. V nedávné době (v letech 2002 až 2003) prozkoumali slovenští archeologové velké a důležité pohřebiště v Bratislavě-Rusovcích se 166 hroby.¹²⁹ Rozsáhlá pohřebiště v Itálii, například Cividale (na dvou místech Cividale-Gallo a Cividale-Cella) obsahovala asi po 150 hrobech, v Castel Trosinu bylo 257 hrobů, na lokalitě Nocera Umbra 165 hrobů a v Testoně dokonce 350 hrobů. V Čechách se počtu 100 hrobů přiblížila jen tři naleziště: Záluží u Čelákovic s 63 hroby, Praha-Podbaba s 54 hroby a pravděpodobně také Tuchoměřice-Kněžívka s 55–60 hroby. Pravděpodobně se vyskytovala i místa posledního odpočinku jen s několika hroby. Nejčastěji jich však bylo 20–40.

Nevíme, jak taková pohřebiště vypadala, byla-li ohraničena apod. Jen v Záluží u Čelákovic se podařilo na dvou stranách zjistit příkop se zahroceným dnem.¹³⁰ Hroby vytvářely nepravidelné řady táhnoucí se od západu k východu. V jejich středu byl na volném prostranství vybudován dominantní objekt – hrob jezdce s koněm. Do dnešních dnů je ke zhlédnutí tak, jak byl vyzdvižen (in situ) v expozici Národního muzea.

Do této instituce každý den dojíždím, neboť bydlím mimo Prahu. Cesty vlakem trávím často čtením a kolem vlaku běží polabská rovina. Mnohdy však zalétne můj zrak k místu nedaleko Čelákovic. Pod novějšími násypy tvořícími umělý pahrbek, na němž se tyčí haly depozitářů Národního technického muzea, je ukryta archeologická lokalita Záluží. Při pohledu na ni si uvědomuji tu souhru náhod, že při své cestě do zaměstnání projíždím kolem tohoto místa. Jednou, při cestě domů, došlo k zajímavé události. Bylo to na jaře a vlak byl přeplněn lidmi jedoucími na venkov chytat první sluneční paprsky. Najednou, jak je to v tomto ročním období běžné, se zatáhla obloha a začala prudká silná bouřka. Vlak musel zastavit zrovna u této lokality. Podíval jsem se tím směrem. Pahrbek byl ozářen blesky. Celá scéna vypadala jako přírodní ohňostroj. V myšlenkách jsem si představoval různé události odehrávající se na tomto místě před 1 500 lety. Jako ve filmu mi běžely před očima scény ukládání ostatků do hrobů, různé obřady provázející pohřby za doprovodu tanců a zpěvu truchlících lidí, a ani jsem nepostřehl, že se bouřka uklidnila a vlak se dal zase do pohybu. Vždycky, když tudy projíždím, neopomenu se podívat na místo, kde kdysi stál hřbitov našich dávných prapředků. Ti, co zde v okolí pohřebiště bydleli a pokud přežili své známé a rodinné příslušníky pochované na tomto hřbitově, se postupně dali na daleký pochod směrem na jižní Moravu a někteří snad i do Panonie a severní Itálie.

Na moravské nekropoli v Holubicích bylo prozkoumáno celé langobardské pohřebiště se zajímavými hroby. Ty tvořily tři skupiny umístěné v nepravidelných řadách, což může souviset s rodovými komunitami. Každá z nich pohřbívala na předem vymezeném prostoru. Na severním okraji nekropole byla zjištěna část kruhového příkopu kolem velkého hrobu. Obdobné objekty známe i z dalších moravských lokalit. Patrně v nich byli pohřbíváni významní jedinci. I hloubka hrobových jam zde vypovídá o postavení pohřbeného. Čím hlubší jáma, tím ostatky důležitějšího člověka. V šachtových hrobech, dosahujících až několika metrů, se zpravidla nacházela luxusní výbava. Nejhlubší hrob na Moravě byl odkryt v Šakvicích: jáma v půdorysu 5,6x3,9 metru se ke dnu zužovala a dosáhla neuvěřitelných 7,5 metru. Hrobová komora byla vybudována z velkých vápencových balvanů o celkové váze asi 1,5 tuny. Zachovala se z ní asi 1,8 metru vysoká a 1 metr široká kamenná stěna východní strany hrobové komory. I tento hrob byl však vykradený;

z pohřební výbavy zbylo jen pár předmětů. Šakvické hluboké hroby s kamennými a dřevěnými konstrukcemi svědčí o přítomnosti příslušníků vysoké společenské vrstvy germánského kmene Langobardů. Tzv. šachtové hroby langobardské elity byly nalezeny i v Hodoníně-Lužicích. Nejhlubší hrob (č. 55) dosahoval 4 metrů a jako jediný ho obepínal kruhový žlábek. Hrob se nacházel na okraji v severozápadním cípu pohřebiště. Přestože byl už dávno vykraden, zachovalo se v něm množství skvostných nálezů. Mezi nimi vyniká zlatá mince (triens) císaře Justiniána I., ražená v Konstantinopoli a upravená jako závěsek. Přibližně 10 metrů východně byl odkryt další, původně bohatý hrob; archeologové v něm objevili část honosného náhrdelníku se zlatými závěsky zdobenými rudými almandiny, stříbrnou pozlacenou esovitou sponu s granátovými vložkami a další předměty. Druhou zlatou mincí – solidus císaře Anastasia, ražený opět v Konstantinopoli kolem roku 499 – vydal spolu se stříbrnou přezkou, hrotem kopí a dalšími nálezy bojovnícký hrob.

V Čechách šachtové hroby dosud objeveny nebyly. Nicméně i zde lze na řadových pohřebištích rozpoznat bohaté hroby. Nejbohatší hrob ze Záluží u Čelákovic reprezentuje pohřeb ženy se zlatou římskou mincí (solidem) císaře Anthemia (467–472), raženou v Mediolanu (Miláně); mince, nalezená pod spodní čelistí mrtvé, měla ouško k zavěšení. Na ženině hrudi ležel náhrdelník ze skleněných a jantarových korálů s ulitou *Cypraea* (zavinutce z rodu plžů přidožábřých s vejčitou ulitou). V pánvi byly zjištěny dvě stříbrné pozlacené esovité spony. V ženském hrobě se našla i přezka, nůžky, přeslen a hrudka pryskyřice. Na rozdíl od předchozí doby se bohaté hroby nenacházejí osamoceně na izolovaných místech, ale vždy na řadových pohřebištích, zpravidla na jejich okrajích. (Výjimkou je mauzoleum na Žuráni, o němž jsme mluvili ve 4. kapitole.) V případě osamoceně nalezeného hrobu v Praze-Hostivaři nelze vyloučit možnost, zda další hroby nebyly zásahem dotčeny. V hostivařském hrobě ležela kostra asi třicetileté ženy v hrobové jámě v natažené neporušené poloze na zádech s rukama podél těla v hloubce 1,2 metru pod povrchem; hlavou směřovala k jihozápadu. Podařilo se zachránit čtyři stříbrné pozlacené spony zdobené vrubořezem (dvě s obdélníkovitou záhlavní destičkou a dvě esovité), skleněné a jantarové korále z náhrdelníku, mušle typu *Cypraea*, prsten se skleněnou perlou a další předměty.

Téměř všechny hroby zjištěné na řadových hřbitovech mají (s mírnými odchylkami) západovýchodní orientaci, tedy orientaci příznačnou pro celý okruh východomerovejských pohřebišť: nebožtík byl ukládán do hrobu hlavou k západu a nohama k východu, aby se „mohl dívat“ k vycházejícímu slunci. V hrobové jámě spočívalo většinou jen tělo jednoho zesnulého. Známe však i hroby s více jedinci nebo přímo hroby rodinné: například dva pohřby nad sebou (dole pohřbená žena, nahoře muž), dítě v náručí dospělé osoby, dvě dospělé osoby a jedno dítě, dokonce hroby se čtyřmi pohřbenými jedinci (pod dvěma dospělými ležely dvě děti). Na holubickém pohřebišti byly v jedné jámě pohřbeny dvě děti pod příkrývkou losího paroží. Nejčastěji byli zemřelí u Langobardů vkládáni do hrobů natažení na zádech a s rukama podél těla. Nacházíme však i odlišné způsoby pohřbívání, například s překříženými rukama nebo s jednou nebo oběma rukama vloženými do klína. Doložena je i poloha mrtvého na boku obličejem k severu (Záluží) nebo pokrčená na levém boku (Šaratice), či dokonce na břiše s hlavou natočenou k severu (Šaratice).

Langobardští nebožtíci nebyli ukládáni ke svému poslednímu odpočinku jenom v oděvu. Často je pozůstalí ještě zabalovali do plátna a překrývali prknem. Jindy leželi na dřevěné desce nebo prknu. Z Čech bohužel chybějí jednoznačné doklady rakví, jaké známe z předchozí doby nebo ze sousední Moravy.

Mrtvým byly budovány i hrobky. Z jejich dřevěné konstrukce komory zbyly dnes už jen kůly v rozích. Ve výjimečných případech archeologové nacházejí hrobky z plochých opukových kamenů, které tvořily strop jinak dřevěné konstrukce. Ztížit prostup mezi světem mrtvých a živých měly kamenné závaly.

Milodary byly ukládaly i do zvláštních výklenků vytesaných do stěn hrobových jam. Různé šperky a součásti oděvů se nejčastěji připevňovaly přímo na těla zesnulých, takže je nacházíme na kostrách nebo vedle nich. Hliněné nádoby byly ukládány u hlavy nebo nohou i s potravou: masem z tura, prasete, telete, jelena a kuřete, podle skořápek i se slepičími a ptačími vejci. Kromě keramických nádob ručně tvarovaných, v menší míře točených na kruhu, vzácně nacházejí archeologové i bronzový kotlík nebo mosazné a měděné misky s výzdobou v podobě nepravého perlovce na okraji – mají (jako v několika moravských hrobech) porýnský původ. Cenným milodarem byly skleněné nádoby – o čemž svědčí střeby v hrobech. K oblíbeným nádobám vkládaným nebožtíkům do hrobu patřila dřevěná vědérka; do dnešních dnů z nich zbyla jen železná nebo bronzová kování, obruče a držadla. Celé vědro na kovových nožkách se zachovalo jen na pohřebišti v Lužicích. Tento skvostný exemplář má analogie na merovejských pohřebištích v Německu.

Výbavu hrobů langobardských žen a dívek tvořily různé druhy stříbrných pozlacených, někdy bronzových spon, přičemž na nich nechyběla ani almandinová nebo granátová výzdoba a zvláště vrubořez. Ve středním Podunají, včetně jižní Moravy, lze rozlišit tři hlavní skupiny, které odpovídají časovému posunu Langobardů z Polabí do Podunají: spony durynské provenience (spony s klešťovitě vykrojenou záhlavní destičkou či se čtyřmi knoflíky a kosočtverečnou nožkou a drobné esovité spony s příčně rýhovaným tělíčkem a ozdobnou vložkou v místě očí apod.), spony severodunajského původu (formy, které navazují na durynské prototypy, ale přebírají už tradice místních podunajských dílen, například s rozeklanou nebo klešťovitě vykrojenou destičkou, s ptačími hlavičkami, esovité tvary s rozevřenými či tupými zobáčky nebo unikátní typ se smyčkovitě lemovanou lištou na destičce), a spony panonské fáze (tuto největší a typologicky nejpokročilejší skupinu tvoří typy vzniklé působením řemeslnických dílen v langobardském panství na středním Dunaji: spony lučikovité s polokruhovitou záhlavní destičkou a oválnou nožkou typu označeného podle nalezišť Světec a Szentendre, pozdní esovité s almandinovými nebo skleněnými vložkami a esovité várpalotského typu s příhrádkovými vložkami, nazvané podle maďarské lokality Várpalota).¹³¹

Podrobné analýzy výbavy ženských a dívčích hrobů odhalily jeden zajímavý poznatek: některá spínadla byla méně, jiná více opotřebována. V souladu s antropologickými rozbory se zjistilo, že zhoršení jejich kvality je přímo úměrné věku zemřelých. Ženy dostávaly spony ve věku čtrnácti až dvaadvaceti let – nosily je pak až do své smrti. Vedle spínadel byly oblíbené náhrdelníky složené ze skleněných a jantarových korálů. Méně časté byly zlaté závěsky, náušnice s polyedrickou kostkou nebo zlatem plátované jehlice. Zvláštním druhem ženských milodarů byly mořské ulity či mušle rodu *Cypraea*. Nezřídka se setkáváme s mušlemi kauri, ulitami zavinitce skvrnitého (*Cypraea tigris*), jež jsou původem z pobřeží Indického oceánu, nebo *Cypraea vinosa*, pocházející z oblastí kolem Středozemního moře. Odtud se obchodem dostávaly přes území někdejších římských provincií až k nám a zdobily zde hrud' langobardských žen a dívek. Stávaly se součástmi náhrdelníků nebo závěsků. Byla jim připisována magická moc.

V hrobech něžného pohlaví nacházíme i různé nástroje, přesleny, klíče (jako symbol ženy v domácnosti), šídla nebo tkací mečíky. Tkací náčiní je řídce doloženo i v mužských hrobech. Tento dvojsečný mečovitý předmět, na jehož konci se nachází válcovitý tupý hrot, sloužil ke tkaní na vertikálním tkalcovském stavu. Z hrobových oděvů se jen zřídka dochovaly pozůstatky tkanin, především lněných. Proto je velmi obtížné rekonstruovat dobový кроj. O něco snadnější může být určení polohy šperků a ozdob. Podle nich se dá usuzovat na přibližný vzhled oděvu. Ženy nosily většinou jednoduché šaty s opaskem sepnutým větší přezkou. Na něm mívaly zavěšeny různé okrasy, klíče nebo kabelky. Původní polohu spon je obtížné přesně určit. Většina hrobů podlehla vykradačům, kteří se pídili hlavně po vzácnějších kusech, nebo byly v důsledku rabování různě zpřeházeny. Nicméně neporušené hroby langobardských žen dávají za pravdu tvrzení, že spony se v nich nacházely v obdobných místech jako u Franků, Alamanů, Bavorů a Durynků. Potvrzuje se vzájemná spjatost s odíváním celé skupiny germánských kmenů. Jak víme

z moravských nálezů druhé poloviny 5. století, jedna nebo dvě spony spočívaly v pánvi. Tam propadly ze suknice, kde sepínaly její rozparek nebo tvořily cingulovité ozdobné závěsy s různými amulety, například závěsky kamennými, jantarovými nebo ze sepiolitu (nerostu, pro nějž se někdy používá i výraz mořská pěna, skalní vlna apod.). Další spona mohla na hrudníku uchycovat plášť. Podle uložení spon na zemřelých ženách v hrobech archeologové usuzují na dva hlavní typy kroje. Jestliže spony sepínající kroj ležely v místech obou ramen, pak byly součástí oděvu typu peplos (jakýchsi šatů). Jiným druhem ženského nebo dívčího oděvu byly tuniky, jež se nosily bez spon. V kostrových hrobech se nám tento druh kroje objevuje bez přítomnosti spon na ramenou. Pokud se našly dvě spony na hrudi nad sebou, pak zřejmě sepínaly plášť přehozený přes tuniku. Ostatní spony, zjištěné v místech pasu a pod ním, mohly sepínat suknicí.¹³² Ke zkrášlování používaly langobardské ženy velmi často náhrdelníky z rozličných skleněných, jantarových nebo kamenných korálů. Na nohou nosily koženou obuv sepnutou drobnějšími přezkami. Vlasy si splétaly do rozličných účesů a někdy i zdobily.

Do mužských hrobů vkládali langobardští pozůstalí kromě šatových spínadel především zbraně, křesací soupravy, nože i s dřevěnými pochvami a další věci. Přezky opasků a nákončí řemenů pocházejí jak z mužských, tak i ženských hrobů, podobně jako kostěné hřebeny i s pouzdry, pinzety nebo kapsáře. Z kožených kapsářů se dochovala jen železná kování. Mezi zcela ojedinělé nálezy patří závěsek ze slonoviny, pár nákončí řemínků obuvi s granátovými vložkami, stříbrné kování opasku zdobené granátem, skleněnými napodobeninami lapisu lazuli (lazurového kamene, nerostu známého ve starověku pod jménem safír) a křišťálu (vše vykopané z lokality Hodonín-Lužice), unikátní zlaté brakteátové závěsky (brakteát je tenký okrouhlý plíšek zdobený z jedné strany vystupujícím reliéfem), parohová schránka, hliněný kahan nebo přezka s kostěným rámečkem.¹³³ Na řadových kostrových pohřebištích byli pochováváni především muži-bojovníci a ženy. Na některých lokalitách byl odkryt poměrně vysoký počet pohřbů dětí. Podle hrobového inventáře se u dospělých obtížně rozlišuje, čím se živili. Maximálně můžeme usuzovat na společenské postavení zemřelých. Unikátní možnost nahlédnout do struktury společnosti poskytl hrob řemeslníka (patrně klenotníka) z Brna-Kotlářské ulice. Obsahoval mnoho rozličných věcí, především nástroje: kovadlinku, kleště, kladívka, háčky, pilník, bronzové vážky se závažím, kamenné brousky a nůžky. Proto se domníváme, že muž pohřbený v hrobě zhotovoval původně spony.¹³⁴ Výroba spínadel je doložena i v Čechách. Na hradišti Závist u Prahy se našel vzácný model formy pro výrobu spon.¹³⁵

Na hřbitovech se setkáváme i se skelety koní, a to jak samostatně uložených, tak i jako součást lidských pohřbů. V Čechách se vyskytuje jen první varianta. Lidské pozůstatky v takových hrobech patřily především mužům, pouze v Kamýku u Velkých Přílep byla se dvěma koňmi pohřbena žena. V hrobové jámě hluboké 4 metry ležely na dně, dlážděném břidlicovými deskami, kostry koní uložených nohama proti sobě. Asi 1,5 metru nade dnem se nacházel uvnitř hrobové jámy ochoz obdobně vydlážděný jako dno. Uprostřed hrobu původně spočíval kostrový pohřeb ženy orientovaný hlavou k západu. Při vyloupení hrobu bylo zřejmě vytaženo celé tělo či kostra i se šperky. Z milodarů se dochovaly zlomky železného kování, přezky, části koňského postroje a nůžky. Milodarem byla i hliněná nádoba se zbytky obilí a kostra zvířete, pravděpodobně selete.

V 6. století rychle vzrostl význam koní. Proto se u nás – na Moravě (v Čejkovicích, v Holubicích, Šakvicích) – setkáváme i se samostatnými rituálními pohřby koní. V Šakvicích se pohřby koní nacházely poblíž skupiny bohatých, ale vykradených šachtových hrobů. K pohřbu jednoho malého koně bylo přiloženo tělo psa. Jinde bylo možno dokonce rozpoznat koňský dvojhrob, kde jako „koňský milodar“ posloužil pes a části dalších zvířat. To nepochybně svědčí o důležité roli, jakou koně především u langobardského etnika hráli. Soudí se, že k jejich rozšíření došlo zvláště po kontaktu s Duryňky, kteří koně vysoce cenili. Proto se langobardské hroby stávaly cílem vykradačů, neboť se do nich ukládaly i cenné koňské postroje a další věci.

K běžným jevům doby stěhování národů patřilo loupení (svět se nezměnil!) a nevyhnulo se ani hrobům. Ačkoliv franské zákoníky, jak Sálský, tak i Ripuárský, hrozí vykradačům těžkými tresty, vykradače to nijak neodradilo. Nejsnáze se vylupovaly hroby s dřevěnou konstrukcí čili hrobky. Prkna, jež uzavírala komoru, mohli zloději lehce odstranit, takže pak do komory vstupovali snadněji a prkna zároveň umožňovala rychlou orientaci v pohřební výbavě. Vykrádány byly i hroby se zásypem. V obou případech vykradači do hrobů vnikali nedlouho po uložení těl zemřelých. Svědčí o tom stav zchovalosti kosterních pozůstatků. Vypovídají o tom, že hroby byly rabovány v době, když ještě vazivo drželo kosti pohromadě nebo když kloubové vazivo bylo už rozpadlé a rozklad mrtvol byl notně pokročilý. Dávni lupiči byli důvěrně obeznámeni s tím, kam se ukládají zlaté a stříbrné šperky, a proto se do hrobových jam dostávali najisto za pomoci malých vykradačských sond. Překážkou jim nebyly ani hroby několik metrů hluboké, v nichž předpokládali množství šperků. Dosud známe jen velmi málo hrobů, které unikly jejich pozornosti. Archeologové při výzkumech objevili i lupičské sondy. V Lochenicích v případě hrobu mužského jedna směřovala přímo k nohám, jiná u ženského pohřbu k hlavě nebo zase do střední části kostry. Předměty byly v hrobech vyhledávány metodou vpichů, patrných při odkrývání jam. Na pohřebišti v Lovosicích pronikli vykradači násilím do jednoho z hrobů tak, že prolomili dřevěný strop, sestavený z prken, jež ležela na stupních při severní a jižní straně. Na většině nekropolí tak vykradači hrobů předběhli archeology, čímž naše poznání notně ochudili.

Žárové hroby, pozůstatky starého ritu

Jak potvrzují poznatky hrobové archeologie, můžeme se na konci 5. a v první polovině 6. století jen v ojedinělých případech setkat i s pohřbíváním žehem. Už v pozdní době římské skončily v Čechách i na Moravě staré žárové hřbitovy. Některé z nich, například v Preštovicích v jižních Čechách nebo v Plotištích nad Labem,¹³⁶ se dožily pouze počátků doby stěhování národů. Odlišný charakter mají kostrové hroby, z nichž některé spadají do první poloviny 5. století, na rozdíl od starších hrobů žárových v Plotištích n.L.

Jaký je zde vztah „starších“ hrobů žárových ke kostrovým, je obtížné rozhodnout. Možná se oba způsoby pohřbívání, kremační i inhumační, mohly na vzpomenuté nekropoli těsně minout. Nemůžeme tedy potvrdit tezi o přežívání žárových pohřebišť z mladší a pozdní doby římské do langobardské anexe. Totéž platí pro lokalitu Pňov na Poděbradsku. Jediný odkrytý žárový hrob z pozdního stupně doby stěhování národů nebyl odkryt na lokalitě s nálezy popelnicových hrobů ze 3. století.¹³⁷ Proto ani nemůžeme sledovat přežívání původních obyvatel Čech. Pokud se nějaké domorodé obyvatelstvo přece jen dožilo 6. století, pak muselo pohřbívát jinde. Protože však z jiných částí země jejich hroby neznáme, zbývá ještě jedna možnost, že někdejší etnikum lépe řečeno jeho nepočetné skupiny se s novými kolonisty natolik asimilovaly, že přejala i jeho kulturu i pohřební ritus. Rozpoznat přítomnost starých osadníků je dnes už vskutku nemožné.

Přesto přese všechno se archeologům podařilo objevit několik žárových pohřbů z doby, kdy našimi zeměmi procházeli Langobardi: tři hroby se spálenými lidskými ostatky v hliněných popelnicích na kostrových hřbitovech v Klučově,¹³⁸ Hodoníně-Lužicích a Holubicích. Pouze lužický obsahoval v urně milodary:¹³⁹ kostěnou destičku s ornamentem z rytých kroužků, skleněné korálky, slitky bronzových předmětů, fragment stříbrné náušnice a zlomek esovitě spony s almandiny. Tvary popelnic a zvláště inventář jedné z nich nás nenechávají na pochybách, že v nich byly uloženy pozůstatky lidí ve stejné době, kdy se pohřbívalo i kostrově.

Žárové pohřby se ukládaly i na osamocená místa v krajině. Objev jednoho takového hrobu se připomíná z okolí Loun.¹⁴⁰ Za jiný lze snad považovat objekt rovněž z Lounska.¹⁴¹ Nedaleko Kličina, v mělké zahlobené jámě, jejíž rozměry a tvar se už nepodařilo zjistit, byly odkryty keramické zlomky, drobné spálené lidské kosti a kousky mazanice (vypálené hlíny). Není však

zcela zřejmé, zda jde o hrob, nebo nějaký jiný objekt související s žárovým pohřbíváním (žárovíště). Nicméně podle charakteristických zlomků keramiky, včetně dokladu výzdoby klínovitých vrypů (německy Keilstich), můžeme celek datovat do 6. století. Jeden žárový hrob, objevený mimo areál pohřebiště, známe i z Moravy. Starší nález z Břeclavi poskytl typickou labskogermánskou popelnici se spálenými lidskými kostmi, přezkou, přeslenem a nějakou ozdobou.¹⁴²

Teorii, že v pozdním stupni doby stěhování národů vedle sebe paralelně existoval kostrový a žárový ritus, dostává do jasnějšího světla zvláštní jev. Na lokalitě Lázně Toušeň, nacházející se mezi Starou Boleslaví a Čelákovici, byl už ve dvacátých letech 20. století zjištěn birituální hrob. V jámě zavalené kameny ležela v hloubce 1,45 metru kostra ženy orientovaná ve směru západ-východ. Zemřelá měla na pravé straně hlavy hliněnou nádobu-popelnici se žárovým pohřbem dítěte s železným nožem. Po levé straně ženiny pánve se našel kostěný hřeben, bronzová jehlice, nůžky, nůž a dva zlomky předmětů, vše ze železa. Původně milodary spočívaly v nějakém koženém nebo textilním sáčku. Pod pravým kolenem měla mrtvá kamenný korál. Přibližně čtvrt metru nad touto kostrou ležel skelet muže-bojovníka, orientovaný ve stejném směru jako kostra ženy. U jeho levé stehenní kosti spočíval železný nůž a na hrudníku hrot šipky. Z jedolitého zasypu můžeme vyvodit, že všechny tři pohřby v tomto objektu (dva kostrové a jeden žárový) byly současné. Máme tedy před sebou první doklad rodinného hrobu s odlišným způsobem uložení ostatků. Jen dva metry od birituálního hrobu se přišlo na další urnový pohřeb dítěte. Jejich vzájemnou souvislost však není možno prokázat. Toušeňský nález potvrzuje nejen současnost obojího ritu, ale i převahu dětí v žárových pohřbech. Až na hrob z Hodonína-Lužic, jsou ostatní chudé na milodary.

Proč byla spalována právě těla dětí a pochovávána inhumačně? Není vyloučeno, že jejich rodiče či pozůstalí patřili do skupiny, která si ještě ze své domoviny pamatovala tradiční způsob pohřbívání do uren. Ten se tedy musel udržovat od přelomu 4. a 5. století ještě téměř sto let. Jak si pak vysvětlit obě formy pohřbů v jednom hrobě, pravděpodobně příbuzných, zemřelých a pochovaných současně? Bylo by ukvapené činit na základě jediného nálezu závěr o jednoznačnosti výše nastíněné teorie. Stačí, když si připomeneme o sto let starší birituální hrob z Plotiště nad Labem. Ve výplni jámy, kde spočívala kostra muže v natažené poloze, byly zjištěny i spálené lidské pozůstatky dokonce několika jedinců.

I němečtí archeologové zjistili v oblasti Durynska, tedy země, jíž Langobardi prošli, výskyt žárových hrobů. Znalost kremace se s jejich dalším přesunem od Labe k Dunaji postupně vytrácela. Ale přece i v době sídlení na území Panonie¹⁴³ lze zaznamenat úplně poslední doklady žárových pohřbů, avšak ve zcela nepatrném počtu.

Zdá se, že všechny možnosti poznání tohoto starobylého pohřebního ritu na prahu raného středověku ještě nejsou zdaleka vyčerpány. Před časem publikovaný žárový hrob z Prahy-Bohnic obsahoval nečekaně velký a rozmanitý soubor milodará. ¹⁴⁴ Spálené kosti mrtvého spolu s různými předměty spočívaly v hrobové jámě a teprve na nich ležely zlomky dvou hliněných nádob. Jelikož byl hrob silně porušen, nelze vyloučit, že pozůstatky se původně nacházely v popelnici. Jeho obsah tvořily dva až tři hřebeny s pouzdry, korále, esovitá záponka k náhrdelníku, spirálka, jehly nebo jehlice, dvě přezky, pinzeta, zlomky kování, kroužek, nůž, neidentifikovatelné železné předměty a kousek přetaveného stříbra. V hrobě se našly i kosti z kura, zub ovce nebo kozy a patrně srnčí kost. Zajímavé je zjištění velkého množství obilí (pšenice obecné, žito obecného, ječmene obecného a dvouřadého) a semena vikve. Ve zbytcích spáleného dřeva byl identifikován dub. Dále se podařilo rozpoznat i větvičku jehličnanu (snad jedle). Antropologický výzkum kosterních zbytků ukázal, že v hrobě byla pohřbena žena ve věku 25–35 let spolu se tří- až čtyřletým dítětem, ovšem podle neobvykle velkého množství spálených kostí nelze vyloučit přítomnost dalšího jedince, nebo dokonce dalších osob. Přestože je nálezový celek archeoložkou Naděou Profantovou interpretován jako časně slovanský, vše nasvědčuje odlišnému časovému a kulturnímu zařazení. Domnívám se, že hrob spadá do pozdního stupně

doby stěhování národů a může prozrazovat nikoli slovanský, nýbrž germánský původ. Nedokážeme spolehlivě určit, o příslušníka kterého kmene mohlo jít, zda langobardského, nebo durynského či jiného. Popsaný objekt je v českém prostředí výjimečný skladbou nálezů a zejména přítomností zvířecích a rostlinných zbytků. Doba neklidu a velkých etnických změn se projevovala ve všech oblastech lidského konání, tedy i v praktikách pohřebního ritu.

Svědectví barbarských osad

Nahlédnout do prostředí sídlišť pozdního stupně doby stěhování národů je stejně tak obtížné jako v předchozích desetiletích. Osad z této doby se u nás příliš nezachovalo. Na několika lokalitách určených jako vesnice z konce germánského osídlení známe jen nevelký počet objektů. Převažují různé jámy, nechybějí ani zahloubená obydlí, vzácně i nadzemí kúlové stavby, v terénu při běžně vedeném výzkumu obtížně rozpoznatelné. Jediné stopy v podobě kúlových jamek lze s větším či menším úspěchem zjistit pouze na velkých odkrytých plochách a v místech s vhodným podložím. Původně existovalo mnohem více nadzemních domů, než jsme schopni standardními postupy zjistit. Situaci ztěžuje průvodní nálezový materiál. V objektech se dochovalo jen nemnoho keramických fragmentů. Převažuje keramika hrubá, jež se nikterak neliší od tvarů a technologického zpracování nádob datovaných do 4. a 5. století. Pokud už není k dispozici žádný lépe datovatelný nekeramický předmět (hřeben, spona apod.), pak je časové zařazení jednotlivých objektů velmi obtížné. Přitom maximální vytěžení vědomostí z pozůstatků osad má zcela zásadní význam pro rekonstrukci způsobu života a hospodaření posledních Germánů.

Zatím nejvíce informací jsme se dozvěděli v Březně u Loun, z lokality nacházející se na pravém břehu Ohře, v místech pozdějšího časně slovanského sídliště. Výzkumy Ivany Pleinerové v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století odkryly na ploše 1,5–2 hektary celkem 21 zahloubených chat, 3–4 velké nadzemní kúlové stavby, různé jámy a obilnice. Chaty s obdélníkovitým půdorysem, sloužící jako obytné objekty, držely kúly v rozích nebo se trojice kúlů nacházela v kratších protilehlých stranách. Byly orientovány delší osou přibližně ve směru západ–východ. Vcházelo se do nich z jižní strany. V několika z nich se našly zbytky po ohništích. Zahloubené příbytky zaujímaly plochu 8,5–12 metrů čtverečních, největší z nich téměř 17 metrů čtverečních. V jejich výplních byla zjištěna charakteristická labskogermánská ručně tvarovaná keramika: kónické a soudkovité misky se zataženými okraji a hrnce, někdy se zalomenými výduťmi. Ve výzdobě se objevuje žlábkování, vrypy (německy Keilstich) a kolkování. Nechybělo ani několik střepů „lepší keramiky“ z nádob točených na kruhu a zlomky tzv. durynských mís s vlešťovanou (vhlazovanou) výzdobou. Obyvatelé se zabývali i řemeslnou činností. Železářská pec svědčí o hutnické výrobě, hliněná závaží a přesleny zase dokládají textilní produkci. Germánští osadníci chovali hovězí dobytek, prasata a ovce nebo kozy. Stravu si doplňovali lovem jelenů a srnců. Podle zuhelnatělých obilek a semen můžeme předpokládat pěstování obilovin, hlavně pšenice obecné a ječmene, ale i ovsa setého, pšenice dvouzrnky a žita obecného, v malém množství prosa obecného a pšenice jednozrnky.¹⁴⁵ Stávající prameny nám toho více o hospodářství neprozrazují.

Mlhavou představu máme o tehdejší přírodní prostředí. V současnosti je území v okolí někdejší osady u Března notně odlesněné. Dříve rostly podél řeky rozsáhlejší lužní lesy, jak nás přesvědčují analýzy zuhelnatělého dřeva. V době stěhování národů v okolí tohoto sídliště převládaly duby a borovice. Doložen je i topol nebo vrba, javor, jasan, ojediněle i líska, jedle a habr.

Germánské osídlení březenského sídliště bylo od konce 5. minimálně do poloviny 6. století alespoň dvoufázové. Starší je západní část osady. Přesnější datování jednotlivých objektů je obtížně proveditelné. Tudíž i sledování otázek vzniku a vývoje osady nemůže být podrobně

řešeno, neboť přesně ani nevíme, kolik obydlí v jednotlivých etapách existovalo. Dnes lze na místě vesnice zhlédnout několik rekonstruovaných staveb, jak z pravěku a slovanského období, tak i z doby stěhování národů.

Zásluhou Ivany Pleinerové se vědomosti o konci doby stěhování národů viditelně rozrostly. Pozoruhodné objevy učinila na lokalitě v Hostivících (západně od Prahy), v místě zvaném Palouky. Při výzkumu v letech 2002–2003 se jí podařilo odkrýt několik hlubokých jam s kvadratickým půdorysem. Na vnitřních stěnách se neuvěřitelně dobře zachovala výdřeva z fošen. Vše nasvědčuje tomu, že šlo o první studně z doby stěhování národů. Z nálezů zlomků drsných keramických nádob ve studních i na ploše naleziště, jakož i v několika dalších objektech mohla archeoložka stanovit dobu jejich používání: koresponduje s první polovinou 6. století. Dosažené výsledky se ještě vyhodnocují. Přesto už teď můžeme vyjádřit naději, že podrobné paleobotanické studium, zejména dendrochronologická data (vycházející ze studia letokruhů dřevin), přinese nové poznatky. Zároveň můžeme očekávat, že obdobné objekty z doby stěhování národů se novými výzkumy rozhojní.

Ještě do nedávných let jsme neměli žádné poznatky o langobardských sídlištích na Moravě. Teprve vykopávky v Podolí u Brna nedaleko vrchu Žuráně umožnily nový pohled na problematiku osídlení východní části naší země v pozdním stupni doby stěhování národů. V roce 1993 byl odkryt první obytný objekt; v mírném jihovýchodním svahu na pravém břehu Říčky. Zahloubená chata o půdorysu 5,55x4,20 metru měla trojici kúlových jamek v protilehlých kratších stranách. Obsahovala charakteristickou drsnou keramiku, kostěný hrot a hliněný přeslen. Ze zvířecích osteologických nálezů převládají kosti prasete domácího a tura domácího; kromě toho je doložen kuň, prase divoké a kur domácí. Zajímavostí byl nález parohového trojvrstevného hřebene s úchytkou. Shodný typ tvořil součást výbavy jednoho hrobu na langobardském pohřebišti v Holubicích.

Přestože naše poznatky jsou dosud k této tematice skromné, dovolují nám říct jedno ke germánským sídlům 6. století. Že se oproti období vinařické skupiny (náležící v Čechách do podstatné části 5. století) intenzita osídlení značně zvětšila. Z pozdního stupně doby stěhování národů známe dnes přes sto lokalit, především pohřebišť a ojedinelých hrobů, ale i sídlištních a ojedinelých nálezů, a to zejména ve středních a severozápadních Čechách, nejvíce v Polabí, dolním Povltaví, středním a dolním Poohří. Ojedinele byly osídleny i okrajové oblasti této hlavní sídelní domény, například malá část východních (podle nalezišť v Lochenicích a Nedělišti) a západních Čech (hroby z Plzně-Doudlevců). Zdá se, že Langobardi pronikli i do jižních Čech, jak naznačuje ojedinelý keramický nález z Volenic.¹⁴⁶ Mohl by prokazovat směr germánského posunu ze středu Čech přes jižní oblasti a pak podél Dunaje na Moravské pole. To však dospíváme k jedné z nejobtížnějších otázek a záhad českých dějin. K otázce, kdy odešli poslední Germáni a kdy začali do našich zemí přicházet první Slované.

„Poslední Germáni“

Součástí českých dějin na počátku formování raně středověké Evropy, kdy ještě nebyly položeny pevné základy nového systému, je nejen existence slovanského etnika, prezentovaná v nálezech pražského typu, ale i významný úsek germánského osídlení, doložený kulturou langobardských a durynských obyvatel. V této souvislosti vyvstávají otázky: Došlo ke koexistenci obou kultur, nebo zde existovala sídelní kontinuita? A konečně nebyla mezi odchodem Germánů a příchodem Slovanů nějaká, byť velmi krátká a v pramenech nezachytitelná časová mezera? V minulosti se u nás projevovaly snahy položit co nejnižší počátky Slovanů. Proto se i dějiny germánských kmenů sídlících na našem území posouvaly hluboko do počátku doby stěhování národů. Vedly k tomu nejen vlastenecké, ale zejména nacionalistické tendence, pro něž živnou půdu vytvořil totalitní

komunistický režim. Slovanské minulosti se věnoval mnohem intenzivnější výzkum než předchozí době. Germánská historie byla opomíjena.

Pro objektivitu názorů poznamenejme, že i germánská minulost byla zneužívána, a to v době dalšího zavrženíhodného extrému moderních dějin – německého nacismu. Důkladné práce některých našich badatelů (zejména Jaroslava Tejrál¹⁴⁷) a zvláště zahraničních (Kazimierze Godłowského, Joachima Wernera a dalších¹⁴⁸) snesly řadu důkazů o intenzivním osídlení českých zemí germánskými kmeny minimálně po celou první polovinu, respektive během prvních dvou třetin 6. století. Ještě dnes se však objevují názory, že germánské osídlení českých zemí končí v první třetině 6. století. Argumentuje se fiktivním rokem 530, a to z důvodu odchodu Langobardů do Panonie v tomto období (či v roce 526 nebo 527) a etnogenezí Bavorů, k níž mělo dojít v době zániku durynské říše v roce 531.¹⁴⁹ Už jsme si řekli, že langobardská anexe se mohla vázat až k pozdějšímu datu a nemusela proběhnout v jedné vlně. Na vznik Bavorů měli nepochybně vliv nositelé skupiny Přešťovice-Friedenhain. Proces jejich etnogeneze tedy započal poněkud dříve, a to v 5. století.

Archeolog Bedřich Svoboda se domníval, že v první polovině 6. století existovalo v Čechách ještě silné germánské osídlení. Doslova uvádí: „Nelze tedy dost dobře mluvit o podstatném prořidnutí obyvatel Čech někdy ve dvacátých nebo třicátých letech 6. stol. a tedy také o nějakém takovém exodu, který by, jak píše Joachim Werner [v knize *Die Langobarden in Ungarn. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*; München 1962, s. 139], byl možný jen za určité historické situace a v ní za souhlasu říše franské a langobardské.“¹⁵⁰

Podle historika Dušana Třeštíka¹⁵¹ odešla v prvních dvou desetiletích 6. století do Rakouska a Bavorska část Germánů, především většina aristokracie. Germánské obyvatelstvo se podle něj v Čechách udrželo ještě v první polovině 6. století, byť v nepatrném počtu. Bohatý hrob ze Světky a četné hroby bojovníků s nezanedbatelnou výbavou z druhé třetiny 6. století naopak podávají důkaz o delší přítomnosti germánské nobility. Přitom je třeba vzít v úvahu ještě to, že většina germánských kostrových hrobů byla v 6. století důkladně vyloupena a zachovalo se jen torzo honosných milodarů. Bádání o počátcích Slovanů ve střední Evropě vychází z kvalitativně jiných hmotných pramenů než bádání o Germánech a nemůže bohužel disponovat pramenným materiálem, jaký známe pro germánské kmeny v 6. století, tedy hroby s bohatou výbavou. Proto se někdy tato disproporce uvnitř sociální struktury východních kolonistů vysvětlovala následovně. Neexistují-li na slovanských žárových pohřebištích hroby s bohatší výbavou, nedá se doložit ani vyšší společenská vrstva. Četní badatelé se snažili vidět v kostrových hrobech s honosnými šperky a s dalšími milodary z doby stěhování národů pohřby slovanských náčelníků a velmožů. Tuto tezi musíme jednoznačně odmítnout. Především rozdílnost pohřebního ritu Germánů a Slovanů a dále pak zcela odlišná kultura obou etnik, nemohou být samoučelně zaměňovány. Zejména to platí ve středoevropském prostoru, kde pro vzájemný germánsko-slovanský kontakt neexistují v 6. století přesvědčivé doklady.¹⁵² Uvažovat tedy o nadvládě „posledních“ Germánů nad „prvními“ Slovy není možné.

Které kmeny lze tedy považovat v době stěhování národů za poslední na našem území a jaké konkrétní stopy po sobě zanechali? Je zcela jisté, že po celou první polovinu 6. století byly naše země osídleny Germány, ať už Durynky nebo (hlavně) Langobardy. Dokládá to nejen dostatečně průkazné množství archeologických pramenů po obou kmenech, ale především výpovědní hodnota těchto pramenů z hlediska chronologických závěrů.

Problém vyvstává s druhou polí 6. století. Jak je to ve skutečnosti s germánským osídlením Čech a Moravy v souvislosti s rokem 568, kdy podle svědectví písemných zpráv měli Langobardi odejít do severní Itálie? Ačkoli většina příslušníků těchto kmenů k tomuto datu zřejmě skutečně opustila českou kotlinu a moravské úvaly a postupovala přes Panonii do Itálie, mohly některé družiny zůstat. Naše území opustily později, někdy během druhé poloviny 6. století, nebo se dočkaly příchodu Slovanů? Pro odpověď na tuto otázku je velmi obtížné získat v archeologických nálezech důkazy. Na našem území mohly totiž nepatrné skupiny osadníků žít i

v poslední třetině 6. století. Jejich kultura a zvláště obyvatelé samotní poté splynuli s novými příchozími – Slovy. Poslední etapa osídlení našich zemí polabskými germánskými kmeny, v nichž hlavní úlohu sehráli Langobardi, trvala od konce 5. století do závěru druhé třetiny 6. století. Můžeme tedy hovořit o šedesáti-, až o maximálně osmdesátiletém trvání langobardsko-durynského záboru. Německý archeolog Helmut Preidel¹⁵³ se domníval, že rozsah zjištěných pohřebišť musí nutně odpovídat velikosti a počtu sídlišť. Chronologicky průkazných nálezů je na pohřebišťích mnohonásobně více než v materiálu ze sídlišť. Některé předměty, zvláště keramika z březenské osady, mohou svědčit pro pozdější datování, pravděpodobně až z druhé třetiny 6. století.¹⁵⁴

Přesněji datovat hmotnou kulturu posledních Germánů nám pomáhají spony. Za velmi mladé typy můžeme považovat ty, o nichž se lze domnívat, že patří do období kolem středu 6. století či už do jeho druhé poloviny. Obdobná spínadla nacházíme totiž v panonské fázi langobardských pohřebišť. Do poloviny, případně druhé třetiny 6. století spadají ty druhy, jež mají větší počet knoflíků na záhlavní destičce, zpravidla sedm (v Čechách byly nalezeny v Praze-Podbabě, Radovesicích a Záluží u Čelákovic, na Moravě v Holubicích).¹⁵⁵ Objevují se zřídka v severodunajském prostoru i v Panonii a ojediněle i v severní Itálii. Patří tedy k spojovacím prvkům posunu Langobardů z Evropy střední do Evropy jižní. Usuzujeme, že místem jejich vzniku bylo území Panonie a že byly nošeny i v nové vlasti. Některé typy se v Itálii dále vyráběly a rozvíjely. Spona ze Záluží u Čelákovic, nošená někdy mezi lety 520 až 570, má obdobu na langobardských pohřebišťích ve Várpalotě (v Maďarsku) a v Udine (v Itálii).¹⁵⁶ Radovesická brož má zase přímý protějšek na pohřebišti v Cividale.¹⁵⁷ Krásná spona ze Světky, zdobená v prvním zvěrném stylu germánské vrubořezové techniky, má své obdoby v Ravenně a zvláště na lokalitě Lucca.¹⁵⁸ Právě pestrost šperků, ozdob a dalších součástí krojů výstižně charakterizuje převratnou dobu plnou nejrozličnějších vlivů a zásahů. Ojedinělý je typ stříbrné pozlacené vrubořezové brože z Prahy-Vokovic¹⁵⁹ se zvláštní polokruhovitou destičkou s trojčlennými laloky. Je obtížné určit její provenienci. Může být langobardská, ale zrovna tak durynská. Na další sponě, s polokruhovitou záhlavní destičkou a s pěti knoflíky z Lovosic¹⁶⁰, již podobné nacházejí archeologové na alamanských pohřebišťích, jsou patrné silné franské vlivy. Obdobné spony jsou zcela běžné v hrobech merovejských a zejména alamanských žen. Ve stejné době, tj. v druhé třetině 6. století, vznikla zajímavá spona vykopaná v Solanech,¹⁶¹ spona s obdélníkovitou záhlavní destičkou a bohatě zdobenou „barokní“ nožkou. Ze souboru vyzdvižených šperků se podle uměleckého zpracování poněkud vymyká zbuzanské spínadlo v podobě silně stylizované ptačí postavy, zdobené vrubořezem a černým niellem.¹⁶² Na základě analogií na franském pohřebišti v Marchélepotu a dalších indicií lze nález považovat za franský import druhé poloviny 6. století.

Lokalita Zbuzany se nachází na jižním okraji obce v místě severního svahu. Hrob, v němž se ptačí spona našla, byl zjištěn v hloubce 1,50 metru. Z lidských ostatků zbyla jen hromádka kostí. Druhý hrob, a to v hloubce 2 metry, se podařilo zachránit jen částečně. Zbyla z něj jen lebka asi čtyřicetileté ženy a bronzový nákrčník, který původně spočíval na krku. Byl-li tento druhý pohřeb stejného stáří jako první, říci nedokážeme. V každém případě zbytky kostrového hrobu se spínadlem mají důležitou vypovídací hodnotu z hlediska časového zařazení, neboť patří k jedněm z nejmladších germánských souborů doby stěhování národů.

I pro Moravu existují přesvědčivé doklady o germánském osídlení z doby po polovině 6. století. Zvláště důležitou lokalitou z tohoto hlediska je langobardské pohřebiště v Hodoníně-Lužicích.¹⁶³ Některé jeho hroby lze datovat do druhé poloviny 6. století. O jednom z nich (hrobě č. 55) jsme se už zmiňovali. Patří k výjimečným nejen svou čtyřmetrovou hloubkou a obvodovým příkopem, ale i obsahem – hlavně zlatou mincí císaře Justiniána I. Mince jako přívěšek je neklamným znamením o poměrně pozdním nošení v druhé polovině 6. století. Podobně i pozlacená esovitá spona s granátovými vložkami zdobená smyčkovitými motivy prvního zvěrného stylu patří k nejmladším nálezům svého druhu u nás. Další milodary v hrobě tvořila keramika, železné

nůžky, stříbrná přezka, bronzový náramek, mosazná mísa, stříbrné pozlacené knoflíky snad z paprscité spony (?), patrně zlomek kování meče, zlomky drátěného pancíře ze železných kroužků, korálky a další předměty. V hrobě byl pohřben významný bojovník langobardského kmene, snad náčelník nebo vévoda (*dux*), jenž měl vést svou družinu do nové vlasti na severu Apeninského poloostrova. Smrt mu už v tom však zabránila.

V pozapomenutém nalezišti ve Studenci¹⁶⁴ (v okrese Prostějov) se v hrobě u ženského skeletu, orientovaného ve směru západ–východ, našla stříbrná pozlacená spona se souměrnými trojúhelníkovitými destičkami. Jelikož se shodné tvary vyskytují v langobardských hrobech v severní Itálii (na lokalitách v Aquileii nebo Voltagu apod.), je zřejmé, že i ji lze datovat do druhé poloviny 6. století.

Důležité poznatky o konci doby stěhování národů nám poskytuje numismatika. Nejmladší zlaté mince končí u nás ražbami Justiniána I.¹⁶⁵ Další platidla ze zlata (jde zejména o Hérakliovy [610–641] ražby, náležející už do doby Sámovy říše) k nám pronikají až v první polovině 7. století. Je tedy nanejvýš pravděpodobné, že konec přílivu zlatých nominálů na sklonku druhé třetiny 6. století souvisí s vystěhováním germánského obyvatelstva z našich zemí. Do té doby mohl obchod a kontakt těchto Germánů s Podunajím a západními oblastmi přetrvávat na základě různých dohod a mocenských zájmů.

Otázku „posledních Germánů“ není tedy zdaleka tak jednoduché zodpovědět, jak by se mohlo zdát. Navíc k vyřešení složité problematiky konce germánského osídlení našich zemí nestačí zkoumat jenom vlastní dobu stěhování národů. Je nutné se zabírat i problémy doby bezprostředně následující, v níž na světlo dějin vystupují nejstarší Slované.

Kapitola sedmá

Příchod Slovanů

Příchod nového lidu z východu do našich zemí je velkou neznámou. Tajemný, mytizovaný až démonizovaný svět starých Slovanů na prahu jejich vystoupení z temna dějin vedl některé badatele k bezpočtu úvah, často však bez kontextu na předchozí vývoj. Předpokládalo se jejich velmi časně usazení v Čechách a na Moravě – už na počátku doby stěhování národů, či dokonce v pozdní době římské. Takové názory vyvrátily nové terénní a teoretické výzkumy. Skupina polských badatelů před časem názorně předvedla snahy doložit příliš brzký příchod slovanského etnika. S určitou nadsázkou interpretovala jistý antický nápis, kolek výrobce na držadle římské pánve nalezené v bohatém germánském hrobě ze 2. století na meklenburské lokalitě Hagenow, který zní: TI.ROBILI.SIT. Je zřejmé, že skrývá jméno Tiberius Robilius Sítius. Po drobné úpravě můžeme nápis v archaické staropolštině číst také jako „my robili sita“, tedy že oni (rozuměj Slované) vyráběli cedníky.¹⁶⁶ Podle takové interpretace nápisu měl zmíněný lid proniknout do střední a západní Evropy už ve starší době římské.

Odlehčený pohled z netradičního úhlu jasně ukazuje, kam je možné v zaslepenosti a při nekritickém posuzování dojít. Není našim záměrem vyjmenovávat všechny překonané teorie k této problematice. Přesto nebude bez zajímavosti si alespoň ty nejvýznamnější hypotézy na slovanskou etnogenezi ve stručnosti připomenout.

O původu Slovanů se v minulosti vedly četné diskuse. Jedni se domnívali, že slovanská kultura postupně vyrostla ve středoevropském prostoru z domácího základu pravěkého osídlení, zejména z kultury lužických popelnicových polí (v mladší době bronzové), a dále se pak vyvíjela přes dobu halštatskou, laténskou a římskou. Mezi představitele tzv. autochtonistické školy patřil například archeolog a historik Josef Ladislav Píč (1847–1911) a prehistorik Jan Filip (1900–1981). Jiné teorie předpokládaly, že Slované do našich zemí přišli z východu. Už prehistorik Emanuel Šimek (1883–1963) vystoupil s tezí o postupném pronikání slovanského etnika z východu přes Polsko (penetrační teorie). A archeolog Helmut Preidel (1900–1980) soudil, že Slované byli do střední Evropy přivedeni jako kolonisté Germány (kolonizační teorie).

Tyto, dnes už neplatné představy o původu Slovanů, současná moderní věda odmítla. Víme, že do Čech a na Moravu přišli Slované v jedné či ve více vlnách. Ještě donedávna se však věřilo na slovanské osídlení střední Evropy v době stěhování národů, či dokonce už v pozdní době římské. Proto byly některé kultury (zejména przeworská a černjachovská), typické pro germánská etnika Lugiů, Vandalů, Gótů ad., považovány za slovanské. Tyto hypotézy dnes už nelze hájit, neboť je překonaly nové moderní analýzy především německých a polských historiků a archeologů.

Odkud a kdy tedy přišli Slované a čím se u nás projevuje jejich nejstarší kultura? Pro časně slovanské období, jak je dnes úsek příchodu nového lidu označován, existuje poměrně hodně, ale vesměs nepříliš pestrých hmotných pramenů. To samo o sobě je důležitým zjištěním, neboť relativně jednotná kulturní náplň poskytuje neklamný důkaz přítomnosti jedné, a to cizí etnické skupiny. Neplatí to výlučně, jak si dále ukážeme, pro celé časně slovanské období (neboli období pražského typu). Badatelé je rozdělili na dva horizonty. Pro první je příznačná nezdobená v ruce tvarovaná keramika. Ve druhém období se objevuje keramika smíšená, tj. nezdobená ručně lepená spolu se zdobenou obtáčenou keramikou. Každý z těchto časových úseků je zároveň i projevem odlišných migračních proudů. Nejvíce nálezů archeologové nacházejí na sídlištích. Slovanské osady tvořily typické zahluobené jednoprostorové stavby (zemnice) čtvercovitého půdorysu. Jejich nedílnou součástí byla v rohu umístěná otopná zařízení. Z kamenných pecí zbyla zpravidla jen destrukce. Několik obydlí spolu se zásobními jámami (obilnicemi) tvořilo většinou menší osady.

Zemnice patří ke všeobecně rozšířeným slovanským příbytkům od středního Dněpru do středního

Německa. Největšími a současně i nejlépe prozkoumanými slovanskými lokalitami jsou Březno¹⁶⁷ u Loun a Roztoky¹⁶⁸ u Prahy. Zvláště v Roztokách bylo archeology prozkoumáno velké množství sídelních objektů. Rozhodně je však nemůžeme prohlásit za současně vybudované: byly stavěny v různých časových etapách.

Dalším důležitým zdrojem informací o nejstarší slovanské kultuře jsou hroby. Slované, na rozdíl od Germánů v pozdním stupni doby stěhování národů, pochovávali své mrtvé kremačním způsobem. Tudíž i rekonstrukce vzhledu nejstarších slovanských předků je obtížně proveditelná. V popelnicových hrobech se vedle spálených lidských kostí tu a tam objeví nějaký milodar, například zbytky kostěných hřebenů, železných nožů, skleněných korálků nebo keramických přeslenů. Z toho bychom mohli vyvozovat, že do nich pohřbíval výhradně „chudý lid“. Pro nejstarší slovanskou kulturu pražského typu jsou příznačné keramické výrobky, zejména jednoduché hrnce z hrubého písčitého materiálu. Jsou nezdobené a až na drobné odchylky se u nich projevuje jistá uniformita. Dále archeologové nacházejí například hliněné pražnice, jakési pekáče, rozměrné a těžké nádoby čtvercového tvaru, jež sloužily k sušení obilí, a žernovy, na nichž se drtilo obilí na mouku. I většina dalších nálezů – archeologických, ale i paleobotanických a osteologických – svědčí o převážně zemědělném charakteru nových, slovanských osadníků. Na Moravě osídlili především úrodné oblasti dolního a středního Pomoraví, dolního Podyjí, Brněnska, Znojemska a Olomoucka.¹⁶⁹ V Čechách se usadili v hostinných končinách od Poděbradska a Kolínska ve středním Polabí po pražskou kotlinu a poté až v Poohří a Podkrušnohoří. Ojediněle pronikli i na Turnovsko a Jičínsko.¹⁷⁰

Kultura prvních Slovanů je tedy v jejich nové vlasti poměrně dobře rozpoznatelná a kromě některých nálezů nebo souborů (keramiky) ji jen stěží zaměníme s předchozími etniky. Mnohem větším úskalím je určení doby, kdy k nám migrační proudy dorazily. K poznání tohoto problému nejvýrazněji přispěly archeologické výzkumy a zkoumání pramenů hmotné povahy. Značný ohlas měly zejména práce archeologa Jiřího Zemana,¹⁷¹ vycházející z důkladných analýz archeologických pramenů. V datování počátků slovanské kultury, či lépe nezdobeného pražského typu v Čechách se opíral o údajně prokázané kontakty s germánským osídlením pozdního stupně doby stěhování národů.¹⁶² Pro absolutní datování použil problematický rok 530, o němž jsme se zmiňovali v předchozí kapitole. Z toho vyvodil, že Slované na naše území přišli už v druhé čtvrtině 6. století, tedy v době, kdy zde ještě mohly setrvávat poslední zbytky Germánů. Za doklad soužití starých germánských a nových slovanských obyvatel pak považoval společný výskyt germánských a slovanských předmětů, v objektech s tzv. smíšenou keramikou.¹⁷³

Nový rozměr do zkoumání konce germánského a počátků slovanského osídlení Čech vnesly archeologické výkopy osady v Březně u Loun. Výzkumy v 60. a 70. letech 20. století tam ve stejném místě prokázaly germánskou přítomnost z pozdního stupně doby stěhování i přítomnost slovanských příchozích: v prozkoumaných objektech byly nacházeny pozůstatky obou kultur. A z toho se vyvozovala koexistence obou etnik. Dnes už víme – a nové vyhodnocování pramenů to potvrzuje – že na této lokalitě šlo o samostatné (následné) fáze osídlení. Podle archeoložky Ivany Pleinerové přicházejí Slované do Března nejdříve na sklonku 6. století, tedy v době, kdy zde už Germáni nesídlili,¹⁷⁴ takže se obě etnika míjela.

K řešení otázky počátků slovanského záboru Čech napomohl osobitým způsobem historik Dušan Třeštík. Už podtitul jeho knihy o Přemyslovcích – *Vstup Čechů do dějin (530–935)*¹⁷⁵ – nebo studie *Příchod prvních Slovanů do českých zemí v letech 510–535*¹⁷⁶ napovídají mnohé. V předchozí kapitole jsme poukázali na význam některých archeologických nálezů germánského původu (zejména spon) ze 6. století pro datování konce doby stěhování národů. Navíc jsme uvedli, že luxusní předměty (například z hrobu ze Světce) u nás dokazují přítomnost germánské elity ještě v druhé třetině 6. století. Archeologické prameny tedy tvrzení Dušana Třeštíka o odchodu většiny germánské aristokracie z Čech už v prvních dvou desetiletích 6. století vyvracejí. Mocensky uvolněný prostor české kotliny pak podle tohoto historika měly bezprostředně po jejich odchodu obsadit Slované. Početné nálezy z první poloviny 6. století

v Čechách však nemohou v žádném případě úbytek před slovanského obyvatelstva v uvedené době potvrdit. K odchodu tohoto etnika mohlo dojít nejdříve po polovině 6. století.

Velmi časně slovanské osídlení našich zemí dokládá Dušan Třeštík některými důležitými historickými událostmi. Pozastavme se u některých letopočtů, jež Dušan Třeštík považuje za klíčové. Nejprve u roku 510, doby domnělého přesunu langobardského kmene do Panonie. Po vítězství nad Heruly, někdy mezi lety 508–510, se za vlády krále Wachona začala ve středním Podunají rozvíjet říše Langobardů. Tím se měla podle Třeštíka uvolnit jejich předchozí vlast, nacházející se na našem území, a obsadili ji Slované. Pravda je, že o jejich přítomnosti v tomto prostoru se nezmiňují žádné písemné zprávy. Ani archeologické nálezy nám existenci zmíněného slovanského etnika v té době na našem území nepotvrzují. Jako nejzazší datum příchodu Slovanů do našich zemí uvádí Dušan Třeštík rok 530. Po roce 526 nebo 527 podle něj údajně odešli Langobardi do Panonie a začala doba velkých změn u Bavorů a Duryňků. V této době jsou sice první slovanské skupiny prokazatelně přítomny ve střední Evropě, ale severně od českých zemí. Pronikaly ze své pravlasti, kolem řeky Bugu, středním a horním Povislím přes Odru a dále na západ. Pokud k nám některé skupiny dorazily už v této době, pak pouze z Polska. A muselo jít jen o nepatrné družiny, v žádných pramenech nepostižitelné. Z českých a moravských nálezů je rozhodně neumíme identifikovat. Důvodem je přetrvávající silné langobardsko-durynské osídlení. K letopočtu 535 se vztahuje zmínka u dějepisce Prokopie z Kaisareie,¹⁷⁷ na jejímž základě bychom mohli připustit pobyt Slovanů ve středním Podunají už tehdy. Tenkrát Risiulfův syn Hildigis, претенdent langobardského trůnu, prchá ze dvora krále Wachona ke Slovanům. Podle Dušana Třeštíka měla touto azylovou zemí být buď Morava, nebo jihozápadní Slovensko. Takový výklad musíme odmítnout, neboť jižní Morava byla v první polovině 6. století ještě osídlená Langobardy, obdobně jako část jihozápadního Slovenska (zejména bratislavská oblast).¹⁷⁸ Situace v Podunají byla v první polovině 6. století značně složitá, neboť se tam na sklonku Theodorichovy vlády nad Ostrogóty změnilo mocenské rozložení sil. Gótové totiž přestávají mít vliv na dění v Podunají. Nedlouho poté při expanzi byzantské říše za vlády Justiniána I. na západ a v době bojů o Itálii v gótských válkách (536–561) se do hry zapojují i Frankové, snažící se dostat do východoalpských zemí. Jelikož Slované nepatřili mezi spojence Langobardů, těžko mohli z jihozápadu proniknout do Germánie obsazené části Panonie a na sever od středního Dunaje, na území ještě do konce druhé třetiny 6. století osídlené jejich nepřáteli. A na východ od Tisy se rozkládala sídla Gepidů, spojenců Byzance. Slované se v této době mohli nacházet východně od nich, někde mezi rumunským Banátem a Valašskem. Snad právě z této oblasti se mohl dochovat popis o jejich vzhledu a způsobu života, jak jej zaznamenal Prokopios z Kaisareie: „Bydlí v žalostných chatrčích, daleko od sebe odděleni a neustále se stěhují z místa na místo. Táhnou-li do boje, většinou jdou pěšky proti nepřátelům; v rukou nesou malé štíty a kopí, ale nenosí pancíř. Někteří nemají ani košili, ani pláště, ale oblékají jen nohavice k pasu a tak se vydávají do boje proti nepřátelům. Oba kmeny [Slované a Antové] mají jediný jazyk, a to zcela barbarský. Ani zjevně se mezi sebou nijak neliší. Všichni jsou vysoké a silné postavy. Barva pleti není příliš bílá, barva vlasů není příliš světlá a ani nepřechází docela do černé, ale všichni jsou rusí. Vedou život drsný a primitivní stejně jako Masagetové [skytští nomádi] a jsou pořád plní špíny jako oni. Ale nejsou zlomyslní ani záluční a ve své prostotě uchovávají hunský způsob života. Dokonce i pojmenování Slovanů a Antů bylo v minulosti totožné. Opravdu jedni i druhí se nazývali kdysi Sporové, možná proto, že bydlí rozptýleně ve stanech – sporadicky. Proto mají také mnoho půdy, neboť největší část břehu na druhé straně Dunaje je obydlena.“¹⁷⁹

Jinak se mohla vyvíjet situace v druhé polovině 6. století v Čechách, jinak na Moravě. Jestliže Slované nejprve osídlili Moravu, jsou pak na tomto území památky po nich starší? O jak velký časový posun v osídlení mezi oběma oblastmi jde, nelze říct. Zřejmě nebyl tak velký. I pro moravské území se připomínaly argumenty o dokladech soužití Germánů a Slovanů. Podle archeologa Bořivoje Dostála (1929–1994)¹⁸⁰ je můžeme prokázat už od sklonku 5. do počátku století následujícího. Jeho odůvodnění není dostatečně prokazatelné.¹⁸¹ Nelze ani souhlasit s jeho

příliš raným datováním našich nejstarších slovanských předků, neboť starší časné slovanský horizont (fázi) klade do první poloviny 6. století a mladší do druhé poloviny. Mnohem blíže k současnému pojetí směřují úvahy archeoložky Dagmar Jelínkové: podle ní spadá nejstarší horizont do druhé poloviny 6. století a mladší horizont do první poloviny 7. století.¹⁸² Tato badatelka píše doslova: „Datovací možnosti, které dosavadní střeoevropské celky poskytují, stejně jako celková historická a kulturní situace nedovolují, zejména na jižní Moravě, klást počátky slovanského osídlení do doby časnější, než je druhá polovina 6. století.“¹⁸³

Pro současné bádání o příchodu Slovanů na naše území jsou důležité nejen nové nálezy, ale i nové analýzy a hypotézy. O datování počátků slovanské kultury se vedou dodnes četné polemiky. Nejblíže pravdě mají podle našeho názoru úvahy Ivany Pleinerové,¹⁸⁴ Dagmar Jelínkové¹⁸⁵ a Michala Lutovského¹⁸⁶. Nejstarší horizont časné slovanského osídlení v Čechách se podle archeologa Michala Lutovského rozvíjel v druhé polovině 6. století. Tehdy Slované z rozsáhlého teritoria mezi Vislou, Bugem a horním Dněprem dorazili na Moravu a pak pokračovali trstenickou stezkou podél řeky Svitavy do Polabí a nitra Čech. Druhá (mladší) vlna Slovanů, výrazně ovlivněná pestrými směsicí kmenů, jež se formovala ve středním Podunají a v Karpatské kotlině, přišla na Moravu a do Čech v první polovině 7. století. Uvedené hypotézy jsou velmi blízké koncepci polského učenice Kazimierza Godłowského.¹⁸⁷ Ten považoval za nejvhodnější pro určení počátku slovanského osídlení věnovat se nejmladším germánským nálezům. Poskytují mnohem větší možnosti relativní a posléze i absolutní chronologie než skoupě vypovídající nejstarší slovanské památky. Pronikl tak do komplikovaných problémů nového etnika východního původu. První nájezdy Slovanů lze podle něj vztáhnout do období kolem roku 520. Odehrály se ve vzdálených krajích severně od dolního Dunaje. Ve stejné době pronikají Slované do zemí severně od středního Dunaje, do Pověslí a Poodří na území Polska. Později, ale nejdříve v druhé čtvrtině 6. století, začali osídlovat severovýchodní Německo, zejména oblasti kolem dolní Sprévy a Havely, střední Polabí a okrajové zóny někdejší durynské říše. Za následujících slovanských nájezdů na Balkáně (548–551) zuřila ve středním Podunají první langobardsko-gepidská válka a válečné události zabránily postupu Slovanů k nám. Některé skupiny pravděpodobně do našich zemí prosakovaly z Polska přes Slezsko. Kdy, zůstává zatím nezodpovězenou otázkou. Slovanské etnikum mohlo zcela obsadit Čechy a Moravu až po roce 568, a to přes Slovensko. Nelze přitom opomenout známý fakt, že s Langobardy odešly do Itálie i skupiny Durynků a zřejmě i Sasů. Ke kontaktům mezi těmito třemi germánskými kmeny muselo dojít už na území Čech. Tudíž podle našeho názoru můžeme o prvních předcích Čechů uvažovat až v poslední třetině 6. století. První vlnu nejstarší slovanské kultury reprezentují nálezy s nezdobenou keramikou pražsko-korčakovského typu.

Doba stěhování národů v našich zemích skončila s odchodem Langobardů a příchodem Slovanů. Ani putování těchto našich předků nebylo jednoduché a bylo závislé na celkové geopolitické situaci Evropy v 6. století. Migrační proces obsazování Čech a Moravy novým etnikem ještě zcela nebyl ukončen. Po první přistěhovalecké vlně v poslední třetině 6. století následovala vlna druhá – a to v první polovině 7. století. Pro ni je příznačná kultura druhého (mladšího) časné slovanského období. Právě v této době začal obrovský nárůst osídlení. Nepochybně jej zapříčinil mohutný vpád Slovanů do nitra Evropy z dolního Podunají, z rozsáhlého teritoria promíšeného pestrými směsicí národů. Starší úsek 7. století se v našich zemích částečně překrývá s tajemnou dobou Sámovy říše,¹⁸⁸ pro niž je tak málo dokladů – nejen písemných, ale i archeologických. Ponecháme-li stranou dosavadní vědomosti o slovanské hmotné kultuře u nás, reprezentované zejména jednoduchými zemnicemi s krbem v rohu a žárovými pohřby v popelnících, jejichž spojníkem je prostá keramika pražského typu, zaujmou naši pozornost i jiné pozůstatky po nejstarších Slovanech. Zajímavou skupinou jsou slovanské paprskovité spony s maskou na nožce (podobné gótským, ale ve značně hrubším provedení), vyskytující se hlavně na východ a jihovýchod od střední Evropy.¹⁸⁹ Ke staršímu nálezu spínadla z Určic¹⁹⁰ na Prostějovsku bylo přistupováno z jistou nedůvěrou, neboť pro něj chyběly paralely v domácím materiálu. Ani u

problematického fragmentu – nalezeného na hradišti u Doubravčic na Kolínsku – nelze jednoznačně určit, zda je ze spony, nebo z jiného předmětu.¹⁹¹ Teprve nové nálezy z Čech více ozřejmily tuto problematiku. Z hradiště Dřevíč¹⁹² byly ohlášeny dvě slovanské spony.¹⁹³ Lokalita se nachází v masivu Džbán mezi Rakovníkem a Louny, pouhých 25 kilometrů od hradiště na vrchu Rubín, o němž se uvažuje jako o místě bitvy u Wogastisburgu v roce 631 nebo 632,¹⁹⁴ kde se utkal kníže Sámó s franským králem Dagobertem. Spony dřevíčské, podobně jako uherčická,¹⁹⁵ nám poskytují důležité, dosud archeologicky málo známé svědectví o druhé migrační vlně Slovanů z Balkánu v první třetině 7. století. Ačkoli zmíněné typy spon jsou doloženy i při dolní Visle, ojediněle i v maloasijském Pergamonu, hlavně se s nimi setkáme v dněperské plošině na Ukrajině a v rumunském a maďarském Podunají. Velmi podobné spony byly nalezeny na rozsáhlém raně slovanském žárovém pohřebišti v Šarata Monteoru¹⁹⁶ ve východním Rumunsku. Zdá se, že právě z těchto regionů jihovýchodní Evropy k nám přes území avarského kaganátu směřovali noví slovanští kolonisté i obchodníci z byzantské říše. Nález pokladu stříbrných šperků z Poštorné¹⁹⁷ na jihu Moravy je toho dalším důkazem. Zřejmě šlo o majetek putujícího šperkaře a obchodníka nebo o vlastnictví příslušníka vyšší společenské vrstvy. V každém případě jeho složení, v němž spatřujeme prvky uměleckého řemesla avarsko-slovanského a byzantského charakteru první poloviny 7. století, dokládají silné vazby na tato kulturní prostředí.

Alespoň stejně tak silné kontakty, ne-li ještě intenzivnější, mělo naše území s franskou říší. Vojenská tažení Franků a obchodní karavany směřující do nitra Sámovy říše, prvního kmenového svazu Slovanů, zaujímajícího minimálně území našeho státu, se musely notně odrazit i v nálezech. Co víme o běžné materiální kultuře Franků u nás v 7. století? Bohužel téměř nic. Jediným bezpečně identifikovaným předmětem je krátký a široký jednosečný meč,¹⁹⁸ zdobený na čepeli rytým pletencem. Mimořádně zajímavé jsou jeho nálezové okolnosti. Byl objeven v kostrovém hrobě, jenž spočíval na slovanské žárové nekropoli v Přitlukách. Byl v onom hrobě pohřben franský nebo slovanský bojovník? Podle charakteru pohřebního ritu bych se přikláněl k první variantě. Bohužel jiné franské zbraně z tohoto období a z případných bojů se Slovy na našem území z archeologických nálezů neznáme. Čím máme doloženo franské zboží v prostředí Sámovy říše, když víme, že Sámó byl původně obchodník? Nepochybně Čechy a Morava nebyly jen transitním teritoriem na hedvábné stezce¹⁹⁹ spojující západní Evropu s dalekou Čínou. Z franských center se do Čech mohl dovážet různý sortiment, pravděpodobně také zbraně, i když na ně bylo uvaleno z vůle franských králů embargo. Slované za západní zboží nabízeli otroky, a jak ukazují výsledky nejnovějšího zkoumání, snad i český granát, jenž byl prokázán v hrobových nálezech merovejských šperků.²⁰⁰

V dosavadním archeologickém bádání ve středoevropském prostoru se příliš rozlišovalo, co je pro 6., 7. a 8. století slovanské a co zase germánské. Přitom právě pro toto teritorium je velmi důležité studovat dávnověké osídlení v celém komplexu historických dějů a jevů a neuzavírat se jen do jednoho etnicky předem daného prostředí. Zkoumání nejstarších Slovanů v českých zemích bylo podle našeho názoru příliš spjato jen s poznáváním vlastní slovanské hmotné kultury. Výjimkou jsou nomádské starožitnosti, jež se staly důležitými prameny k historii avarsko-slovanských vztahů zejména v 8. století.²⁰¹ Poněkud se opomíjel fakt, že i čeští a moravští Slované přišli už od 7. století do mnohem většího kontaktu s byzantskou a franskou říší, než se soudilo. Při hlubším zkoumání nelze ponechat stranou ani předpokládané alamanské nebo bavorské vlivy, případně zpětné vyzařování langobardské kultury z Itálie do střední Evropy. Nalezení a poznání všech těchto souvislostí prostřednictvím archeologických nálezů může rozhodným způsobem napomoci k pochopení kultury a společnosti a ke správnému časovému zařazení památek nejstarších Slovanů u nás. To jsme však dospěli daleko od doby změn a otřesů, jimiž se vyznačovalo období stěhování národů. Slované, jež se v našich zemích postupně usídlovali a v následujících stoletích vytvořili pilíře raně středověkých útvarů, byli posledním

etnikem, jež se zakořenilo v Čechách a na Moravě a s nímž lze ještě spojovat velké kmenové změny evropských národů.

Ohlédnutí

Píše se rok 2004. Před 1621 lety zemřel Wulfila, jenž přeložil bibli do gótštiny. Před 1551 lety skonal Attila, nejobávanější muž všech dob. Před 1511 lety zemřel pokořitel západořímské říše Odoaker a pánem Itálie se stal Theodorich Veliký. Před 1471 lety dobyl Belisar vandalskou říši a před 1361 lety vyšel edikt langobardského krále Rothariho. A tak bychom mohli pokračovat dál. Od doby stěhování národů nás dělí dlouhá doba. Památky, které se z ní dochovaly, i události, s nimiž nás staří dějepisci seznámili, k nám však stále víc a více promlouvají.

Na předcházejících stránkách jsme načrtli obraz našich zemí v době, kdy se vytvářela civilizační mapa Evropy, jak ji známe dnes. Proto obrací-li se v posledních letech stále větší a větší pozornost k identitě národů a ke kořenům evropských kultur, není to jenom z důvodu všeobecně žádoucího rozhledu, ale především z přirozené lidské zvědavosti a touhy po poznání. Přes vynaložené úsilí vědcům stále ještě zbývá mnoho a mnoho nezodpovězených otázek. Tato knížka se pokusila některé pojmenovat, k jiným shromáždit argumenty či navrhnout možnosti řešení.

České země byly během doby stěhování národů a předchozí římské doby více než pultisíciletí osídlené různými germánskými kmeny, především Hermundury, Markomany, Kvády, Heruly, Langobardy a snad i malými skupinami Duryňků, Sasů a Gótů. Tato etnika po sobě zanechala bezpočet památek v podobě nížinných osad, žárových a kostrových pohřebišť, šperků, zbraní, nádob a dalších předmětů. Úrodné oblasti české kotliny a moravských úvalů Germáni znamenitě využili v zemědělství, obchodu a řemeslech. Dokonale ovládali zbraně a vojenskou taktiku, jinak by obývané teritorium stěží uhájili. Vlastnictví půdy a pokročilý stupeň rozvoje diferencované společnosti v čele s králi, knížaty, velmoži a dalšími členy nobility vytvořily zárodky raných barbarských říší. Dramatická doba 5. a 6. století, kdy celý kontinent křižovaly různé národy a kmeny, je nakonec donutila naše území opustit. Markomani se zřejmě podíleli na vzniku Bajuvarů v sousedním Bavorsku. Část Kvádů (Svébů) došla do daleké Galicie a s Vizigóty tam dali základ pozdějšího španělského království. Langobardi vnikli do bohatých končin Apeninského poloostrova a spoluvytvářeli dějiny italského raného středověku. Čechy a Morava asi nebyly zcela vylidněny, ale většina obyvatel je nepochybně opustila, podobně jako kdysi na sklonku starého letopočtu Keltové. Proč? Kdy a proč od nás Germáni odešli, patří, v dějinách krajiny, jež je naším domovem, k velmi složitým problémům. Bezpochyby už tehdy je lákaly bohatší země a větší kontakt s vyspělejším světem. Zbytky domorodých osadníků nakonec splynuly s novými, slovanskými kolonisty, pro něž Germáni vytvořili rámec sídelní struktury, v níž pak mohli rozvíjet Slované svoji kulturu.

Proniknout do fascinujícího prostředí etnických pohybů a změn je většinou velmi obtížné. Prolínání kultur, časté migrace, válčení a obtíže při určování etnik poznávací proces ztěžují. Ačkoli písemné zprávy se pro naše země v 5. a 6. století nezmiňují o existenci nějakých říší, neznamená to, že by zde osídlení bylo nepodstatné. Navíc v první polovině 6. století se jižní Morava a možná i Čechy, staly podle všeho součástí langobardské říše s centrem ve středním Podunají a Panonii. V předchozím období se zformovaly u nás dvě kultury. Ta první, podunajsko-východogermánská, byla součástí širšího kulturního okruhu. Druhá, tzv. vinařická skupina, se vyvinula ve svérázný komplex, ve kterém se prolínaly různorodé vlivy. Od 6. století můžeme sledovat první zřetelné známky zájmu o střední Evropu dvou rodících se evropských mocností, na jedné straně Byzance, pokračovatelky východořímské, a na druhé straně franské říše, pokračovatelky říše západořímské. Co se nepodařilo římskému impériu v předchozích stoletích, o to usilovali noví hráči na politické scéně. Někdejší středoevropské barbarikum (území osídlené germánskými kmeny), jehož součástí byly i Čechy a Morava, přitahovalo pro své výhodné geografické podmínky a strategickou polohu už od té doby, kdy zde vznikla Marobudova germánská říše. Po proniknutí slovanských zemědělců a bojovníků do nitra Evropy a vytvoření první, tentokrát slovanské říše pod vedením Sámovým, se usilování Západu a

Východu o vliv nad našimi zeměmi ještě zintenzivnilo. Tomu všemu ale předcházela komplikovaný vývoj v době stěhování národů, jehož kontury jsem se pokusil načrtnout. Svoji první populárně-naučnou knížku o počátcích doby římské a Marobudově říši jsem začal psát na Rýně, v někdejším římském městě Mohuči (latinsky Mogontiacum), které v době vlády císaře Augusta mělo s našimi dějinami významnou spojitost. V roce 6 po Kr. z něho římské legie zahájily ofenzivu proti Marobudovi, usídlenému v Čechách. Marobudův lid – germánský kmen Markomanů – přišel do našich zemí také z této oblasti – z Pomohání. Knihu, jež jste právě dočetli, dopisuji opět v Mohuči, jen několik málo dní před naším vstupem do Evropské unie. I Porýní mělo v době stěhování národů něco společného s českými zeměmi. Přes zamrzlý Rýn – někde v okolí Mohuče – se na přelomu roků 406 a 407 přehnaly na své cestě do Galie divoké germánské kmeny; mezi nimi byli i ti, kteří původně obývali Čechy a Moravu – Svébové (Markomani a Kvádové). Oni tehdy měli, slovy básníka Rainera Maria Rilke, svět otevřený a možnost volby takové souhrnné vlasti neomezenou, jako se i nám právě otvírá.

Poznámky

- 1 Citováno podle Sborníku z mezinárodní konference konané v pražském Goethově institutu v listopadu 1994: *Rainer Maria Rilke. Evropský básník z Prahy*. Jinočany 1996, s. 312.
- 2 Fustel de Coulanges, *La Gaule romaine, l'invasion germanique et le royaume de Francs*. Paris 1888–1891.
- 3 *I Goti. Katalog zur Ausstellung in Mailand*. Milano 1994; Wieczorek, A. – Périn, P. (edd.) 1996: *Die Franken – Wegbereiter Europas 5. bis 8. Jahrhundert n. Chr.*, 2 svazky. Mainz; Fuchs, K. – Kempa, M. – Redies, R. – Theune-Großkopf, B. – Wais, A. 1997: *Die Alamannen*. Stuttgart.
- 4 Marcus Aurelius, *Ta eis heauton*, IX,3 (Marcus Aurelius Antonius, *Hovory k sobě. Deník římského císaře*. Přeložil R. Kuthan. Praha 1948, s. 93).
- 5 Například B. Svoboda, *Čechy v době stěhování národů*. Praha 1965, s. 68; R. Pleiner – A. Rybová a kol., *Pravěké dějiny Čech*. Praha 1978, s. 756. K tomu nejnověji například E. Droberjar, Neue Erkenntnisse zu den Fürstengräbern der Gruppe Hassleben–Leuna–Gommern in Böhmen. In: K. Pieta a J. Rajtár (edd.), *Gentes und das Imperium an der Donau und Rhein – Archäologische Zeugnisse: historische Interpretation*. Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum 16. Nitra (v tisku).
- 6 K. Godłowski, *The Chronology of the late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*. Kraków 1970; V. Bierbrauer, Die Goten vom 1.–7. Jahrhundert n. Chr. Siedelgebiete und Wanderbewegungen aufgrund archäologischer Quellen. In: *Peregrinatio Gothica III*. Oslo 1992, s. 9–43; J. Tejral, Die Völkerwanderungen des 2. und 3. Jh.s. und ihr Niederschlag im archäologischen Befund des Mitteldonauraumes. In: J. Tejral (edd.), *Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert*. Brno 1999, s. 200–201.
- 7 T. Kolník, Cífer-Pác – záhada na pokračovanie. Germánska rezidencia alebo aj rímska vojenská stanica? In: *Rímske pamiatky na Slovensku. Pamiatky a múzeá* 3, 2000, s. 44.
- 8 Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri qui supersunt* XVII 12,2 (Ammianus Marcellinus, *Soumrak římské říše*. Přeložil J. Česka. Praha 1975, s. 129).
- 9 Komes (latinsky comes) je titul pro vysoké úředníky u císařského dvora, některé správce diecézí (Orientu) nebo hodnost vojenských velitelů diecézí. Sebastianus byl velitelem illyrských a italských jednotek.
- 10 Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri qui supersunt* XXXI 13, 4 a 6 (Ammianus Marcellinus, *Soumrak římské říše*. Přeložil J. Česka. Praha 1975, s. 467).
- 11 *Notitia Dignitatum: accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et latercula provinciarum*. Ed. Otto Seeck, Frankfurt am Main 1876.
- 12 M. Martin, Neues zu den spätantiken und frühmittelalterlichen colatoria. *Berich der Bayerischen Bodendenkmalpflege* 41/42, 2000/2001, s. 179–185.

- 13 Podle J. Tejrál (Völkerwanderungszeitliches Gräberfeld bei Vyškov /Mähren/. Praha 1974, s. 24) je na prstenu motiv v podobě písmene P.
- 14 D. W. Antony, Migration in Archaeology: The Baby and the Bathwater. *American Anthropologist* 92, 1990, s. 894–914.
- 15 P. Mulder, Migrace: zločin, nebo naděje na lepší budoucnost? In: <http://sedmagenerace.cz/1999/9mulder1.htm>.
- 16 P. Tigrid, *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha 1990, s. 24.
- 17 Viz poznámka 6.
- 18 Salvianus, *De gubernatione dei* VI 98 (*O boží vládě*). Citováno podle J. Buriana, *Zánik antiky*. Praha 1972, s. 58.
- 19 L. Váradý, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376–476)*. Budapest 1969.
- 20 O. Šedo, Doba římská a stěhování národů. In: *Výzkumy 1993–1998*. Brno 2000, s. 52.
- 21 E. Droberjar, *Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě*. Praha 2002, 57 a 378.
- 22 J. L. Pič, *Starožitnosti země České II/2. Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum*. Praha 1903, tab. XXVIII:6.
- 23 Při studiu nálezů z této lokality, nacházejících se v Okresním muzeu v Chrudimi, se podařilo V. Vokolkovi identifikovat sponu z pozdní doby římské a zlomky keramiky z téže doby (laskavé sdělení V. Vokolka).
- 24 K lokalitě: V. Čtverák – M. Lutovský – M. Slabina – L. Smejtek, *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha 2003, s. 272–278. Starého keramického nálezu si ve sbírce Městského muzea v Březnici povšiml R. Korený (Plešivec u Rejkovic – nové výšinné sídliště z doby stěhování národů? *Archeologie ve středních Čechách* 6, 2002, s. 423–424). Nález jedné celé nádoby ještě nemusí být dokladem osídlení. Obdobné tvary se nacházejí na Moravě a Slovensku v žárových hrobech. Tudíž ani eventualitu hrobu nelze vyloučit. Příkladem pohřbů situovaných na výšinných polohách jsou lokality Znojmo-Hradiště (popelníkové hroby z pozdní doby římské) a Poplze (kostrový hrob z časně doby římské).
- 25 V. Čtverák – M. Lutovský – M. Slabina – L. Smejtek, *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha 2003, s. 122–125.
- 26 Z areálu hradiště má pocházet jeden zlomek keramiky z mladší, resp. pozdní doby římské (K. Charvátová – V. Spurný – N. Venclová, *Nálezové zprávy Státního Archeologického ústavu v Praze 1919–1952*. Praha 1992, s. 80, č. 384). Jiný starší nález střepu (P. Zavřel, *Současný výzkum doby římské a stěhování národů v jižních Čechách. Archeologické rozhledy* 51, 1999, s. 484, obr. 9:13) lze podle názoru N. Profantové (ústní sdělení) klást až do 8. století.
- 27 K lokalitě: V. Čtverák – M. Lutovský – M. Slabina – L. Smejtek, *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha 2003, s. 29–30. Ojedinelé nálezy keramických střepů datuje P. Zavřel (Nálezy

z doby římské na hradišti Sedlo u Sušice. In: E. Droberjar [ed.], *Romanam amicitiam praetulisse*. Sborník Vladimíru Sakařovi k 70. narozeninám. *Sborník Národního muzea*, řada A–Historie LIV, 2000, s. 153–160) na sklonek doby římské a do počátku doby stěhování národů. Datování však není zcela průkazné, neboť některé fragmenty s víceřadými vlnicemi pod okrajem lze klást do doby hradištní. Pouze střepy zdobené hřebenovými obloučky mohou náležet do doby římské, a to spíše do 2. až 3. století.

28 I. Pleinerová, Staré opevnění v Hradci u Kadaně. *Archeologické rozhledy* 9, 1957, s. 494, 498, obr. 218; táž Nálezová zpráva čj. 24/55 uložená v ARÚ AV ČR Praha. Obecně k lokalitě: V. Čtverák – M. Lutovský – M. Slabina – L. Smejtek, *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha 2003, s. 29–30.

29 Z povrchového sběru z hradiště Horní Dolce, o. Zaloňov, okr. Náchod pochází zlomky keramiky z pozdní doby římské (laskavé sdělení V. Vokolka).

30 N. Profantová, Zlomek nádoby z doby stěhování národů z hradiště Zámka v Praze-Bohnicích. *Archaeologia Pragensia* 16, 2002, s. 37–40.

31 M. Jahn, Ein bedeutsamer germanischer Fund aus Brü-Obersess. *Zeitschrift für mährischen Landesmuseum* N.F. 2, 1942, s. 99–107.

32 J. Tejral, *Morava na sklonku antiky*. Brno 1982, s. 44–49, obr. 17, tab. XI; M. Čižmář – M. Geisler – I. Rakovský, J. Svoboda, Rettungsgrabung auf Hradisko in Brno-Obřany (Bez. Brno-město). *Přehled výzkumů* 1981 (1983), s. 41, Taf. 16:2.

33 Č. Staňa, Poznámky k počátkům doby stěhování národů na Moravě. *Památky archeologické* 61, 1970, s. 536–556.

34 J. Tejral, Archäologischer Beitrag zur Erkenntnis der völkerwanderungszeitlichen Ethnostrukturen nördlich der mittleren Donau. In: H. Freisinger – F. Daim (edd.), *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*, Teil 2. Wien 1990, s. 14, 15, 50.

35 E. Droberjar, *Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě*. Praha 2002, s. 185.

36 E. Keller, *Das spätrömische Gräberfeld von Neuburg an der Donau*. Kallmünz 1979.

37 M. Čižmář, Das Gräberfeld der Völkerwanderungszeit in Pohořelice (Bez. Břeclav). In: J. Tejral - H. Friesinger - M. Kazanski (edd.), *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donaauraum*. Brno 1997, 23–38.

38 *Apicii decem libri, qui dicuntur de re coquinaria, et Excerpta a Vinidario conscriptor*, první kniha, kap. XXXV,41 (Marcus Gavius Apicius, *O umění kuchařském*. Přeložil J. Macků. In: Čtení o antice 1977. Praha 1978, s. 19).

39 Jde o typ, resp. variantu Pröttel 3/4 B (Ph. M. Pröttel, Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln. *Jahrbuch des Römisch–Germanisches Zentralmuseum* Mainz 35, 1988, s. 347–372). V Čechách jsou tyto spony zastoupeny jen několika ojedinělými nálezy z Kolodějí (okr. Pardubice), Podsedic (okr. Litoměřice) a ze Žatce. Většina oněch spon byla i v lahošťském souboru předmětů (okr. Teplice), dříve označovaném jako Duchcov.

- 40 Po revizi nálezů tohoto údajného depotu, lze k němu mít řadu výhrad. Podle J. Blažka (ústní sdělení) nejde o depot, nýbrž o sekundární sbírku (další argumentace in: J. Blažek, Několik poznámek k původu balzamária z Obřího pramene u Lahoště a „Kirschnerově sbírce“. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 2002, s. 419–422).
- 41 J. Prammer, Germanen im spätrömischen Straubing. In: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg 1987, s. 606, obr. 11.
- 42 Jordanes, *De origine actibusque Getarum* 35, 280 (Jordanes, *Gotengeschichte*. Přeložil N. Martens. Leipzig 1913).
- 43 Th. Fischer, *Römer und Bajuwaren an der Donau. Bilder zur Frühgeschichte Ostbayerns*. Regensburg 1988, s. 47; Venantius Fortunatus, *Carmina* (Citováno podle K.-L. Ay, *Altbayern vom Frühmittelalter bis 1800*. Bad 1: Altbayern bis 1180. München 1974, s. 9)
- 44 Paulinus, *Vita sancti Ambrosii* 36 (Patrol. Lat. XIV, 42).
- 45 E. Keller, *Das spätrömische Gräberfeld von Neuburg an der Donau*. Kallmünz/Opf. 1979.
- 46 K. Zeuß, *Die Herkunft der Baiern von den Markomannen gegen die bisherigen Muthmaßungen bewiesen*. München 1839.
- 47 D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha 1997, s. 38, 50; Z. Měřinský, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha 2002, s. 16, 19–21.
- 48 W. Menghin, *Spätrömische und frühmittelalterliche Zeit. Landkreis Weißenburg–Gunzenhausen*. Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland 14. Stuttgart 1987, s. 132 ad.
- 49 Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri qui supersunt* XVII 6,1 (Ammianus Marcellinus, *Soumrak římské říše*. Přeložil J. Česka. Praha 1975, s. 122).
- 50 Jordanes, *De origine actibusque Getarum* 207–208 (Citováno podle J. Buriana, *Zánik antiky*. Praha 1972, s. 48).
- 51 týž 127–128 (Citováno podle J. Buriana, *Zánik antiky*. Praha 1972, s. 45).
- 52 Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri qui supersunt* XXXI 2, 5–6 (Ammianus Marcellinus, *Soumrak římské říše*. Přeložil J. Česka. Praha 1975, s. 443–444).
- 53 týž XXXI 2, 8–9 (Ammianus Marcellinus, *Soumrak římské říše*. Přeložil J. Česka. Praha 1975, s. 444).
- 54 Salvianus, *De gubernatione dei* VI 99 (*O boží vládě*). Citováno podle J. Buriana, *Zánik antiky*. Praha 1972, s. 58.
- 55 Tyto poznatky jsou v poslední době podepřeny i nejnovějšími výzkumy, jež prokázaly nálezy v kastelu Favianis v tzv. sedmé periodě, datované přibližně mezi léta 450–480/500. K tomu srovnej: S. Groh – H. Sedlmayer, *Forschungen im Kastell Mautern-Favianis. Die Grabungen der Jahre 1996 und 1997*. Der römische Limes in Österreich 42. Wien 2002, s. 562–563, Taf. 43–45.

- 56 J. Bednaříková, Římané a Germáni v Horním Podunají ve světle Eugippiova Commemoratoria. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, řada E-33, 1988, s. 60–80.
- 57 M. Pollak, *Spätantike Grabfunde aus Favianis/Mautern*. Wien 1993.
- 58 J. Tejral, *Morava na sklonku antiky*. Praha 1982, s. 60.
- 59 Hieronymus, *Epistulae* 123, 15 (*Dopisy*).
- 60 A. Koch, Zum archäologischen Nachweis der Sueben auf der Iberischen Halbinsel. Überlegungen zu einer Gürtelschnalle aus der Umgebung von Baamorto/Monforte de Lemos (Prov. Lugo, Spanien). *Acta Praehistorica et Archaeologica* 31, 1999, s. 156–198.
- 61 J. Tejral, *Mähren im 5. Jahrhundert. Die Stellung des Grabes XXXII aus Smolín im Rahmen der donauländischen Entwicklung zu Beginn der Völkerwanderungszeit*. Praha 1973, s. 26–29; též, *Morava na sklonku antiky*. Praha 1982, s. 89–92.
- 62 Priscus, *Historiae Byzantinae librorum VIII fragmenta* 286,22; 287,30; 291,4; 292,30 ad. (In: *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. Ed. R. C. Blockley, 1981–83).
- 63 *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Bd. 14. Berlin/New York 1999, s. 473.
- 64 Procopios, *Hyper ton polemon logoi* II, 14 (Prokopios z Kaisareie, *Válka s Góty*. Přeložil P. Beneš. Praha 1985, s. 128).
- 65 J. Tejral, *Morava na sklonku antiky*. Praha 1982, s. 193–196.
- 66 D. Třeštík (*Počátky Přemyslovců*. Praha 1997, s. 32) soudí, že Herulové obývali v době, kdy vládl v Itálii ostrogótský král Theodorich Veliký, tedy po roce 493, západní část středního Podunají a rovněž i jižní Moravu. Tento názor nelze akceptovat, neboť jak jinak si vysvětlit silné langobardské osídlení moravského teritoria a severního Rakouska patrně již na konci 5., ale zcela jistě v první polovině 6. století.
- 67 Procopios, *Hyper ton polemon logoi* II, 14 (Prokopios z Kaisareie, *Válka s Góty*. Překlad P. Beneš. Praha 1985, s. 128, 130, 131).
- 68 Viz poznámka 64.
- 69 Cassiodorus, *Variae epistolae* 4, 2 (citováno podle D. Třeštíka, *Počátky Přemyslovců*. Praha 1997, s. 32).
- 70 D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců*. Praha 1997, s. 32, pozn. 103.
- 71 Viz poznámka 44.
- 72 J. Smolík, Hroby u Vinařic. *Památky archeologické* 11, 1878–1881 (1881), s. 23–28.

73 K. Godłowski, Die Chronologie der jüngeren und späten Kaiserzeit in den Gebieten südlich der Sudeten und Karpaten. In: *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*. Kraków 1992, s. 34 a 36.

74 Dva hroby z lokality Praha-Michle, uváděné B. Svobodou (*Čechy v době stěhování národů*. Praha 1965, s. 80–81; též Zur Frage der Brandgräber in der Völkerwanderungszeit in Böhmen. In: K.-H. Otto – J. Herrmann (edd.), *Siedlung, Burg und Standt. Studien zu ihren Anfängen*. Berlin 1969, s. 388, obr. 4) nelze dle všeho klást do vinařické skupiny. Jsou spíše starší, a to z pozdní doby římské. Nálezy osmi nádob z Běsna, určené podle B. Svobody (tamtéž, s. 488–489, Taf. 24:a–f) jako popelnice, není možno jednoznačně považovat za žárové hroby. V jejich okolí se našel stejný počet hliněných závaží. Zdá se, že můžeme vyloučit i sídlištní aktivitu. Nejpravděpodobněji mohlo jít o objekt, mající vztah ke kultu a potažmo související s obětním místem.

75 J. Tejral, K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa. *Slovenská archeológia* 23, 1975, s. 388.

76 Například R. Pleiner – A. Rybová a kol., *Pravěké dějiny Čech*. Praha 1978, s. 756.

77 J. Werner, Zu einer elbgermanischen Fibel des 5. Jahrhunderts aus Gaukönigshofen, Ldkr. Würzburg. Ein Beitrag zu den Fibeln vom „Typ Wiesbaden“ und zur germanischen Punzornamentik. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 46, 1981, s. 254.

78 D. Quast, Vom Einzelgrab zum Friedhof. Beginn der Reihengräbersitte im 5. Jahrhundert. In: *Die Alamannen*. Stuttgart 1997, s. 174–175.

79 E. Droberjar, *Příběh o Marobudovi a jeho říši*. Praha 2000.

80 Claudius Claudianus, *O Stilichonově konzulátu* III 1–13 (Citováno podle J. Buriana, *Zánik antiky*. Praha 1972, s. 55).

81 J. J. Chifletius, *Anastasis Childerici I. Francorum Regis, sive Thesaurus sepulchralis Tornaci Nerviorum effossus*. Antwerpen 1655.

82 Například K. Böhner, Childerich von Tournai. III. Childerichgrab (Archäologisches). In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* von J. Hoops. Berlin – New York 1981, s. 441 ad.; M. Kazanski – P. Périn, Le mobilier funéraire de la tombe de Childéric Ier. Etat de question et perspectives. *Revue Archéologique Picardie* 1988, 3–4, s. 13 ad.

83 A. Kiss, Über eine Insignie des Gepidenkönigs Omharus von Apahida (Siebenbürgen). *Folia Archaeologica* 38, 1987, s. 193–218; též Die Werkstätten der Gräberfunde des Gepidenkönigs Omharus von Apahida (Siebenbürgen). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 47, 1995, s. 305–318.

84 E. Salin – A. France-Lanord, Sur le trésor barbare de Pouan. *Gallia* 14, 1956, s. 65–75.

85 Například H. Neumayer, Königliche Bestattungen – Königliche Bücher. Zur Publikation der Gräber aus Saint-Denis von Michael Fleury. *Germania* 78, 2000, s. 449–462.

86 Jordanes, *De origine actibusque Getarum* 254 (Citováno podle J. Buriana, *Zánik antiky*. Praha

1972, s. 49).

87 J. Hyršl, Nový gemologický výzkum údajných největších českých granátů. *Minerál* 7, 2000, č. 5, s. 417, obr. na str. 418. Již studie B. Arrheniusové (*Merovignian Garnet Jewellery: Emergence and Social Implications*. Stockholm 1985) potvrdila používání granátů české provenience v merovejských špercích.

88 *Památky archeologické* 8, 1868–1869 (1870), s. 152–153.

89 Viz poznámka 11.

90 A. Diaconescu, Ornamenta dignitatis. Gradabzeichen und Symbole des sozialen Status bei den lokalen Eliten von Dakien nach dem aurelianischen Rückzug. *Acta Musei Napocensis* 36/1, 1999, s. 203–243.

91 Hrob této princezny, později královny, byl objeven v italském městě Monza (G. Haseloff, Die Funde aus dem Sarkophag der Königin Theodelinda in Monza. *Germania* 30, 1952, 368–377).

92 V. Bierbrauer, Die ostgotischen Funde von Domagnano, Republik San Marino (Italien). *Germania* 51, 1973, s. 499–523.

93 A. France-Lanord – M. Fleury, Das Grab der Arnegundis in St. Denis. *Germania* 40, 1962, s. 341–359.

94 V kostele Sainte-Croix-et-Saint-Vincent v Paříži-Saint Denis, kde je pohřbena Arnegunda (v hrobce č. 49), bylo v 6. a 7. století pochováno několik franských králů a jejich žen: například Chilbert I. (511–558) – zakladatel kostela, Chilperich I. (561–584), Chlotar II. (584–629) a jejich ženy Ultrogota, Fredegunda a Bertruda, dále Childerich II. (662–675) a jeho žena Bilichilda a jejich syn Dagobert (†675) atd. (k tomu například H. Neumayer, Königliche Bestattungen – Königliche Bücher. Zur Publikation der Gräber aus Saint-Denis von Michael Fleury. *Germania* 78, 2000, s. 449–462 – tam další literatura).

95 J. Smolík, Úherecký hrob. *Památky archeologické* 13, 1886, s. 321–326.

96 Gregorius Turonensis, *Historiarum libri decem* (Řehoř z Toursu, *O boji králů a údělu spravedlivých. Kronika Franků*. Přeložil J. Kincl. Praha 1986; M. Weidemann, *Kulturgeschichte der Merowingerzeit nach den Werken Gregors von Tours*. Mainz 1982.

97 Gregorius Turonensis, *Historiarum libri decem* X, 27 (Řehoř z Toursu, *O boji králů a údělu spravedlivých. Kronika Franků*. Přeložil J. Kincl. Praha 1986, s. 572–573).

98 Gregorius Turonensis, *Historiarum libri decem* IX, 21 (Řehoř z Toursu, *O boji králů a údělu spravedlivých. Kronika Franků*. Přeložil J. Kincl. Praha 1986, s. 493).

99 Frankové měli mezi léty 500–570/580 tzv. pseudo-imperiální zlaté mince (solidus a triens, což byla třetina solidu). Vedle toho se objevují i ražby stříbrné (siliqua a její díly) a bronzové (nummus). Kromě králů razili nelegálně také biskupové. Teprve v následující periodě „národní“ (po roce 570/580) lze sledovat další vývoj.

100 B. Svoboda, *Čechy v době stěhování národů*. Praha 1965, s. 255, 262, tab. LXXX:9, XLIII:8.

- 101** B. Svoboda, Nová ptačí spona z Čech. K dějinám našich zemí v pozdním 6. století n.l. *Časopis Národního musea*, vědy společenské LVII, 1972, s. 123–131.
- 102** E. Droberjar, Opomenuté nálezy spon z doby stěhování národů z Kladna a Lovosic. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 2002, s. 410–411.
- 103** Tento luxusní hřeben byl v dřívějších publikacích nesprávně interpretován, neboť se soudilo, že jde o dva exempláře: J. L. Píč, *Starožitnosti země České III/1. Čechy za doby knížecí*. Praha 1909, s. 55; B. Svoboda, *Čechy v době stěhování národů*. Praha 1965, s. 263.
- 104** Soupis analogických hřebenů, jichž je známo 11 exemplářů, provedl Markus C. Bleich (Die alamanischen Funde von Nagold, Kr. Calw. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 23, 1999, s. 314–315, 362–363, Abb. 5).
- 105** O. Doppelfeld, Das fränkische Frauengrab unter dem Chor des Kölner Domes. *Germania* 38, 1960, s. 103–104, Taf. 24:32; 25.
- 106** J. Zeman, Na kruhu robená keramika z pozdní fáze doby stěhování národů v Čechách. *Praehistorica* 21 (Varia Archaeologica 6), 1994, s. 62, tab. II:5.
- 107** J. Militký, Nálezy tzv. barbarských napodobenin pozdně římských solidů v Čechách (Příspěvek k problematice zlatých mincí z období stěhování národů). In: E. Droberjar (ed.), *Romanam amicitiam praetulisse*. Sborník Vladimíru Sakařovi k 70. narozeninám. *Sborník Národního muzea*, řada A-Historie, LIV/2000/1–4, 2000, s. 129–140.
- 108** Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* II, 11.
- 109** J. Tejral, K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa. *Slovenská archeológia* 23, 1975, s. 427.
- 110** Tento název se používá pro řadová kostrová pohřebiště pozdní fáze doby stěhování národů na území východně od franské říše (ve střední Evropě) v době, kdy u Franků vládla merovejská dynastie.
- 111** B. Svoboda, *Čechy v době stěhování národů*. Praha 1965, s. 234–235.
- 112** P. Zavřel, Staronový nález z doby stěhování národů z Volenic (okr. Strakonice) v jižních Čechách. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 15, 2002, s. 109–111.
- 113** J. Tejral, *Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren*. Praha 1976, s. 83, Abb. 26:6.
- 114** E. Pochitonov, Nálezy antických mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In: E. Nohejlová–Prátová (ed.), *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1955, s. 295, č. 1327 a s. 296, č. 1329.
- 115** J. Halačka, Nález byzantské mince ve Vysoké (okr. Žďár nad Sázavou). *Moravské numismatické zprávy*, duben 1957, s. 19; J. Skutil, Poznámka ke zprávě o byzantské minci z Vysokého od Žďáru nad Sázavou. *Moravské numismatické zprávy*, říjen 1957, s. 34–35.

116 H. Adler, Das „feld“ bei Paulus Diaconus. *Archaeologia Austriaca*, Beiheft 14, 1976, s. 256–262.

117 Procopios, *Hyper ton polemon logoi* (Prokopios z Kaisareie, *Válka s Góty*. Překlad P. Beneš. Praha 1985).

118 Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 1, 20.

119 *Origo gentis Langobardorum* 4, 3. MGH Scriptores rerum Langobardicarum (ed. G. Waitz), 1878.

120 *Chronicon Gothanum = Historia Langobardorum codicis Gothani*. MGH Scriptores rerum Langobardicarum (ed. G. Waitz), 1878.

121 Procopios, *Hyper ton polemon logoi* IV, 27 (Prokopios z Kaisareie, *Válka s Góty*. Překlad P. Beneš. Praha 1985, s. 367).

122 J. Tejral, K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa. *Slovenská archeológia* 23, 1975, s. 430.

123 E. Štorch, *Praha v době předhistorické*. Praha 1921, s. 173–174, obr. 59.

124 „Bohužel nemohl jsem býti stále přítomen, takže mnoho se rozbilo a leccos i ztratilo...“ praví E. Štorch (Markomanské hroby v Libni. *Pravěk* VII, 1911, s. 144).

125 Procopios, *Hyper ton polemon logoi* IV, 18 (Prokopios z Kaisareie, *Válka s Góty*. Přeložil P. Beneš. Praha 1985, s. 334).

126 J. Werner, Zur Entstehung der Reihengräberzivilisation. Ein Beitrag zur Methodik der Frühgeschichtlichen Archäologie. *Archaeologia Geographica* 1, 1950, s. 23–32.

127 Podle pohřebiště v Záluží u Čelákovic bývala celá pozdní doba stěhování národů v Čechách označována jako tzv. čelákovický stupeň nebo typ (například J. Neustupný ed., *Pravěk Československa*. Praha 1960, s. 373 ad.). Dnes se již tento název nepoužívá, neboť přesně nevystihuje obsah celé kultury.

128 Obě tato největší a současně nejvýznamnější pohřebiště Langobardů v našich zemích nebyla dosud komplexně zpracována a publikována.

129 Jedná se o nepublikovaný výzkum dr. Jaroslavy Schmidtové z Městského muzea v Bratislavě.

130 Celkový plán výzkumu se bohužel za 2. světové války ztratil, takže o rozložení hrobů je nutno si vytvořit obraz pouze z popisů.

131 J. Tejral, K chronologii spon z langobardských pohřebišť v Podunají. In: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka*. Brno 1990, s. 231–249. Později J. Tejral (Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In: J. Tejral (ed.), *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. Brno 2002, s. 313–358) upravil tuto chronologie, v níž rozlišuje čtyři fáze: 1. tzv. durynskou

skupinu (480–530), 2. severodunajskou fází (510–550), 3. přechodnou fází (530–570) a 4. panonsko-italskou fází (555–580/590).

132 M. Martin, „Mixti Alamannis Suevi“? Der Beitrag der alamannischen Gräberfelder am Basler Rheinknie. In: J. Tejral (ed.), *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaurum*. Brno 2002, s. 195–223.

133 Pravoúhlá přezka s kostěným rámečkem a železným trnem z Rebešovic, hrob 139 (J. Tejral, *Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren*. Praha 1976, s. 73, Abb. 16:11) má přesnou paralelu na sídlišti z doby stěhování národů v Březně u Loun (nepublikováno, laskavé sdělení I. Pleinerové).

134 J. Tejral, K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa. *Slovenská archeológia* 23, 1975, s. 421. Nálezový celek z Brna-Kotlářské ulice má přímou analogii v hrobě klenotníka, objeveném v dolnorakouském Poysdorfu.

135 J. Werner, Zur Verbreitung frühgeschichtlicher Metallarbeiten (Werkstatt – Wanderhandwerk – Handel – Familienverbindung). *Early Medieval Studies* 1 (Antikvariskt arkiv 38), 1970, s. 65–81; K. Motyková – P. Drda – A. Rybová, Metal, glass and amber objects from the acropolis of Závist. *Památky archeologické* 69, 1978, s. 297, Fig. 8:11. Model sloužil pro výrobu spon typu Taman. Tyto spony se vyskytují především v alamanské oblasti a na saském pohřebišti Liebenau v Dolním Sasku na Weseře. Jeden exemplář známe také z Prahy-Podbaby (B. Svoboda, *Čechy v době stěhování národů*. Praha 1965, tab. XLII:6).

136 Podle A. Rybové (Plotiště nad Labem. Eine Nekropole aus dem 2.–5. Jahrhundert u.Z. II. Teil. *Památky archeologické* 71, 1980, s. 136–140, 215–216) se na nekropoli pohřbívalo až do přelomu 5. a 6. století.

137 Pňov, hrob 73: A. Rybová, *Das Brandgräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit von Pňov*. Praha 1970, 97, Taf. XXVI:1.

138 Klučov, dětský hrob 24/51: R. Korený – J. Kudrnáč 2003: Pohřebiště z doby stěhování národů v Klučově. *Archeologie ve středních Čechách* 7, s. 434, obr. 13:13; M. Blajerová – J. Likovský, Kostrové pozůstatky z období stěhování národů z Klučova. *Archeologie ve středních Čechách* 7, s. 469.

139 Hodonín-Lužice, hrob 86: Z. Klanica, Pohřebiště v Hodoníně-Lužicích. Předběžný typologický a sémantický rozbor nálezů. *Jižní Morava* 25, sv. 28, 1989, s. 146.

140 B. Svoboda, *Čechy v době stěhování národů*. Praha 1965, s. 136, 252.

141 P. Holodňák, Kličín, o. Čeradice, okr. Louny. *Výzkumy v Čechách* 1990–92 (1995), s. 135–136, č. 690. Za laskavé zpřístupnění nálezů a dokumentace děkuji P. Holodňákovi ze žateckého muzea.

142 I. L. Červinka, Germáni na Moravě. Archeologický přehled k otázce o původu deformovaných lebek ve střední Evropě. *Anthropologie* 14, 1936 (1937), s. 118, obr. 6.

143 I. Bóna, Die Langobarden in Ungarn (Aus den Ergebnissen von 12 Forschungsjahren). *Archeološki vestnik* 21/22, 1970/71, s. 49.

144 M. Fridrichová – N. Profantová, Časně slovanské žárové hroby z Prahy-Bohnic. *Archaeologica Pragensia* 13, 1997, s. 49–73.

145 Z. Tempír, Zemědělské plodiny a plevely z archeologických nálezů v Březně u Loun. *Vědecké práce Zemědělského muzea* 22, 1982, s. 121–195.

146 Viz poznámka 112.

147 J. Tejral, K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa. *Slovenská archeológia* 23, 1975, s. 379–446.

148 K. Godłowski, *Pierwotne siedziby Slowian*. Kraków 2000; J. Werner, *Die Langobarden in Ungarn. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München 1962.

149 D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha, 1997, s. 50.

150 B. Svoboda, Několik poznámek k nové knize Joachima Wernera, *Die Langobarden in Ungarn. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. *Památky archeologické* 54, 1963, s. 154.

151 *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha, 1997, s. 38, 49, 50.

152 Následující teze Z. Měřinského (*České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha 2002, s. 25) nejlépe vystihují dnešní vnímání stavu problému: „Na Moravě a ani v Čechách neexistují žádné důkazy a doklady o přímém a širokém styku nově příchozích slovanských osadníků – nositelů kultury s keramikou pražského typu – s pozdním germánským osídlením reprezentovaným především právě Langobardy, ač na druhé straně se, jak ukážeme dále, do jisté míry oblasti osídlené oběma etniky respektují a vzájemně vylučují.“ a „Všechny tyto poznatky včetně vyhodnocení celkové situace osídlení naddunajského prostoru v první polovině 6. století dovolují uvažovat o možném styku prvních slovanských osadníků se zbytky labskogermánského osídlení,...“ Protiřečení si na jedné tiskové straně jasně dokumentuje nejednoznačnost a komplikovanost současného stavu bádání o konci germánského a počátcích slovanského osídlení. O kontaktech obou různorodých etnik existují další hypotézy, například Zdeňka Klanici (*Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha 1986, s. 214, obr. 12; též *Die späte Völkerwanderungszeit und die Anfänge der slawischen Besiedlung im mittleren Marchtal. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums und Berichte aus dem Forschungsinstitut für Realienkunde* 1987 [1988], s. 121–124), které ovšem vycházejí z mylného předpokladu současnosti germánské a slovanské kultury v první, event. druhé třetině 6. století.

153 H. Preidel, Das Ende der germanischen Völkerwanderungszeit an der mittleren Donau und die Baiwaren. *Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum* 10, 1969, s. 91.

154 Za možnost studia nálezů z výzkumů v Březně u Loun děkuji I. Pleinerové.

155 B. Svoboda, *Čechy v době stěhování národů*. Praha 1965, s. 145–147, tab. XLIX:9; LXXXIII:6–7; LXXXVIII:1; J. Tejral, K chronologii spon z langobardských pohřebišť v Podunají. In: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulika*. Brno 1990, obr. 3:10; 5:1.

156 J. Werner, *Die Langobarden in Ungarn. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München 1962, s. 63; V. Bierbrauer, L'occupazione dell'Italia da parte dei Longobardi vista dall'archeologo. In: G. C. Menis (ed.), *Italia longobarda*. Venezia 1991, s. 25, obr. 4:1–3.

157 J. Werner, *Die Langobarden in Ungarn. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München 1962, s. 66, Taf. 25:10–11. Zde nesprávně autor uvádí lokalitu Libochovice.

158 J. Blažek – M. Lutovský, Nové poznatky o pohřebišti z doby stěhování národů ve Světcí u Bíliny. *Časopis Národního muzea*, řada historická 161, 1992, s. 1–7; V. Bierbrauer, L'occupazione dell'Italia da parte dei Longobardi vista dall'archeologo. In: G. C. Menis (ed.), *Italia longobarda*. Venezia 1991, s. 26, obr. 8:1,4.

159 E. Droberjar, Neznámá langobardská (?) spona z Prahy-Vokovic. *Archeologie ve středních Čechách* 4, 2000, s. 251–253.

160 Viz poznámka 102.

161 B. Svoboda, Spona ze Solan. *Památky archeologické* 43, 1947/48 (1950), s. 105–108.

162 Viz poznámka 101.

163 Z. Klanica, Pohřebiště v Hodoníně-Lužicích. Předběžný typologický a sémantický rozbor nálezů. *Jižní Morava* 25, sv. 28, 1989, s. 145–162.

164 I. L. Červinka, Germáni na Moravě. Archeologický přehled k otázce o původu deformovaných lebek ve střední Evropě. *Anthropologie* 14, 1936 (1937), s. 135, obr. 19:4; S. Fuchs – J. Werner, *Die langobardischen Fibeln in Italien*. Berlin 1950, Taf. 45:D2–D3.

165 J. Militký, Nálezy tzv. barbarských napodobenin pozdně římských solidů v Čechách (Příspěvek k problematice zlatých mincí z období stěhování národů). In: E. Droberjar (ed.), *Romanam amicitiam praetulisse*. Sborník Vladimíru Sakařovi k 70. narozeninám. *Sborník Národního muzea*, řada A-Historie, LIV/2000/1–4, 2000, s. 129–140; týž, Nálezy mincí ze 6. a 7. století v Čechách a na Moravě. In: M. Kuna – N. Profantová, *Počátky raného středověku v Čechách. Výzkum sídlištního areálu v Roztokách u Prahy*. Praha, v tisku.

166 M. Mączyńska – A. Bursche – A. Kokowski, Zapomniana inskrypcja staropolska z germańskiego cmentarzyska Hagenow w Meklemburgii. Pierwsze ślady obecności Słowian na zachód od Odry. In: A. Kokowski (ed.), *Cień Światowita. Czyli pięć głosów w sprawie etnogenezy Słowian*. Lublin 2002, s. 15–19.

167 I. Pleinerová, Březno. *Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách*. Praha 1975; táž *Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny*. Praha/Louny 2000.

168 M. Gojda – M. Kuna, Časně slovanský sídelní areál v Roztokách (okr. Praha–západ) – stav výzkumu a jeho perspektivy. *Archeologické rozhledy* 37, 1985, s. 152–169; M. Kuna – N. Profantová, *Počátky raného středověku v Čechách. Výzkum sídlištního areálu v Roztokách u Prahy*. Praha (v tisku).

169 D. Jelínková, Doplnky k mapě nalezišť s keramikou pražského typu na Moravě. *Památky archeologické* 76, 1985, s. 456–473.

170 J. Zeman, Nejstarší slovanské osídlení Čech. *Památky archeologické* 67, 1976, s. 115–235.

171 J. Zeman, Zu den chronologischen Fragen der ältesten slawischen Besiedlung im Bereich der Tschechoslowakei. *Archeologické rozhledy* 18, 1966, s. 157–189; týž Nejstarší slovanské osídlení Čech. *Památky archeologické* 67, 1976, s. 115–235; týž, K problematice časně slovanské kultury ve střední Evropě. *Památky archeologické* 70, 1979, s. 113–130.

172 K tomu srovnej poznámku 152.

173 Mezi takové nálezové celky byl přiřazen například objekt z Prahy-Bubenče (J. Zeman, Zu den chronologischen Fragen der ältesten slawischen Besiedlung im Bereich der Tschechoslowakei. *Archeologické rozhledy* 18, 1966, s. 187, Abb. 62). Keramika v něm objevená je příznačná pro počátek doby stěhování národů (přechodný stupeň D1) a nikoliv pro konec stěhování národů a nejstarší časně slovanské období. Většina ostatních příkladů z dalších nalezišť jsou typickými doklady intruzí starších kultur v mladších objektech. Svědčí pro to především dlouhý časový odstup mezi oběma kulturami. Totéž platí pro domnělý výskyt „nádob časně slovanského charakteru“ v kostrových hrobech pozdního stupně doby stěhování národů (například J. Poulík, *Jižní Morava, země dávných Slovanů*. Brno 1958–50, s. 48 ad. nebo J. Zeman, Nejstarší slovanské osídlení Čech. *Památky archeologické* 67, 1976, s. 184). Nová revize materiálu v českých a moravských nálezech jednoznačně tuto souvislost vylučuje. Nádoby obdobně tvarované jako slovanské mají labskogermánský původ. Nutno přiznat, že někdy jsou obtížně rozpoznatelné, a tudíž mohly, ať důvodně či bezdůvodně, mást. Z těchto důvodů nelze přijmout ani názor k datování a interpretaci nálezů z Prahy-Běchovic, kde podle výzdoby keramiky se uvažovalo na určité soužití germánského a slovanského lidu (S. Vencel, Časně slovanské osídlení v Běchovicích, o. Praha-východ. *Památky archeologické* 64, 1973, s. 340–392).

174 I. Pleinerová, *Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny*. Praha/Louny 2000, s. 6, 253.

175 D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha 1997, s. 17–53 (druhá kapitola: Příchod prvních Slovanů do českých zemí).

176 D. Třeštík, Příchod prvních Slovanů do českých zemí v letech 510–535. *Český časopis historický* 94, 1996, s. 245–280.

177 Procopios, *Hyper ton polemon logoi* III, 35 (Prokopios z Kaisareie, *Válka s Góty*. Přeložil P. Beneš. Praha 1985, s. 266–267).

178 J. Tejral, Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In: J. Tejral (ed.), *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. Brno 2002, s. 313–358; T. Kolník – E. Krekovič – L. Snopko – I. Geržová – V. Ferus – I. Hečková, Doba římská. In: T. Štefanovičová a kol., *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava 1993, s. 268–269; G. Fusek – J. Zábojník, Príspevok do diskusie o počiatkoch slovanského osídlenia Slovenska. *Slovenská archeológia* 51, 2003, s. 326, mapa 3.

179 Procopios, *Hyper ton polemon logoi* III, 14 (Prokopios z Kaisareie, *Válka s Góty*. Přeložil P. Beneš. Praha 1985, s. 211–212).

180 B. Dostál, *Břeclav-Pohansko III. Časně slovanské osídlení*. Brno 1985, s. 77–79, 93.

181 Podle B. Dostála (viz poznámka 180) pro koexistenci svědčí výskyt jednoho na kruhu točeného střepu šedé keramiky v objektu s keramikou pražského typu z Pohanska u Břeclavě. Další argument poskytuje zjištění, že těsně vedle časně slovanského žárového pohřebiště ve Staré Břeclavi byl germánský kostrový hrob ze druhé poloviny 5. století.

182 D. Jelínková, K chronologii sídlištních nálezů s keramikou pražského typu na Moravě. In: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka*. Brno 1990, s. 251–281.

183 D. Jelínková (viz poznámka 182), s. 277.

184 Viz poznámka 174.

185 Viz poznámka 182.

186 M. Lutovský, Raný středověk. In: M. Lutovský – J. Michálek, *Archeologie knížecího sídla. Halštatský dvorec a slovanské hradiště na Hradci u Němčic*. Praha 2002, s. 115–118.

187 K. Godłowski, Das Aufhören der germanischen Kulturen an der mittleren Donau und das Problem des Vordringens der Slawen. In: *Völker an der mittleren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*. Wien 1980, s. 225–232. Kompletní přehled názorů a argumentace na počátky Slovanů poskytuje soubor prací K. Godłowského obsažených v knize, jež vyšla po jeho smrti a kterou redakčně zpracoval M. Parczewski: K. Godłowski, *Pierwotne siedziby Słowian*. Kraków 2000. Jsou zde publikovány i některé statě, které nemohly být v době totalitního režimu vytištěny.

188 M. Lutovský – N. Profantová, *Sáмова říše*. Praha 1995.

189 J. Werner, Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts. In: *Reinecke Festschrift*. Mainz 1950, s. 150–172.

190 A. Gottwald, *Pravěká sídliště a pohřebiště na Prostějovsku*. Prostějov 1924, obr. na s. 125.

191 N. Profantová, Doubravčice. K problematice počátků raně středověkého hradiště na základě výzkumů J. Kudrnáče. *Archeologie ve středních Čechách* 2, 1998, s. 181.

192 Z výšinné lokality, rozkládající se na k.ú. Kozojedy, okr. Louny, pocházejí ojedinělé nálezy od amatérského archeologa z roku 2002.

193 Jedná se o Wernerův typ C (Maros – Gambos – Pergamon) a typ F (Smjela – Dobogó): J. Werner, Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts. In: *Reinecke Festschrift*. Mainz 1950, s. 153, 154, Abb. 4, Taf. 29; 30:32.

194 M. Lutovský – N. Profantová, *Sáмова říše*. Praha 1995, s. 81–83.

195 Podle J. Wenera (Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts. In: *Reinecke Festschrift*. Mainz 1950, s. 154, Abb. 31:43a) jde o typ H (Pergamon – Tei-See).

196 Z. Váňa, *Svět dávných Slovanů*. Praha 1983, s. 42.

197 L. Košnar, Raně středověký depot stříbrných předmětů z Poštorné, okr. Břeclav. *Praehistorica XXI*, *Varia Archaeologica* 6, 1994, s. 69–103.

198 *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 36, 1989 (1992), s. 770, Abb. 59; J. Wernard, „Hic scramasaxi loquuntur“. Typologisch-chronologische Studie zum einschneidigen Schwert der Merowingerzeit in Süddeutschland. *Germania* 76, 1998, s. 783

199 M. Lutovský – N. Profantová, *Sámová říše*. Praha 1995, s. 28–29; P. Charvát, Dálkové styky českých zemí a Hedvábná cesta v raném středověku (do roku 1300). In: *Hedvábná cesta (soubor studií)*. Praha 1998, s. 11–38; V. Liščák, *Čína – dobrodružství Hedvábné cesty. Po stopách styků Východ – Západ*. Praha 2000, s. 151–152;

200 D. Quast – U. Schüssler, Mineralogische Untersuchungen zur Herkunft der Granate merowingerzeitlicher Cloisonnéarbeiten. *Germania* 78, s. 75–96.

201 Souhrnně N. Profantová, Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim (ed.), *Awarenforschungen* 2. Wien 1992, s. 605–778.

Chronologický přehled

150/160–180/200 přechodný stupeň mezi starší a mladší dobou římskou, v širším archeologickém pojetí horizont markomanských válek (B2/C1)

166–180 markomanské války

180/200–250/260 časný stupeň mladší doby římské (C1)

188–189 Kommodova výprava proti Germánům

193–211 Septimius Severus; klientní vztah s markomanským nebo kvádským králem Aistomodiem

211–217 Caracalla; poprava kvádského krále Gaiobomara

233 alamanský vpád do římských provincií v Porýní

235–238 Maximinus Thrax, tuhé boje s Germány

250/260–300/320 pozdní stupeň mladší doby římské (C2)

253–268 Gallienus; vpády Franků a Alamanů na porýnský limit; útoky Gótů na východě a Markomanů na severu říše; dcera markomanského krále Attala Pipa (Pipara) se zamilovala do císaře Galliena

270–275 Aurelianus, římská vojska poráží Alamany, Góty, Svěby, Sarmaty a Alany

283 císař Carinus zvítězil nad Kvády

284–305 Diocletian, císař porazil Markomany a Kvády; stabilizace říše

300/320–380/400 pozdní doba římská (C3)

308–324 Licinius I.; římské vítězství nad Markomany

307–337 Konstantin Veliký římským císařem

313 edikt milánský – křesťanství zrovnoprávněno s pohanstvím

325 nikajský koncil odsoudil Areiovo učení tzv. ariánství

337–361 Constantius II. římským císařem; válčení s podunajskými Germány; kvádští králové Vitrodurus a Agilimund

364–375 Valentinián I. římským císařem; Valens (364–378) římským císařem na Východě

374–375 kvádsko–sarmatská válka; zavraždění kvádského krále Gabinia

375 smrt Valentiniana I. po horlivé kritice s kvádskými vyslanci; Hunové překročili Don

376 Hunové poráží Vizigóty

378 bitva u Adrianopole, Gótové vítězí nad Římany, smrt císaře Valenta

379 Theodosius novým císařem na Východě

380/400–480/490 časná doba stěhování národů

380/400–410/420 přechodný stupeň mezi dobou římskou a dobou stěhování národů (D1); začátek doby stěhování národů

383 smrt biskupa Wulfily, jenž přeložil bibli do góštiny

395 vpád Hunů do římské říše; smrt císaře Theodosia a rozdělení římské říše na západní a východní část

395–408 Arcadius východořímským císařem

395–423 Honorius západořímským císaře; skutečným vládcem Západu je Stilicho

397 smrt milánského biskupa Ambrože

401–406 vpád Hunů do střední Evropy

406 Stilicho porazil u Florencie Ostrogóty

406/407 Vandalové, Svěbové a Alani překročili Rýn a vpadli do Galie

408 Alarichův vpád do Itálie; Stilicho upadl v nemilost Honoria a ten jej dal popravit

410 vizigótský král Alarich dobyl Řím; Alarichova smrt

410/420–440/450 starší stupeň vinařické skupiny (D2)

411 vznik svěbské říše v Galicii

418 vznik vizigótské říše

425–455 Valentinian III. západořímským císařem
428 vznik vandalské říše v severní Africe
428–477 Geiserich vandalským králem
433/434 hunská nadvláda v Panonii První
440/441 hunská nadvláda v Panonii Druhé
440/450–480/490 mladší (klasický stupeň) vinařické skupiny (D2/D3–D3)
451 bitva na Katalaunských polích; porážka Hunů
453 Attilova smrt
454/455 bitva na řece Nedao; definitivní zánik hunské říše v Evropě
455 vandalský král Geiserich dobyl Řím
472 smrt Ricimera, vrchního velitele západořímské armády
476 zánik západořímské říše; germánský náčelník Odoaker se stal pánem Itálie
480/490–560/570 pozdní doba stěhování národů (E)
482 smrt Childericha, smrt biskupa Severina
482–511 Chlodvík franským králem
488/489 vpád Ostrogótů do Itálie; Theodorich Veliký poráží Odoakera; odchod Rugiů ze středního Podunají; Langobardi se usadili severně od středního Dunaje
493 Odoakerova smrt
493–526 Theodorich Veliký ostrogótským králem
507 bitva u Vouillé, v níž Frankové porazili Vizigóty; sjednocení sálských a ripuárských Franků
508/510 Langobardi porazili ve středním Podunají Heruly; smrt herulského krále Rodulfa
510–539/540 Wacho langobardským králem
511 rozdělení franské říše mezi Chlodvíkovi čtyři syny
526/527 údajný odchod Langobardů do Panonie (první varianta)
527–556 Justinianus I. východořímským (byzantským) císařem
531 zánik durynské říše
533 východořímský vojevůdce Belisar dobyl vandalskou říši v severní Africe
534 zánik burgundské říše
535 smrt ostrogótské královny Amalasunthy
536–561 gótské války v Itálii
541–552 Totila ostrogótským králem
545/546 předčasná smrt Wachonova syna Walthariho
545/546–558/560 Audoin langobardským králem
546/547 údajný odchod Langobardů do Panonie (druhá varianta)
548–551 slovanské nájezdy na Balkáně
551 první zmínka o Bavořech
552 ukončena první langobardsko-gepidská válka vítězstvím Langobardů
558 Chlothar I. sjednotil franskou říši
558/560–572 Alboin langobardským králem
561 smrt Chlothara I., po něm franská říše rozdělena mezi čtyři syny; zánik ostrogótské říše v Itálii; Itálie se stává byzantskou provincií
567 ukončena druhá langobardsko-gepidská válka vítězstvím Langobardů; smrt gepidského krále Kunimunda; vpád Avarů do Podunají
568 odchod Langobardů ze středního Podunají a Panonie do Itálie, vznik nové langobardské říše; konec doby stěhování národů
568/570–asi 600 příchod Slovanů do našich zemí (první vlna)
585 zánik svébské říše a její připojení k Vizigótům
594 smrt Řehoře, biskupa tourského
asi 600–asi 650 druhá vlna stěhování Slovanů do Čech a na Moravu
613 Chlothar II. opět sjednotil franskou říši

622/623–638/639 Dagobert I. franským králem

623/624–658/661 Sámova říše

631/632 bitva u Wogastisburgu

643 edikt langobardského krále Rothariho

711 zánik vizigótské říše ve Španělsku pod nájezdy Arabů

774 konec langobardské říše v Itálii, Karel Veliký langobardským králem

Prameny a literatura

Výběr z pramenů

Ammianus Marcellinus:

Rerum gestarum libri qui supersunt (Ammianus Marcellinus, *Soumrak římské říše*. Přeložil J. Češka. Praha 1975).

Isidor ze Sevilly:

Isidor Hispalensis, *Historia Gothorum, Wandalorum, Sueborum* (Isidor, *Geschichte der Goten, Vandalen und Sueven*. Přeložil D. Coste. Kettwig 1990).

Jordanes:

Getica (Jordanes, *Getica*. Přeložil C. C. Mierow. New York 1912).

Paulus Diaconus:

Historia Langobardorum (Paulus Diaconus, *Geschichte der Langobarden*. Přeložil O. Abel. Kettwig 1992).

Priskos:

Priscus, *Historiae Byzantinae librorum VIII fragmenta* (*The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire*. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus. Přeložil R. C. Blockley. Liverpool 1981–83).

Prokopios z Kaisareie:

Prokopios, *Hyper ton polemon logoi* (Prokopios z Kaisareie, *Válka s Góty*. Přeložil P. Beneš. Praha 1985).

Řehoř z Toursu:

Gregorius Turonensis, *Historiarum libri decem* (Řehoř z Toursu, *O boji králů a údělu spravedlivých. Kronika Franků*. Přeložil J. Kincl. Praha 1986).

Salvianus:

De gubernatione Dei (Salvian, *On the Government of God*. Přeložil E. M. Sanford. New York 1966).

Výběr z literatury

Altheim, F. 1959–1962: *Geschichte der Hunnen* (5 sv.). Berlin.

Ament, H. 1977: Zur archäologischen Periodisierung der Merowingerzeit. *Germania* 55, s. 133–140.

- Bednaříková, J. 2003: *Stěhování národů*. Praha.
- Bierbrauer, V. 1994: Archäologie und Geschichte der Goten vom 1.–7. Jahrhundert. Versuch einer Bilanz. *Frühmittelalterliche Studien* 28, 1994, s. 51–171.
- Bleiber, 1988: *Das Frankenreich der Merowinger*. Wien.
- Bóna, I. 1991: *Das Hunenreich*. Budapest – Stuttgart.
- Böhme, H. W. 1974: *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire*. München.
- Böhme, H. W. 1975: Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166–180 n. Chr.). *Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentralmuseums Mainz* 22, s. 153–217.
- Böhme, H. W. 1996: Kontinuität und Traditionen bei Wanderungsbewegungen im frühmittelalterlichen Europa vom 1.–6. Jahrhundert. *Archäologische Informationen (Das aktuelle Thema: Völkerwanderungen – Migrationen)* 19/1–2, s. 89–103.
- Böhner, K. 1958: *Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes*. Berlin.
- Burian, J. 1972: *Zánik antiky*. Praha.
- Busch, R. (ed.) 1988: *Die Langobarden. Von der Unterelbe nach Italien*. Neumünster.
- Carratelli, G. P. (ed.) 1986: *Magistra Barbaritas. I Barbari in Italia*. Milano.
- Csallany, D. 1951: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u.Z.)*. Budapest.
- Češka, J. 1983: *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. Brno.
- Češka, J. 2000: *Zánik antického světa*. Praha.
- Čizmář, M. – Geislerová, K. – Rakovský, I. 1985: Pohřebiště z doby stěhování národů ve Strachotíně. *Památky archeologické* 76, s. 285–307.
- Dannheimer, H. – Dopsch, H. (edd.) 1988: *Die Bajuwaren von Severin bis Tassilo 488–788*. Salzburg.
- Diesner, H. J. 1966: *Das Vandalenreich*. Stuttgart.
- Dobiáš, J. 1964: *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*. Praha.
- Domański, G. 1995: Les Burgondes. Leur entrée dans l'histoire. In: *Les Burgondes, apports de l'archéologie*, Dijon, s. 47–54.
- Droberjar, E. 1994: Der Niederschlag der Markomannenkriege auf den kaiserzeitlichen Siedlungen in Südmähren und die Frage der Übergangsstufe B₂/C₁. In: H. Friesinger – J. Tejral – A. Stuppner (edd.), *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*. Brno, s. 179–201.

Droberjar, E. 1997: *Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren*. Praha.

Droberjar, E. 2002: *Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě*. Praha.

Droberjar, E. – Turek, J. 1997: Zur Problematik der völkerwanderungszeitlichen Siedlungen in Böhmen (Erforschung bei Jenštejn, Kr. Praha–východ). In: J. Tejral – H. Friesinger – M. Kazanski (edd.), *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum*. Brno, s. 99–119.

Dubský, B. 1937: *Jihozápadní Čechy v době římské. I.-V. století po Kr.* Strakonice

Fischer, Th. 1988: *Römer und Bajuwaren an der Donau. Bilder zur Frühgeschichte Ostbayerns*. Regensburg.

Fischer, Th. 1990: Zur Archäologie des fünften Jahrhunderts in Ostbayern. In: H. Freisinger – F. Daim (edd.), *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*, Teil 2. Wien, s. 101–122.

Fournier, G. 1987: *Les Mérovingiens*. Paris.

Friesinger, H. – Tejral, J. – Stuppner, A. (edd.) 1994: *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*. Brno.

Friesinger, H. – Adler, H. 1979: Die Völkerwanderung in Niederösterreich. *Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich* 41/42. St. Pölten – Wien.

Fuchs, K. – Kempa, M. – Redies, R. – Theune-Großkopf, B. – Wais, A. 1997: *Die Alamannen*. Stuttgart.

Fusek, G. – Zábojník, J. 2003: Príspevok do diskusie o počiatkoch slovanského osídlenia Slovenska. *Slovenská archeológia* 51, s. 319–340.

Geisler, H. 1999: Friedenhai und Přešovice. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 8. Treffen (Běšiny bei Klatovy 1998). Rahden/Westf., s. 155–125.

Gillett, A. (ed.) 2002: *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*. Turnhout (Belgium).

Godłowski, K. 1970: *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europa*. Kraków.

Godłowski, K. 1982: Północni barbarzyńcy i wojny markomańskie we świetle archeologii. *Scripta Archaeologica* 2, s. 48–80.

Godłowski, K. 1984: “Superiores barbari” und die Markomannenkriege im Lichte archäologischer Quellen. *Slovenská archeológia* 32, s. 327–350.

- Godłowski, K. 2000: *Pierwotne siedziby Słowian*. Kraków.
- Graus, F. 1965: *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger. Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit*. Prag.
- Haberstroh, J. 2003: Überlegungen zum 5. Jahrhundert im Maingebiet. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen* 12, s. 220–241.
- Harhoi, R. 1997: *Die frühen Völkerwanderungszeit in Rumänien*. Bukarest.
- Heather, P. 2002: *Gótové*. Praha (přeložili L. Košnar, J. Ohlidal a P. Prokeš).
- Hoeper, M. 2003: *Völkerwanderungszeitliche Höhenstationen am Oberrhein. Geußkopf bei Berghaupten und Kügelskopf bei Ortenberg*. Ostfildern.
- Hübener, W. 1980: Eine Studie zu den Beilwaffen der Merowingerzeit. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 8, s. 65 ad.
- Hüppner, D. 1983: *Schild und Speer. Waffen und ihre Bezeichnungen im frühen Mittelalter*. Frankfurt a.M.
- I Goti. Katalog zur Ausstellung in Mailand*. Milano 1994.
- I Longobardi. Katalog zur Ausstellung in Mailand*. Milano 1990.
- James, E. 1997: *Frankové*. Praha (přeložil M. Košťál).
- Kazanski, M. 1991: *Les Goths (Ier–VIIème siècle après J.–C.)*. Paris.
- Keller, E. 1986: Germanenpolitik Roms im bayerischen Teil der Raetia Secunda während des 4. und 5. Jahrhunderts. *Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentralmuseums Mainz* 33, s. 575–592.
- Klanica, Z. 1989: Pohřebiště v Hodoníně-Lužicích. Předběžný typologický a sémantický rozbor nálezů. *Jižní Morava* 25, sv. 28, s. 145–162.
- Kmieciński, J. 1962: *Zagadnie kultury gocko-gepidzkiej na Pomorzu Wschodnim w oresie rzymskim*. Łódź.
- Koch, U. 2001: *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*. Stuttgart.
- Kokowski, A. 1999: *Archäologie der Goten. Goten im Hrubieszów-Becken*. Lublin.
- Kokowski, A. (ed.) 2002: *Cień Światowita. Czyli pięć głosów w sprawie etnogenezy Słowian*. Lublin.
- Kokowski, A. – Leiber, Chr. 2003: *Die Vandalen. Die Könige · Die Eliten · Die Krieger · Die Handwerker*. Nordstemmen.

- Kolník, T. 1988: Die Donausweben in der spätrömischen Kaiserzeit und in der Völkerwanderungszeit. Zum Ende der swebischen Besiedlung im mittleren Donaauraum. *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums und Berichte aus dem Forschungsinstitut für Realienkunde* 1987, s. 69–76.
- Labuda, G. 1999: *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna. Antologia tekstów źródłowych*. Poznań.
- Lutovský, M. 1997: *Hroby knížat. Kapitoly z českých dějin a hrobové archeologie*. Praha 1997, s. 144–159.
- Lutovský, M. 2001: *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha.
- Maćczyńska, M. 1993: *Die Völkerwanderung. Geschichte einer ruhelosen Epoche*. Düsseldorf – Zürich.
- Martin, M. 1989: Bemerkungen zur chronologischen Gliederung der frühen Merowingerzeit. *Germania* 67, s. 121–141.
- Menghin, W. 1983: *Das Schwert im frühen Mittelalter*. Stuttgart.
- Menghin, W. 1985: *Die Langobarden. Archäologie und Geschichte*. Stuttgart.
- Menghin, W. – Springer, T. – Wamers, E. 1987: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg.
- Menis, G. C. (ed.) 1991: *Italia longobarda*. Venezia.
- Měřínský, Z. 2002: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha.
- Mildenberger, G. 1972: *Germanische Burgen*. Münster.
- Mitscha-Märheim, H. 1963: *Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren. Die Völkerwanderungszeit in Österreich*. Wien.
- Oliva, P. 1959: *Pannonie a počátky krize římského imperia*. Praha.
- de Palol, P. – Ripoll, G. 1999: *Die Goten*. Augsburg.
- Périn, P. 1990: *Clovis et la naissance de la France*. Paris.
- Pieta, K. 1987: Die Slowakei im 5. Jahrhundert. In: *W. Menghin – T. Springer – E. Wamers (edd.), Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg, s. 385–417.
- Pleinerová, I. 1965: Germanische und slawische Komponenten in der altslawischen Siedlung Březno bei Louny. *Germania* 43, s. 121–138.
- Poulik, J. 1995: Žuráň in der Geschichte Mitteleuropas. *Slovenská archeológia* 43, s. 27–109.

Preidel, H. 1954: *Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens I.* Gräfeling bei München.

Preidel, H. 1969: Das Ende der germanischen Völkerwanderungszeit an der mittleren Donau und die Baiwaren. *Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum* 10, s. 81–95.

Quast, D. 1999: Auf der Suche nach fremden Männern - Die Herleitung schmalen Langsaxe vor dem Hintergrund der alamannisch-donauländischen Kontakte der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts. In: Th. Fischer – G. Precht – J. Tejral (edd.), *Germanen beiderseits des spätantiken Limes*. Brno, s. 115–128.

Reindel, K. 1981: Die Bajuwaren. Quellen, Hypothesen, Tatsachen. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 37/2, s. 451–473.

Roth, H. 1986: *Kunst und Handwerk im frühen Mittelalter. Archäologische Zeugnisse von Childerich I. bis zu Karl dem Großen.* Stuttgart.

Rybová, A. 1987: Brandgräberfelder des 5. Jahrhunderts in Böhmen. In: W. Menghin – T. Springer – E. Wamers (edd.), *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg, s. 528–533.

Scheibelreiter, G. 1999: *Die barbarische Gesellschaft. Mentalitätsgeschichte der europäischen Achsenzeit 5.–8. Jahrhundert.* Darmstadt.

Schmauder, M. 2002: *Oberschichtgräber und Verwahrfinden in Südosteuropa im 4. und 5. Jahrhundert. Zum Verhältnis zwischen dem spätantiken Reich und der barbarischen Oberschicht aufgrund der archäologischen Quellen, I.–II.* Bukarest.

Schmidt, B. 1961: *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland.* Halle.

Schmidt, B. 1999: Hermunduren – Angeln – Warnen – Thüringen – Franken – Sachsen. *Studien zur Sachsenforschung* 13, s. 341–366.

Schulze-Dörrlamm, M. 1985: Germanische Kriegergräber mit Schwertbeigabe in Mitteleuropa aus dem späten 3. Jahrhundert und der ersten Hälfte des 4. Jahrhunderts n. Chr. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 32, s. 509–569.

Springer, Th. 1985: Germanenfunde der Völkerwanderungszeit in Nordbayern. Bemerkungen zur Keramik vom Typ Friedenhain-Přešt'ovice. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 15, s. 235–243.

Svoboda, B. 1964a: Zur Frage der Langobarden in Böhmen. In: *Problemi della civiltà e dell'economia longobarda*. Milano, s. 55–64.

Svoboda, B. 1964b: Významný přínos k datování konce doby stěhování národů v Čechách. *Numismatický sborník* 8, s. 5–15.

Svoboda, B. 1965: *Čechy v době stěhování národů.* Praha.

Svoboda, B. 1969: Zur Frage der Brandgräberfeld in der Völkerwanderungszeit in Böhmen. In: K.-H. Otto – J. Herrmann (edd.), *Siedlung, Burg und Stadt. Studien zu ihren Anfängen*. Berlin, s. 484–496.

Šarov, O. V. – Bažan, I. A. 1999: Černjachovskie etjudy. *Stratum plus* 1999, č. 4, s. 19–65.

Taylor, M. 1999: Heruler. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Bd. 14, Berlin/New York, s. 468–474.

Teichner, F. 1999: Gentes foederatae am Untermain? In: Th. Fischer – G. Precht – J. Tejral (edd.), *Germanen beiderseits des spätantiken Limes*. Brno, s. 145–159.

Tejral, J. 1970: Markomanské války a otázka římského dovozu na Moravu v období po Kommodově míru. *Archeologické rozhledy* 22, s. 389–411.

Tejral, J. 1973: *Mähren im 5. Jahrhundert. Die Stellung des Grabes XXXII aus Smolin im Rahmen der donauländischen Entwicklung zu Beginn der Völkerwanderungszeit*. Praha.

Tejral, J. 1975: K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa. *Slovenská archeológia* 23, s. 379–446.

Tejral, J. 1980: K otázce doby stěhování národů a počátků slovanského osídlení na Moravě. In: *IV. mezinárodní kongres slovanskej archeológie*, Sofia 1980. Zborník referátov ČSSR. Nitra, s. 177–182.

Tejral, J. 1982: *Morava na sklonku antiky*. Praha.

Tejral, J. 1983: Mähren und die Markomannenkriege. *Slovenská archeológia* 31, s. 85–120.

Tejral, J. 1985: Naše země a římské Podunají na počátku doby stěhování národů. *Památky archeologické* 76, s. 308–397.

Tejral, J. 1989: K otázce pozdně římských sídlišť “zlechovského typu”. *Časopis Moravského muzea* 74, s. 77–88.

Tejral, J. 1990: Archäologischer Beitrag zur Erkenntnis der völkerwanderungszeitlichen Ethnostrukturen nördlich der mittleren Donau. In: H. Friesinger – F. Daim (edd.), *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*, Teil 2. Wien, s. 9–87.

Tejral, J. 1994: Die archäologischen Zeugnisse der Markomannenkriege in Mähren – Probleme der Chronologie und historischen Interpretation. In: H. Friesinger – J. Tejral – A. Stuppner (edd.), *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*. Brno, s. 299–324.

Tejral, J. 2002: Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In: J. Tejral (ed.), *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. Brno, s. 313–358.

Tejral, J. (ed.) 1999: *Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert*. Brno.

- Thompson, E. A. 1999: *Hunové*. Praha (přeložil I. Šmoldas).
- Tihelka, K. 1963: Knížecí hrob z období stěhování národů u Blučiny, okr. Brno-venkov. *Památky archeologické* 54, s. 467–498.
- Todd, M. 2002: *Die Zeit der Völkerwanderungszeit*. Stuttgart.
- Třeštík, D. 1997: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha, s. 17–53.
- Turčan, V. 2001: Výšinné polohy v germánskej vojenskej stratégii na strednom Podunajsku v 1.–4. storočí. *Zborník Slovenského národného múzea* 95, *Archeológia* 11, s. 105–110.
- Vallet, F. 1995: *De Clovis à Dagobert les mérovingiens*. Paris.
- Várady, L. 1969: *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376–476)*. Budapest.
- Weinlich, E. 1999: Das völkerwanderungszeitliche Urnengräberfeld von Forchheim in der Oberpfalz. Anmerkungen zum Keramikhorizont Friedenrain-Přeštovice. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 8. Treffen (Běšiny bei Klatovy 1998). Rahden/Westf., s. 97–114.
- Wernard, J. 1998: Typologisch-chronologische Studie zum einschneidigen Schwert der Merowingerzeit in Süddeutschland. *Germania* 76, s. 747–787.
- Werner, J. 1950: Zur Entstehung der Reihengräberzivilisation. *Archaeologia Geographica* 1, s. 23–32.
- Werner, J. 1956: *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*. München.
- Werner, J. 1962: *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München.
- Werner, J. 1965: Die Herkunft der Bajuwaren und der „östlich-merowingische“ Reihengräberkreis. In: *Zur Geschichte der Bayern* (Wege der Forschung Bd. LX). Darmstadt, s. 12–43.
- Werner, J. 1981: Bemerkungen zum nordwestlichen Siedlungsgebiet der Slawen im 4.–6. Jahrhundert. In: *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte 1. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege*, Beiheft 16. Leipzig, s. 695–707.
- Wieczorek, A. – Périn, P. (edd.) 1996: *Die Franken – Wegbereiter Europas 5. bis 8. Jahrhundert n. Chr.*, 2 sv. Mainz.
- Wieczorek, A. – Périn, P. (edd.) 2001: *Das Gold der Barbarenfürsten. Schätze aus Prunkgräbern des 5. Jahrhunderts n. Chr. Zwischen Kaukasus und Gallien*. Stuttgart.
- Wołagiewicz, R. 1986: *Die Goten im Bereich der Wielbark-Kultur*. *Peregrinatio Gothica* I, s. 63–98.
- Wolfram, M. 1998: *Das Reich und die Germanen. Zwischen Antike und Mittelalter*. Berlin.

Zeman, J. 1958: Pohřebiště z doby stěhování národů v Mochově. *Památky archeologické* 49, s. 423–471.

Zeman, J. 1976: Nejstarší slovanské osídlení Čech. *Památky archeologické* 67, s. 115–235.

Zeman, J. 1987: Böhmen im 5. und 6. Jahrhundert. In: W. Menghin – T. Springer – E. Wamers (edd.), *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg, s. 515–527.

Zeman, J. 1990: Pohřebiště z doby stěhování národů. In: Ločenice. Z archeologických výzkumů na katastru obce. *Praehistorica* XVI. Praha, s. 69–101.